T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ali Şir Nevayi'nin "Garaibü's-Sıgar" İsimli Eserinde Edatlar

İbrahim Salih BÖKÖ
2501150142

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Fikret TURAN

İstanbul, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	İBRAHİM SALİH BÖKÖ	**Numarası**	:	2501150142
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / ESKİ TÜRK DİLİ	**Danışmanı**	:	PROF. DR. FİKRET TURAN
Tez Savunma Tarihi	:	22.03.2018	**Saati**	:	11:00
Tez Başlığı	:	"Ali Şir Nevayi'nin "Garaibü's-Sıgar" İsimli Eserinde Edatlar"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. FİKRET TURAN		Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. ASLI ZENGİN		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. MUHAMMET SANİ ADIGÜZEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AYLİN KOÇ		
2- YRD. DOÇ. DR. FERYAL KORKMAZ		

ÖZ

Ali Şir Nevayi'nin "Garaibü's-Sıgar" İsimli Eserinde Edatlar

İbrahim Salih Bökö

Ali Şir Nevâyî, Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı denildiğinde akla ilk gelen isimlerden birisidir. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde, Nevâyî'ye ait binlerce el yazması mevcuttur. Bu yazmalar şairin; divanlarını, mesnevilerini, tezkirelerini, dil çalışmalarını ve daha birçok türden eserini içermektedir. Bizim çalışmamız, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki Külliyât-ı Nevâyî adıyla bilinen yazmanın içinde bulunan Garâibü's-Sıgar divanının metni üzerinde yapılmış bir edat çalışmasını kapsamaktadır. Öncelikle, edatlar hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Sonrasında Çağatay Türkçesi, Çağatay Edebiyatı, Ali Şir Nevâyî ve Garâibü's-Sıgar nüshaları hakkında bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Ardından metinden seçilmiş beyitlerle söz konusu edatlar örneklendirilerek, açıklanmıştır. Sonuç kısmında, elde edilmiş olan verilerin özelliklerinden bahsedilmiştir.

Anaktar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Edebiyatı, Ali Şir Nevâyî, Garâibü's-Sıgar, edat, son çekim edatı, bağlaç.

ABSTRACT

The grammatical particles on Ali Şir Nevayi's "Garaibu's-Sıgar"

İbrahim Salih Bökö

Ali Şir Nevayi is one of the first names that come to mind when it comes to Chagatay Turkish and Literature. There are thousands of manuscripts available in various libraries around the world that belong to Nevayi. These manuscripts contain the poet's divans, masnavis, tazkiras, linguistic studies and many other type of work. Our study includes the postposition and conjuction study on the text of Garaibu's-Sıgar which within a manuscript known as Kulliyat-ı Nevayi that the one in the Library of Topkapı Palace Museum. First of all, some general information has been presented about grammatical particles. Afterward, some evaluations were given about Chagatay Turkish, Chagatay Literature, Ali Şir Nevayi and manuscripts of Garaibu's-Sıgar. The features of all the obtained data are mentioned in the conclusion part.

Key Words: Chagatay Turkish, Chagatay Literature, Ali Şir Nevayi, Garaibu's-Sıgar, grammatical particle, postposition, conjuction.

ÖN SÖZ

Çağatay Türkçesi denildiğinde akla hiç şüphesiz ilk gelen isimlerden birisi Ali Şir Nevâyî'dir. Ünü yalnız Orta Asya coğrafyasıyla sınırlı kalmamış, dönemindeki ve kendinden sonraki neredeyse bütün Türk şairlerini etkilemiş, sahip olduğu dehası sayesinde dil ve içerik yönünden çok kaliteli eserler vermiştir. Uzun mesafelere rağmen Osmanlı şairlerinin ona nazireler yazdıklarını hatta bir kısmının Çağatay Türkçesi ile eserler dahi kaleme aldıklarını bilmekteyiz. Nevâyî üzerine birçok akademik çalışma yapılmış olup, bu çalışmalar çoğunlukla Türk Dili veya Eski Türk Edebiyatı alanlarını kapsamaktadır.

Çalışmış olduğumuz eser, Nevâyî'nin divanlarından oluşan Külliyat-ı Nevâyî yazmasının içindeki ilk divan olarak gördüğümüz Garâibü's-Sıgar adlı metindir. Edatları incelemek adına üzerinde çalıştığımız Garâibü's-Sıgar, Günay Kut'un edisyon kritik yöntemiyle yayımlamış olduğu ve esas nüsha olarak aldığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki Revan Bölümüne kayıtlı 808 numaralı yazmadır. Genel olarak Günay Kut'un transkripsiyonuna bağlı kaldığımız görülebilse de bununla ilgili bazı değişiklikler yapıldığını belirtmek gerekir.

Çalışmamızda, bahsettiğimiz metinden hareketle Ali Şir Nevâyî'nin kullandığı ve Çağatay Türkçesinin yapısını taşıyan edatları tespit edip, hangi görev ve anlamlarda kullanıldıklarını göstermeye çalıştık. Bunu yapmadan önce edatların genel yapısı ve Türkçedeki yerleri hakkında genel bir bilgi verdik. Ardından Çağatay Türkçesi ve Edebiyatının sınırlarının belirlenmesinde oluşan birtakım sorunlardan, Çağatay Edebiyatı Tarihinden ve son olarak belli başlı şahsiyetlerinden bahsettik. Ardından, Ali Şir Nevâyî'nin hayatı ve eserlerinden söz edip, Garâibü's-Sıgar yazmaları hakkında bazı bilgiler aktardık.

Edatları sınıflandırma yönteminde Muharrem Ergin'in Türk Dil Bilgisi adlı kitabındaki bilgilere başvurduk. Metindeki edatları buna göre kategorize edip, örneklendirdik. Aynı zamanda Edatlar başlığı altında bulunan "Ünlemler" konusunu dışarıda tuttuk. Bu bağlamda yalnızca çekim ve bağlama edatlarını inceledik.

Dördüncü bölümü ise edatları incelemeye ayırdık. İncelemeye başlamadan önce metindeki edatların neler olabileceği ya da hangi edatlarla karşılaşabileceğimizle ilgili

Çağatay Türkçesi gramer ve sözlüklerine baktık. Ardından bu yöntemle metindeki edatları tek tek belirledik. Bunun sonucunda da edatların beyitlerdeki kullanılışları hakkında bilgi edinebilme fırsatı yakaladık. Sonrasında beyitlerde yakalayabildiğimiz edatları mana ve işlev yönünden sınıflandırdık. Son aşama olarak bu edatların fonksiyonlarının daha iyi anlaşılması adına, beyitleri Türkiye Türkçesine çevirdik. Bu çeviriler her beyitin altında parantez içerisinde yer almaktadır. Ayrıca beyitin veya dörtlüğün yer aldığı; sayfayı, gazeli, beyit sırasını, vermiş olduğumuz mısra örneklerinin hemen yanında, parantez içerisinde gösterdik. / işaretinin önündeki değer kitaptaki sayfa numarasını, ardındaki kısım ise nazım numarasını, - işaretinden sonraki değer ise beyit veya dörtlük sırasını belirtmektedir. Bunu yaparken yine kaynakçada belirttiğimiz Günay Kut'un Garâibü's-Sıgar adlı çalışmasını kullandığımızı söylemek isteriz. Sonuç bölümünde ise tespit edilip, örneklendirilen edatların özellikleri hakkında bir değerlendirme yaptık.

Bu tezi hazırlarken benden hiçbir desteği ve ilgiyi esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Fikret Turan'a öncelikle teşekkür etmek isterim. Lisans ve Yüksek Lisans derslerini kendilerinden alma şerefi duyduğum, aynı zamanda Eski Türkçeyi bana sevdiren hocalarım Sayın Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Feryal Korkmaz'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Edatların tespit edilmesi ve sınıflandırılması esnasında bana çok yardımı olan, Türk Dili ve Edebiyatı Lisans öğrencisi Burcu Meşe'ye müteşekkir olduğumu da söylemek isterim. Bu zamana kadar bana her anlamda destek olan değerli aileme de buradan sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İbrahim Salih Bökö

İstanbul, Ocak 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xiii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

1.1. Edatın Tanımı 3
1.2. Kökenlerine Göre Edatlar 3
1.2.1. Asıl Edatlar 4
1.2.2. Edat Olarak Kullanılabilen İsimler 4
1.3. Yapılarına Göre Edatlar 4
1.3.1. İsim Yapısındaki Edatlar 4
1.3.2. Zarf-fiil Eki Almış Edatlar 5
1.4. İşlevlerine Göre Edatlar 5
1.4.1. Ünlem Edatları 5
1.4.2. Bağlama edatları 6
1.4.2.1. Cümle Edatları 6
1.4.2.2. Denkleştirme Edatları 7
1.4.2.3. Karşılaştırma Edatları 7
1.4.2.4. Pekiştirme Edatları 7
1.4.2.5. Sıralama Edatları 7
1.4.3. Son Çekim Edatları 7

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI

2.1. Çağatay Adının Kullanımı 9

2.2. Çağatay Türkçesinin Oluşumu ve Edebi Devreleri 12
2.3. Çağatay Edebiyatı 16
2.3.1. Klasik Öncesi Devir 16
2.3.2. Klasik Devir 19
2.3.3. Klasik sonrası Devir 21
2.4.1 Çağatay Türkçesi Sözlükleri 22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞİR NEVÂYÎ

3.1. Hayatı 25
3.2. Edebi Kişiliği 26
3.2.1. Eserleri 27
3.3. Garâ'ibü's-Sıgar Divanı 32

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
METİN İNCELEMELERİ

4.1. Çekim edatları 34
4.1.1. Başkalık, ayrılık, ötekilik bildirenler 34
4.1.1.1. artuḳ 34
4.1.1.2. ayru 35
4.1.1.3. başḳa 35
4.1.1.4. özge 36
4.1.2. Benzerlik bildirenler 36
4.1.2.1. āsā 36
4.1.2.2. çü, çün 37
4.1.2.3. dėk 38
4.1.2.4. kibi 39
4.1.2.5. kimi 40
4.1.2.6. mānend 40
4.1.2.8. miṯāl 41
4.1.2.7. miṯillig 41
4.1.2.9. vār 42

4.1.2.10. veş 43
4.1.2.11. yañlıġ 43
4.1.3. Yer - yön, mekan bildirenler 44
4.1.3.1. allıda, allında 44
4.1.3.2. ara 45
4.1.3.3. astıda 46
4.1.3.5. içre 47
4.1.3.6. içide, içige 48
4.1.3.4. ķuyı 49
4.1.3.7. narı 49
4.1.3.8. sarı 50
4.1.3.9. ṭaraf 51
4.1.3.10. tėgrü 51
4.1.3.11. üstide 52
4.1.3.12. üze 52
4.1.3.13. üzre 53
4.1.3.14. yan 54
4.1.3.15. yana 55
4.1.3.16. yanıda 55
4.1.4. Zaman bildirenler 56
4.1.4.2. bėri 56
4.1.4.3. burun, burna 57
4.1.4.4. narı 58
4.1.4.5. soñ 58
4.1.4.6. soñra 59
4.1.4.7. tā 59
4.1.4.8. tėgrü 60
4.1.5. Sebep, neden bildirenler 60
4.1.5.1. üçün 61
4.1.6 Beraberlik, vasıta bildirenler 62
4.1.6.1. birle, birlen, bile, bilen 62
4.1.6.2. ile, ilen 64
4.1.7. Miktar bildirenler 65

4.1.7.1. çaġlıġ.....65
4.1.7.2. dėk.....65
4.1.7.3. ķadar.....66
4.1.7.4. sayı.....66
4.1.7.5. tā.....67
4.2. Bağlama edatları.....67
4.2.1. Cümle bağlaçları.....67
4.2.1.1. ammā.....68
4.2.1.2. ança ki / kim.....68
4.2.1.3. andaķ ki / kim.....69
4.2.1.4. bāri.....70
4.2.1.5. belki, bel.....71
4.2.1.6. bes, bes kim.....72
4.2.1.7. beyle kim.....73
4.2.1.8. bu ki / kim.....74
4.2.1.9. çu, çü.....75
4.2.1.10. çun, çün.....78
4.2.1.11. çünki, çün kim.....80
4.2.1.12. dağı.....82
4.2.1.13. egerçi, gerçi, erçi.....83
4.2.1.14. eyle kim.....84
4.2.1.15. ger, eger, er.....85
4.2.1.16. gūyiyā, gūyā, gūyā ki / kim.....86
4.2.1.17. hem ki.....88
4.2.1.18. her nėçe, her nėçe ki / kim.....88
4.2.1.19. illā.....89
4.2.1.20. ki, kim.....89
4.2.1.21. ki tā.....92
4.2.1.21. līk, līkin.....93
4.2.1.22. meger, meger ki / kim.....94
4.2.1.23. nėçe kim.....95
4.2.1.24. nėçük kim.....96
4.2.1.25. nėvçün ki.....97

4.2.1.26. nėdin kim / ki....98
4.2.1.27. nėge kim....99
4.2.1.28. ol sebebdin....99
4.2.1.29. ol / bu vechdin....100
4.2.1.30. pes....101
4.2.1.31. şāyed, şāyed ki....101
4.2.1.32. velī, velīk, velīkin....102
4.2.1.33. yaʿni....103
4.2.1.34. yoḳ ėrse....104
4.2.1.35. yoḳsa....104
4.2.2. Sıralama bağlaçları....105
4.2.2.1. bile, birle....105
4.2.2.2. ile....106
4.2.2.3. vu, vü, u, ü....106
4.2.3. Denkleştirme bağlaçları....108
4.2.3.1. veyā....108
4.2.3.2. yā....108
4.2.3.3. yāḫud....109
4.2.3.4. yā meger....110
4.2.3.5. yoḳ ėrse....110
4.2.4. Karşılaştırma bağlaçları....111
4.2.3.1. dağı .... dağı....111
4.2.3.2. eger .... eger, ger .... ger....111
4.2.3.3. ger .... yāḫud....112
4.2.3.4. hem .... hem....112
4.2.3.5. nė .... nė....113
4.2.3.6. yā .... ya, ya .... ya....114
4.2.3.7. yā .... yāḫud....114
4.2.5 Kuvvetlendirme bağlaçları....115
4.2.5.1. dağı....115
4.2.5.2. hem....115
4.2.5.3. oḳ....116
SONUÇ....117

KAYNAKÇA.....119
EKLER.....129

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
Bkz.	:	Bakınız
C	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
s.	:	Sayfa
S	:	Sayı
TDAY	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
vd.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Geniş, üretken ve karmaşık yapılı bir saha olmasından dolayı Çağatay Türkçesi üzerinde yerli ve yabancı bilim insanları tarafından birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğu dil ve edebiyat açısından yapılan incelemeleri barındırmaktadır. Çağatay Türkçesi ve Edebiyatının yaşamış olduğu en az beş asırlık süreçte, yüzlerce şair, dilci, tarihçi, bilim adamı yetişmiş ve her biri bu dili kullanarak eserler kaleme almışlardır. En güçlü isimlerinin, XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Herat bölgesinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunlardan ilk akla geleni şüphesiz Ali Şir Nevâyî'dir.

Ali Şir Nevâyî, eserlerinin büyük çoğunluğunu barındıran Külliyât'ındaki dört divandan birincisine Garâibü's-Sıgar "Çocukluğun Sıradışılıkları" adını vermiştir. Bu divanı tertip ederken, hayatının erken yıllarında kaleme aldığı yahut söylediği şiirleri seçmiştir. Külliyât'ın önsözünde belirttiği gibi, kendisinden önce başkaları tarafından şiirleri toplanmış ve bir divan oluşturulmuştur. 1465-1466 tarihli olduğunu bildiğimiz herhangi bir adlandırmanın bulunmadığı bu ilk divanda, gençliğinden itibaren yazdığı bütün şiirlere yer verilmiştir.

Daha sonraki yıllarda (1491-1499) kendisinin tertiplediği dördüncü divanına Hazâ'inü'l-Me'âni adını vermiştir. Bu üst başlık aslında Nevâyî'nin tüm şiirlerini kapsayan bir adlandırmadır. Alt başlıklar halinde ise hayatının evrelerine göre, Garâibü's-Sıgar, Nevâdirü'ş-Şebab, Bedâyi'ül-Vasat, Fevâ'yidül-Kiber divanlarını oluşturmuştur. Bu başlıklar, hayatındaki dönemleri sırasıyla; çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık şeklinde ayırmaktadır. Alt başlıklar olarak belirttiğimiz bu divanların aslında birer alt divan olduklarını söyleyebiliriz. Ancak Hazâ'inü'l-Me'ani bir divan için çok hacimli olduğundan, Nevâyî'nin yaptığı gibi belirli alt başlıklar oluşturup bunları farklı isimlerle adlandırmak, hem okuyucular hem de araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır. Tabi ki Nevâyî'nin divanını alt başlıklara bölerken, araştırmacıları hesaba katmadığını söylemek gerekir.

Çalışmamıza başlamadan önce edatların ne oldukları, nasıl çalıştıkları ve ne gibi işlevleri olduğundan bahsetmeyi gerekli gördük. Ardından Garâibü's-Sıgar divanının Çağatay Türkçesi ürünlerinden biri olması nedeniyle, bu dilin ve onun ürettiği edebiyatın gelişip yetiştiği coğrafya, çevre, kültür, siyasi durum hakkında bilgi

vermenin doğru olduğunu düşündük. İncelemeye başlamadan önce de Garâibü's-Sıgar'ın nüshaları ve müellifi Ali Şir Nevâyî hakkında bazı bilgiler vermenin önemli olduğu kanısındayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

1.1. Edatın Tanımı

Dil üzerinde çalışan birçok araştırmacının hem fikir olduğu gibi bir dilbilim terimi olarak edatlar en genel anlamda, "tek başlarına anlamları olmayan, belirli bir gramer görevleri olan kelimelerdir".[1] Görevleri birer anlam taşımaktan öte, verilmek istenen anlamın oluşmasına imkan sağlamaktır. Bu yüzden edatlar herhangi bir ismi ya da eylemi bildirmezler. Ancak diğer dil yapılarına bağlandıklarında, çeşitli anlamlar kazanabilirler.

Anlamlı kelimeler cümlede edat işlevi üstlendiklerinde ise görevleri anlam vermek değil anlamın oluşmasına katkı sağlamaktır. Edatların tanımındaki "anlamları olmayan" tabiri bu durumla ilişkilidir. Bazı kelimeler ise anlamları olduğu halde edat yerine kullanılabilirler ancak edat işlevi üstlendikleri andan itibaren "anlamlı kelimeden", "görevli kelimeye" dönüşürler. Bunlar János Eckmann'ın tabiriyle "sözde çekim edatları"dır.[2]

Tek başlarına kullanılamadıklarından; kelime, kelime grubu ya da cümle gibi gramer yapılarına bağlanırlar. İsim ve fiil türü kelimelerden farkları, ek almayıp yalın halde kullanılmalarıdır. Çünkü birçok edat bünyesine almış olduğu isim hal ekleriyle ya da zarf-fiillerle kalıplaşmıştır. Bu kalıplaşmanın sonucunda da edatlaşmışlardır. Bağlanmış oldukları kelimeler ise, edatın kullanılışına göre çeşitli isim hal ekleri alabilmekte veya edata yalın haliyle bağlanabilmektedir.

Edatlar; kökenleri, yapıları, ve işlevleri bakımından sınıflandırılabilirler.

1.2. Kökenlerine Göre Edatlar

Kökenleri bakımdan incelendiklerinde asıl edatlar ve edat olarak kullanılan isimler şeklinde ikiye ayırabiliriz.

---

[1] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 6. Baskı, İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2002, s. 348
[2] János Eckmann, **Chagatay Manual**, ed. Thomas A. Sebeok, Indiana, Mouton and Co. The Hague The Netherlands, 1966, s. 127

1.2.1. Asıl Edatlar

Buradaki "asıl" ifadesi, kelimenin en eski bilinen zamanında beri daima edat olduğunu ve bu fonksiyondaki sürekliliğini belirtir. Yani isim veya fiil görevinde kullanılmadığını vurgular. Bunlar Eski Türkçede var olduklarını bildiğimiz az sayıdaki pekiştirme (*ok / ök* gibi), seslenme (ay / ey gibi) ve soru edatlarından ibarettir.[3]

1.2.2. Edat Olarak Kullanılabilen İsimler

İkincisi ise fiil veya isim kökenli olup kalıplaşma sonucu edatlaşmış kelimelerdir. Kalıplaşmanın neticesinde edat görevinden başka; isim, sıfat, zarf görevlerinde de kullanılabilmektedirler. [4] *başka, özge, üst* gibi.

1.3. Yapılarına Göre Edatlar

Yalın halde bulunabilmelerinin yanında, birtakım edatların hal eki alması ya da isimlerin birbirleriyle birleşmesi sonucuyla türemiş olabilecekleri bilinmektedir. Bazen de iyelik ekinin kalıplaşması yeni bir edatın türemesine sebep olabilir. Aynı zamanda bazı fiiller, bünyesine aldığı zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla edat görevli kelimelere dönüşür. Bu açıdan edatları yapılarına göre ikiye ayırabiliriz.

1.3.1. İsim Yapısındaki Edatlar

Türkçede yalın isim yapısında bulunan edatlara örnek olarak verebileceğimiz edat örnekleri vardır. Bunları *artuḳ, ast, iç, kim, yan, yañlıġ* şeklinde sıralayabiliriz.

[3] Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, I. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012, s. 274
[4] **a.e.**, s. 274

Diğer taraftan hal eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuş edatlar çoğunluktadır. Bunlara, *narı, öñre, özge, üze*[5], *üzre,* gibi kelimeleri örnek gösterebiliriz.

Birleşik yapılı edatlar ise *bir + ök > birök* şeklinde örneklendirilebilir.

1.3.2. Zarf-fiil Eki Almış Edatlar

Bu yapıdaki edatlar zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Türkçede edatların çoğu bu yapıda olduğundan, örnekleri fazladır: *göre, tapa, tegi, yana* şeklinde örneklendirilebilirler.

1.4. İşlevlerine Göre Edatlar

Edatları; bağlandıkları kelimeye, kelime grubuna veya cümleye göre ele alan bir sınıflamadır. Bu yöntemde edatın bağlanış biçimleri, bağlandığı unsura kattığı anlam ilgisi ve rolü gibi yaklaşımlar uygulanmakatdır. Bu bakımdan incelediğimizde Türkçedeki edatları; ünlem edatları, çekim edatları ve bağlama edatları şeklinde üçe ayırabiliriz. [6] [7] Bu çalışmada esas aldığımız yöntemin buna ayrıma göre yapıldığını söylemek isteriz. Araştırma esnasında buna bağla bir sınıflandırma oluşturulmuş olup, ünlem edatları çalışmanın dışında tutulmuşlardır.

1.4.1. Ünlem Edatları

Bu grupta ele alabileceğimiz edatların temel görevi; belirli bir duygunun, yansıma sesin, onaylamanın, reddetmenin, sorma ve göstermenin en öz şekilde karşıya aktarılmasını sağlamaktır. Bu kategorideki edatlar beşe ayrılmıştır.

- Duygu bildiren ünlemler: *ah, vah, eyvah, of*

[5] Talat Tekin bu edatın, *üz* isminden *-a* bulunma/yaklaşma hali ekiyle genişlediğini düşünmektedir. (Bkz. Talat Tekin, "üze zarfı hakkında", **Makaleler 1 – Altayistik**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 147-152)
[6] Ergin, **a.g.e.**, s. 348
[7] Zeynep Kormaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, III. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurum Yayınları, 2009, s. 1055

- Seslenme ve çağırma bildiren ünlemler: *ey, hey, ya, bre, lan*
- Sorma bildiren ünlemler: *hani, acaba, niçin*
- Gösterme bildiren ünlemler: *aha, daha, işte, nah*
- Cevap belirten ünlemler: *evet, değil, hayır, yok, tabi*

1.4.2. Bağlama edatları

Türkçede bulunan bağlama edatlarının temel görevi, iki veya daha fazla unsuru birbirine bağlamak ve aralarında anlam ilişkisi yaratmaktır. İki kelimeyi bağlayabilecekleri gibi, kelime gruplarını ve cümleleri de birbirine bağlayabilirler. Türkçenin erken yapısında bulunmaması bir tarafa Farsça ve Arapçanın etkisiyle kullanımlarında büyük bir artış gözlenmiştir. [8] Görevlerine göre beşe ayrılırlar:

1.4.2.1. Cümle Edatları

Adından da anlaşıldığı gibi cümleleri anlam ve şekil yönünden birbirine bağlamaya yarayan edatlara denmektedir. İçlerinden bir kısmı yalnızca cümlenin başında bulunurlar. Başına geldiği cümleyi kendinden önceki veya sonraki cümleye / cümelelere bağlar. Bu görevi üstlenenlere "cümle başı edatı" denir. Bazıları cümlede konum fark etmeksizin her yere gelirler. Bir kısmı ise yalnızca cümleleri değil, aynı zamanda bir kelimeyi ve kelime grubunu da kendi gibi benzer yapılara bağlayabilmektedir. Ancak hepsi cümle içinde bağlama göreviyle rol aldıklarından birlikte almayı uygun gördük.

ama, belki, çünkü, eğer, gerçi, hatta, her ne kadar, mademki, meğer, nitekim, sanki, yoksa, gibi kelimeler Türkçede yaygın kullanılan cümle başı edatlarıdır. *da/de, dahi, ise, ki, kim* şeklinde örneklerini verdiğimiz kelimeler ise konumu belirsiz olan cümle edatlarıdır.

[8] Ergin, **a.g.e.**, s. 352

1.4.2.2. Denkleştirme Edatları

Birbirinin yerine geçebilecek, eşit diyebileceğimiz unsurları birbirine bağlayan edatlardır. Kelimelerin, kelime gruplarının veya cümelelerin ortasında bulunurlar. *veya, ya, yahut* gibi örneklerini verebiliriz.

1.4.2.3. Karşılaştırma Edatları

Bir veya daha fazla unsuru birbirine karşılaştırma ilgisiyle bağlamaya yararlar. Denkleştirme edatlarından farkı, unsurları birbirlerine karşılaştırma yoluyla bağlamasıdır. Karşılaştırdığı unsurlardan hepsini, sadece birini veya hiçbirini ifade edebilir. *da/de .... da/de, hem .... hem, ne .... ne, ya .... ya,* örneklerinin Türkçede bu görevde kullanılması yaygındır.

1.4.2.4. Pekiştirme Edatları

Anlamı kuvvetlendirmek / pekiştirmek için kullanılan edatlardır. Genelllikle sona gelirler. *dahi* ve Eski Türkçedeki o*ḳ* kelimeleri bu amaçla kullanılmıştır.

1.4.2.5. Sıralama Edatları

Ögeleri sıralamak için kullanılan edatlara verilen addır. Diğer bağlama edatları gibi kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri bağlar. Ancak bu bağlama işlevi aralarında bir anlam oluşturmak adına değil, şekilsel bir sıralama yapmak içindir. Türkçede *ve, ile* sıralama yapmak için sık kullanılan edatlardır.

1.4.3. Son Çekim Edatları

Bir ismin sonuna gelerek ona çeşitli yer, yön, şekil, tarz, miktar, zaman, sebep gibi özellik ve anlamlar kazandıran edatlara verilen addır. İsimlerden sonra geldikleri

için hal eklerine benzetilebilirler.[9] Hal ekleri herhangi bir adın yalın ve isim hallerini yaparken, çekim edatları ismin zarf hallerini meydana getirirler. Bu nedenle bağlandığı isimle beraber, kendisinden sonra gelen ismi veya fiili zarf göreviyle nitelerler.[10]

Türkçedeki çekim edatlarının tamamı son çekim edatıdır. Yani bağlı olduğu isimden sonra gelir. Ancak Türkçenin bazı devirlerinde Farsça ve Arapça gibi yabancı dillerden alınan kelimelerle ön çekim edatının da kullanıldığı bilinmektedir. Çağatay Türkçesinde de birkaç ön çekim edatı yer aldığından metindeki edatları sınıflandırırken, daha genel bir başlıkla "çekim edatları" demeyi tercih ettik.

Son çekim edatları, isimlerle birleşmesi yönünden farklılıklar taşıyabilir. Genel olarak isimlerin veya zamirlerin yalın, ayrılma, yaklaşma ve ilgi hallerine bağlanırlar.

Son çekim edatlarını, ürettikleri anlam işlevine göre sınıflandırabiliriz. Ortaya çıkan bu anlam ilgisi: beraberlik, sebep, benzerlik, başkalık - ayrılık, miktar, zaman, yer - yön bildirebilir. Metnimizdeki çekim edatlarını incelerken biz de bu mana görevlerini dikkate alarak açıklamaya çalıştık. Aynı zamanda her bir edat başlığı altında, o çekim edatınının hangi hal ekleriyle birleştiğini de aktarmaya gayret ettik.

Türkçede kullanılan son çekim edatlarını şöyle sıralayabiliriz: *ara, başka, beri, burun, dek, doğru, dolayı, evvel, geri, gibi, göre, için, içre, kadar, karşı, karşın, kedin, önce, rağmen, sonra, tegi, tegrü, üzere*.

[9] Ergin, **a.g.e.**, s. 366
[10] Günay Karaağaç, **Türkçenin Dil Bilgisi**, 1. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2012, s. 434

İKİNCİ BÖLÜM
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI

2.1. Çağatay Adının Kullanımı

Çağatay Türkçesi ismini, Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay Han'dan alır. Köprülü Çağatay Türkçesi için, "Çağatayca, kelimenin en geniş manası ile, Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı, ve Altın-Ordu imparatorluklarının medeni merkezlerinde XIII. – XIV. asırlarda ortaya çıkan ve Timurlular devrinde özellikle XV. Asırda klasik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan Orta Asya lehçesidir." şeklinde uzun bir tanım yapar.[1]

Yine aynı makalede "Çağatay" isimlendirmesinin farklı anlamlarda kullanılmış olduğunu, ifade ettiği kavramın sınırlarının iyi çizilmediğini belirtir. Bu belirisizlikle beraber Çağatay Türkçesinin devirleri hakkında çok fazla yorum yapılmıştır. Ali Şir Nevâyî ve ondan sonra gelen Orta Asya şairlerinin kullandığı dile Çağatayca denilmiş olsa da kökeni, ne zaman başladığı, klasik devrinin ortaya çıkışı, yaşamış olduğu coğrafyası hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Köprülü bunun sebebini, filoloji alanında yapılmış olan çalışmaların metodolojik açıdan hatalı olmasıyla açıklar. Çağatay Türkçesi ve Edebiyatının başlangıç sınırlarını ararken, o döneme ait olabilecek metinleri incelemenin ölçü olamayacağını, aynı zamanda eleştirel tarih bilgisinin bu kuramı oluşturmada etkin rol alması gerekliliğinden bahseder.[2] Çağatay edebiyatının dönemlerine ayrılması kısmında buna ayrıca değinilecektir. Köprülü, Çağatay adlandırmasının neyi ifade ettiği ile ilgili üç özellik saptamıştır.

- Çağatay Han'ın, siyasi otoritesi altındaki Türk veya Türkleşmiş Moğollordan oluşan insan topluluğuna verilen isim.
- Çağatay ulusuna mensup olan Türklerin veya Türkleşmiş Moğolların konuşma dili olan Türk lehçesi.

[1] M. Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", **İslam Ansiklopedisi**, C:III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 270
[2] **a.e.**, 275

- Çağatay ve ondan sonraki hükümdarların, hakim olduğu bölgelerdeki, Çağatay ulusunun konuşma dilini de biraz olsun kapsayan, edebi Türk lehçesi.[3]

Çağatay adlandırmasının ne zaman yapıldığıyla ilgili çeşitli görüşler olsa da, bunun Orta Asya Türkçesi için daha geç bir döneme tekabül ettiği konusunda çoğu araştırmacı hem fikirdir. Köprülü bu adlandırmanın, XVII. yüzyıldan sonra bu dille konuşmayan / yazmayan kimseler tarafından dış kaynaklı yapıldığı üstünde durur.[4] XVI. ve önceki dönem Çağatay şairleriyse birkaç istisna dışında bu tabiri hiç kullanmamışlardır.[5] Nevâyî ve onu takip eden şairler, "Türkî", "Türkçe", "Türk tili / dili" gibi ifadeleri kullanmışlardır. Yalnızca Nevâyî'nin "Mizânu'l-Evzân" adlı eserinde "Çağatay" şeklini bir kez kullandığına rastlanmaktadır: *"Acem şuʿarāsı ve Fürs fusarāsı her ḳaysı uslūbda kim sözʿarūsıġa cilve vü nümāyiş bėrip ėrdiler, Türk tili bile ḳalem sürdüm ve her nėçük ḳāʿidede kim maʿnī ebkārıġa zīb ü ārāyiş körgüzüp ėrdiler, Çaġatay lafzı bile raḳam urdum..."*[6] Nevâyî'nin konuştuğu dil için genel bir ifade olarak "Türkçe, Türk dili" kavramlarını, edebi dil anlamında ise "Çağatay lafzı" tabirini kullandıklarını söyeleyebiliriz.[7]

Diğer taraftan Ebü'l-Gazi Bahadır Han "Şecere-i Türk" eserini "beş yaşındaki çocuk dahi anlasın" diye Çağatay Türkçesi, Arapça ve Farsçadan bir kelime dahi almadığını vurgulamıştır. Kendisi bunu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Moġul'nıñ tili ve resmini ve ıṣṭılaḥrını yaḫşı örgendüm. Bu tarihni yaḫşı ve yaman barçaları bilsün tėp, Türk Dili birlen ayıttım. Türkīni hem anda aytıp-men kim beş yaşar oġlan tüşünür. Bir kelime Çaġatay Türkīsindin ve Farisīdin ve ʿArabīdin ḳoşmaymen, rūşen bolsun tėp."*[8] Görülebildiği gibi Ebü'l-Gazi, Çağatay Türkçesinin süslü ve anlaşılması zor bir dil

[3] **a.e.**, 271
[4] **a.e.**, s.272
[5] János Eckmann, "Çağatayca", **Tarîhî Türk Şîveleri**, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 227
[6] **a.e.**
[7] Ahmet Bican Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, 10. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 404
[8] Saadet Çağatay, **Türk Lehçeleri Örnekleri**, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniveristesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayımları, 1977, s. 229

olduğu kanısındadır. Köprülü'ye göre "eski Osmanlı müellifleri" de Çağatayca kelimesini aynı manada kullanmışlardır. [9]

Tüm bu bilgiler bize gösteriyor ki Çağatay Türkçesi uzunca bir zaman adlandırma sorunu yaşamıştır. Kavram belirsizliğinin neden olduğu bu durum, 19. yüzyıl Batılı Türkologların, Orta Asya Türkçesi için "Çağatay" tabirini kullanmasıyla farklı bir hal almıştır. Eckmann'ın değindiği gibi, bununla ilgili ilk tanımı, E. Berezine "Recherches sur Les Dialects Musulmans" adlı eserinde yapmıştır.[10] Berezine, Çağataycayı "Türkçenin en eski diyalekti"[11] olarak görür. Ancak Çağatay tabirini asıl meşhur eden ve onu bugünkü anlama en yakın kullanan, Köprülü ve daha sonra da Eckmann'ın belirttiği gibi, 1867 yılında yayımlandığı "Chagataische Sprachstudien" adlı eseriyle Vambery olmuştur.[12] Radloff ise kelimenin anlamını daraltmıştır. 1888'de yayımladığı kitabında Çağataycanın, Uygurcadan geliştiğini ve canlı dille bir ilgisinin bulunmadığını, Vambery'nin dediğinin aksine Orta Asya Türkçesi sayılamayacağını öne sürmüştür. Çağataycanın, Osmanlıca gibi bir yazı dili olduğundan, yalnızca Doğu Türklerinin edebi dili olabileceğini savunmuştur.[13]

Aslında Orta Asya Türkçesi olarak görülen bu dilin genel bir bakışla "Türkçe" diye adlandırıldığını görüyoruz. Ancak edebi dilin bünyesine dahil ettiği yabancı kelimelerle genişlemesi sonucunda, konuşma dilinden farklılaştığı göz önüne alınırsa buna Çağatayca dendiğini kabul etmemiz gerekir. Literatür anlamıyla Çağatayca kelimesinin, hem Orta Asyada konuşulmuş olan konuşma dilini hem de metinlerin kaleme alındığı yazı dilini kapsadığını söyleyebiliriz.

---

[9] Köprülü, **a.g.m.**, s. 272

[10] E. Berezine, **Recherches sur Les Dialects Musulmans**, Casan, A L'imprimerie De L'Universite, 1848, s.26

[11] Eckmann, Fransızca "diyalekt, ağız, lehçe, aksan" gibi birçok anlama gelebilecek *dialect* kelimesini "Çağatayca" adlı makalesinde "şive" manasında çevirmiştir. Ancak biz daha genel anlamda "diyalekt" şeklinde bırakmayı uygun görüyoruz. (Bkz. János Eckmann, "Çağatayca", **Tarîhî Türk Şîveleri**, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 227)

[12] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 400

[13] Köprülü, **a.g.m.**, s. 273

2.2. Çağatay Türkçesinin Oluşumu ve Edebi Devreleri

Çağatay Türkçesinin geliştiği bu coğrafyanın ve içinde bulunduğu şartların etkisini göz önüne aldığımızda, dile şekil veren ve onu geliştiren unsurların neler olduklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle dilin tarihi arka planı hakkında bazı bilgiler vermek istedik.

Çağatay Türkçesinin ortaya çıktığı coğrafyayla ilgili kapsamlı yorumu yapanlardan birisi Fuad Köprülü'dür. Ona göre bu dilin ilk oluşma aşaması XI. yüzyıla kadar gitmektedir.[14] Karahanlı Türkçesi devrinde temelinin atıldığını söyler. "Aslında Çağataycanın kökeni daha eski olup, Uygurca dönemine kadar götürebiliriz." tarzında bir yorum yapar. Caferoğlu biraz daha ileri götürüp, "Orhun - Uygur Türkçesi" nin, "Müşterek Orta Asya edebi Türkçesi" ile kaynaşması sonucu Çağatay Türkçesinin ortaya çıktığını ve ardından Ali Şir Nevâyî ile asıl gelişimini bulduğunu söylemektedir.[15]

Köprülü'nün Çağatay Türkçesinin ilk devresi dediği XIII.-XIV. yüzyıllar arasına istinaden Türkistan, Horasan ve İran bölgelerindeki edebi, sosyal ve tarihi gelişmeleri göstermektedir. Daha sonra Harezm ve Altın-Ordu'daki kaleme alınan eserlerin paralelinde ilk dönem Çağatay eserlerini sıralar. Bunların içinde, Kutub adlı bir şairin yazdığı "Husrev ve Şîrîn", Harizmî'nin yazdığı "Muhabbet-nâme", Rabguzî'nin "Kısas'ül-Enbiyâ" adlı eseri, Mahmud b. Ali'nin "Nehcü'l-Ferâdîs" adlı eseri, Seyf-i Sarâyî'nin "Gülistan Tercümesi" gibi metinler vardır.

İlk devrin ardından Klasik Çağatay Türkçesinin gelişim alanı yer değiştirmiştir. Öyle ki Timurlular otoritesi altında bulunan Horasan, Herat ve Semerkand gibi merkezlerde Orta Asya Türkçesi kendine yeni bir yerleşim alanı bulur. Timur'un 1381 yılında Herat'ı almasından sonra hakimiyeti 1397'de oğlu Şahruh'a verir. Timur'un ölümünden sonra da imparator olan Şahruh burayı devletin merkezi haline getirir. Daha sonra Şahruh ve oğlu Uluğ Bey Orta Asyadaki çeşitli bölgeleri Türk, Fars ve İslam kültürünün etkisine açık hale getirip burada yeni bir edebiyatın oluşmasına zemin

[14] Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:8, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 1992, s. 168
[15] Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, C:2, 4. Baskı, İstanbul, Enderun Yayınları, 2000, s. 207

hazırlarlar.[16] Herat başta olmak üzere Horasan, Semerkant gibi merkezlerde çok canlı bir kültür hayatı oluşur. Herat o dönemde eğlenceye çok düşkün ve bunun pararelelinde edebi zevkin artış gösterdiği bir şehir haline gelir. Şahruh he ne kadar İslamiyet'e uygun bir yaşayış getirmek istese de bunu bir ölçüde başarabilir. Diğer taraftan Uluğ Bey'in vali görevinde bulunduğu Semerkant'ta, babası Şahruh'a kıyasla bilime daha çok önem verdiği bilinen bir gerçektir. Matematik ve astronomi bilgisinin yaşadığı dönem ve coğrafya için çok ileride olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda Asya kıtasındakilere kıyasla döneminin en büyük gözlem evini Semerkant'ta yaptırmıştır.[17] [18] Böyle bir coğrafyada çok sayıda bilim adamı ve aydın yetişmiş, Çağatay Türkçesinin ilk şairleri olan Sekkâkî, Lutfî gibileri için gerekli kültürel zemin oluşmuştur. Daha sonra bu çevrede yaşamış şairler, Ali Şir Nevâyî'nin yetişmesinde çok büyük katkıda bulunmuşlardır.

Çağatay Türkçesini devirlerine ayırmada, adlandırmasında olduğu gibi çok farklı görüşler iler sürülmüştür. Bunlardan ilki Aleksandr Samoyloviç'in Orta Asya Türkçesini dörde ayırdığı sınıflandırmadır.

1. Karahanlı Türkçesi ya da Kaşgar Türkçesi (XI. - XII. Yüzyıllar)
2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (XIII. - XIV. yüzyıllar)
3. Çağatay Türkçesi (XV. - XIX. yüzyıllar)
4. Özbekçe (XX. Yüzyıl)[19]

Bu görüş ileride Eckmann tarafından da kabul edilip geliştirilecektir.[20] Bu yaklaşıma en çok karşı çıkan Köprülü olmuştur. Çok bilinen makalesinde defalarca belirttiği üzere Barthold-Samoyloviç kuramı olarak adlandırdığı bu görüşe açıkladığı belirli nedenlerle karşı çıkmıştır.[21] Barthold-Samoyloviç kuramının bilimsel ölçütlerden uzak olduğunu vurgulamıştır. Aslında esas farkları Çağatay Dili ve Edebiyatının ne zaman başladığıyla ilgilidir. Köprülü İlk Çağatay devresini XIII.-XIV

[16] Köprülü, **a.g.m.**, s.288-289
[17] **a.e.**, s. 290
[18] David Eugene Smith, **History of Mathematics**, C:1, 2. Baskı, New York, Dover Publications Inc, 1951, s. 289
[19] Erclilasun, **a.g.e.**, s.401
[20] **a.e.**, s.404
[21] Köprülü, **a.g.m.**, s.279

yüzyıllar arasında başlatmaktadır. Bunu yaparken "İlk Çağatay devri" diye adlandırdığı dönemi belirlemek için kullandığı belirli ölçütleri şu şekilde sıralamıştır:

- Orta Asya Türkçesinin Moğol istilasından önceki durumu,
- Moğol istilasının, Türklerin yaşadığı yerlerdeki sebep olduğu etnik ve kültürel değişimlerin neler olduğu,
- Eskiden beri devam eden veya istila ile ortaya çıkan etkiler, XII. Yüzyıl Orta Asya Türkçesinde nasıl değişime yol açtığı,
- Sanat ve düşünce yönünden, edebiyatı nasıl etkilendiği.[22]

Köprülü bu bakış açısıyla Çağataycayı şu beş devire ayırır:

1. İlk Çağatay Devri (XIII. - XIV. yüzyıllar)
2. Klasik Devrin Başlangıcı (XV. Yüzyılın ilk yarısı)
3. Klasik Çağatay Devri (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)
4. Klasik Devrin Devamı (XVI. yüzyıl)
5. Gerileme ve Çöküş Devri (XVII . - XIX. yüzyıllar)[23]

Çağataycayı tasnif eden bir başka Türkolog A. M. Şçerbak bütün Orta Asya Türkçesi için "Eski Özbekçe" tanımını kullanır ve üç evrede açıklar.

1. Devir (10. - 13. yüzyıllar arası) : Kıpçakça ve Güney Türkçesi unsurlarının kabulü. Bu dönem Moğol istilasıyla son bulur.
2. Devir (14. - 17. yüzyıllar arası) : Sanatlı dil, Çağatayca ifadesini yalnızca bu dönem için kullanır.
3. Devir (17. - 18. yüzyıllar) : Bu dönemde edebiyata, mahalli dil unsurlarının girmesi.

Şçerbak tıpkı Radloff'un yaklaşımı gibi Çağataycayı yapay bir dil olarak tanımlamış ve yerel dil unsurlarının 3. devirde görülmeye başlandığını savunmuştur. Ancak Eckmann buna şiddetle karşı çıkmıştır. Rus Türkologların ellerinde, Özbekçeyi Eski Türkçenin devamı gösterebilecek kadar yeterli kanıt olmadığına atıf yapar.[24]

[22] Köprülü, **a.g.m.**, s. 275
[23] Eraslan, **a.g.e.**, s. 168-176
[24] Eckmann, **a.g.e.**, s. 230

Eckmann ise Samoyloviç'in görüşünü geliştirerek, sınırları daha kesin yeni bir tasnif yapar. Bu tasnifte Orta Asya Türkçesini üçe ayırır:

1. Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesi (XI. - XIII. yüzyıllar)
2. Harezm Türkçesi (XIV. yüzyıl)
3. Çağatayca (XV. - XX. yüzyıllar)

Çağataycayı ise kendi üçe ayırmıştır.

1. Klasik Öncesi Devir (XV. yüzyılın başı - 1465)
2. Klasik Devir (1465 - 1600)
3. Klasik Sonrası Devir (XVI. - XX. yüzyılın başı)[25]

Yukarıdaki sınıflandırma ile Köprülü'nün görüşü arasındaki en önemli fark, Eckmann'ın Çağatayca için bir "İlk Devir" eklememiş olmasıdır. Eckmann'ın Orta Asya Türkçesinin XI. - XIII. yüzyıllarındaki erken evresine Karahanlı Türkçesi, XIII. ve XIV. yüzyıldaki dönemine ise Harezm Türkçesi adını verdiğini görüyoruz. [26]

XV. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türkçesinin dil özelliklerinde oluşmaya başlayan farklar, bir önceki yüzyıla göre büyük artış göstermiştir. Dolayısıyla Harezm ve Çağatay Türkçesi birlikte incelendiğinde ortaya çıkan filoloijik farklar, iki dönemi de birbirinden ayırma ihtiyacı doğurmuştur. Ancak Köprülü'nün, tarihi birtakım dinamikleri dışarıda bıraktığı gerekçesiyle bu ayrımı açıkça reddetmesi bir yere kadar anlaşılabilirdir. Çünkü Barthold-Samoyloviç (Eckmann da dahil) kuramının her ne kadar ilkel olduğu söylense de çok tutarlı bir yapısı olduğu bilinmektedir. Ayrıca bizzat Köprülü'nün de ifade ettiği gibi tarihi gerçekleri göz ardı etmişlerdir. Buradan anlaşılıyor ki Çağatay Türkçesi ve Edebiyatının yalnızca dil özellikleri dikkate alındığında farklı sonuçlar elde edilmektedir. Yine aynı şekilde tarihsel metodoloji bağlamında ise daha kapsayıcı olan farklı bir bakış açısıyla yüz yüze kalmaktayız.

[25] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 404
[26] János Eckmann, "Harezm Türkçesi", **Tarîhî Türk Şîveleri**, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 183

Biz bu çalışmada Çağatay Türkçesinin devirlerini anlatırken dil bağlamında daha belirleyici olmasından ötürü János Eckmann'ın sınıflandırmasını göz önünde bulundurduk.

2.3. Çağatay Edebiyatı

Daha öncede de bahsettiğimiz gibi Orta Asya Türklerinin konuşup, yazdığı Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerin geneline verilen addır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış çok sayıda eser olduğundan kapsamlı bir edebiyattır. Bu edebiyatın ortaya çıktığı bölgeler; Semerkant, Herat, Merv, Belh şeklinde sıralanabilir. Bu şehirlerdeki resmi dil Çağatayca olarak kabul görmüş, yönetciler ve devlet adamları yine sarayda Çağatay Türkçesiyle konuşmuşlardır.[27] Edebiyat, Timurluların idaresi altındaki Semerkant'ta gelişme gösterirken, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ali Şir Nevâyî ile birlikte, Herat yeni merkez olarak karşımıza çıkar. Herat, Nevâyî ile birlikte medeniyetin kültürel başkenti haline gelir ve Çağatay Türkçesi de doruk noktasına ulaşır.[28]

Çağatay Türkçesi, üç ayrı evrede incelendiğinden, edebiyatındaki şahsiyetleri de bu devirlere göre kategorize etmek doğru olur. Bu yüzden her şairi yaşamış olduğu döneme göre anlatmaya çalışacağız.

2.3.1. Klasik Öncesi Devir

Eckmann'ın sınıflandırmasına göre Klasik Öncesi Devir XV. yüzyılın başından, 1465 yılına kadar olan zamanı kapsamaktadır. XV. yüzyılın başlarında Timur'un ölümü neticesinde çoğunlukla taht kavgalarına bağlı olarak Timur İmparatorluğunun dağılmaya başlamasıyla, Harezm ve Horasan hariç diğer bölgelerin hakimiyeti kaybedilmiştir.[29] Ancak Şahruh'un hakimiyetindeki Herat ve Uluğ Bey'in vali olarak

[27] Eraslan, **a.g.e.**, s. 169
[28] A. Zeki Velidi Togan, "Ali Şir", **İslam Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 349
[29] Eraslan, **a.g.e.**, s.169

görev yaptığı Semerkant'ta düzenin korunması buradaki kültür hayatının devam etmesinde olumlu etkiler yapmıştır.

Sekkâkî: Timurlular devrinde yaşamış olup, klasik öncesi devrin ilk şairi sayılmaktadır. Önce Halil Bey'in (1405-1409) sonra da Uluğ Bey'in ölümüne kadar (1409-1449) saray şairliği yapmıştır.[30] 1 münacaat, 1 na't, 9 kaside ve 57 gazeli içeren tek divanı olduğu bilinmektedir. Bu divanın tek nüshası Londra British Museum'da yer alır.

Haydar Harezmî: Ali Şir Nevâyî'nin Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinden bildiğimiz kadarıyla Harezmlidir. Timur'un torunlarından olduğu bilinmektedir. İran bölgesinde valilik görevinden ötürü bazı kaynklarda Şirazi mahlasıyla geçtiğini söyleyebiliriz.[31] Mahzenü'l-Esrâr adlı bir mesnevisi vardır. Bu mesnevinin Uygur ve Arap harfli nüshları mevcuttur.[32] Asıl şöhretini Türkçe şiirler yazması nisbetinde kazanmış, "Türkî Gûy" bir şairdir. Köprülü'ye göre Lutfî'den sonra klasik öncesi devrin en büyük şairidir.[33]

Mevlânâ Lutfî: 99 yıl yaşadığını ve tahmini XV. yüzyılın ikinci yarısında öldüğü bilinmektedir.[34] Köprülü'ye ve daha başka araştırmacılara göre Nevâyî'den sonraki en güçlü Çağatay şairidir. Yalnız Türkçe değil Farsça şiirler de yazmıştır. Bir divanı ve Gül u Nevrûz adlı mesnevisi vardır. Günay Karaağaç tarafından transkripsiyonlu metni 1997 doktora tezi olarak yayımlanmıştır.

Yusuf Emîrî: Şahruh'un hakim olduğu bölgelerdeki şairlendendir. Divanı, Dehnâme adlı bir mesnevisi, Beng ü Çagır adlı bir münazarası vardır. Bu metin Gönül Alpay tarafından yayımlanmıştır.[35]

Seyyid Ahmed Mirza: Temür Han'ın torunudur. Nevâyî ondan değerli bir şair diye bahsedip, Türkçe ve Farsça gazellerinin beğenildiğinden bahsemektedir.

---

[30] János Eckmann, "Çağatay Dili Örnekleri III", **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, Haz. Osman Fikri Sertkaya, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s.389
[31] Köprülü, **a.g.m.**, s. 291
[32] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 405
[33] Köprülü, **a.g.m.**, s. 291
[34] Günay Karaağaç, **Lutfî Divanı – Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, s. xv
[35] Gönül Alpay, "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çagır Adlı Münazarası", **TDAY Belleten 1972**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982, s. 103-125

Taaşşukname adlı mesnevisini Timur hükümdarı Şahruh'a sunmuştur. Bu eser Kazım Köktekin tarafından yayımlanmıştır.[36]

Gedâî: XV. yüzyılda yaşamış Çağatay şairidir. Hayatı hakkında bilgimiz azdır. Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâis adlı eserinde, Ebü'lkasım Babûr döneminde ünlendiğini ve 90 yaşını geçmesine rağmen hala hayatta olduğunu yazmıştır.[37] Divan-ı Gedâ başlıklı divanının, Paris Bibliotheque Nationale Kütüphanesinde bilinen bir nüshası vardır. Bu divanda, 231 gazel, 1 müstezad ve 5 kıta yer almaktadır. Eckmann divanına bakarak, aruzu iyi kullanan güçlü bir şair olduğu kanısına varmıştır.[38]

Atâyî: XV. asrın eski şairleri arasında sayılmaktadır. Nevâyî, onun için Türk tarzında şiirler söyleyen ancak aruz konusunda pek başarılı olmadığını kaydetmektedir. Anlaşılan sade bir şiir diline sahip Atâyî için, klasik edebiyatın mazmunları çok önemli bir yer tutmamıştır. Belh doğumlu olduğu bilinmekle birlikte, Yesevi dervişlerinden İsmail Ata'nın torunu olduğu için kendisine bu mahlas verilmiştir. 260 gazel barındıran divanının bir nüshası Leningrad Asya Müzesindedir.[39]

Ahmedî: XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Çağatay şairdir. Hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Klasik öncesi Çağatay şairi oldğunu eserlerin içeriğinden ve dil özelliklerinden anlamaktayız.[40] 130 beyit hacminde çok bilinen bir mesnevisi vardır. Sembolik bir eser olan "Telli Sazlar Münazarasını" British Museum'daki tek nüshasından Kemal Eraslan yayımlamıştır.[41]

Yakînî: Hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Fuad Köprülü'nün ifadesine göre Herat şairlerindendir.[42] Hakkındaki az miktarda bilgi British Museum'da bulunan "Ok ve Yay Münazarası" adlı nüshadan anlaşılmaktadır. Türkçenin yanında Farsçayı da başarılı bir şekilde kullandığını söyleyebiliriz.[43]

---

[36] Kazım Köktekin, **Seyyid Ahmed Mirza – Taaşşukname (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, 1. Baskı, Erzurum, Atatürk Üniveritesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000
[37] Eckmann, **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.343
[38] **a.e.**, s. 344
[39] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 406
[40] Eraslan**, a.g.e.**, s.171
[41] Kemal Erslan, "Çağatay Şiiri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 26, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986, s. 129-204
[42] Köprülü, **a.g.m.**, s.294
[43] Köprülü, **a.g.m.**, s.294

2.3.2. Klasik Devir

Klasik Çağatay Devri XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sultan Hüseyin Baykara ile birlikte Timurluların yeni merkezi haline gelmiş Herat'ta, ortaya çıkan edebiyata verilen isimdir. Bu dönem için aynı zaman da Nevâyî devri, Hüseyin Baykara devri gibi anlandırmalar da yapılmaktadır.[44]

Şahruh'un 1447'de meydana gelen ölümüyle birlikte Timur İmparatorluğunun çöküşe geçişi, devletin sahip olduğu topraklarda daralmaya sebep olmuştur. Irak, Fars, Azerbaycan hakimiyetlerinin sona erdiğini, Maveraünnehir ve Horasan adıyla bilinen bölgelerde isyanların ve anarşinin arttığını Köprülü'den öğreniyoruz. Daha sonra bu toprakların da kaybedilmesiyle devletin merkezi kaymaya uğramış ve Hüseyin Baykara'nın 1469'da tahta geçmesiyle bu yerin adı Herat olmuştur. Hüseyin Baykara her ne kadar büyük dedeleri kadar geniş topraklar yönetmemiş de olsa; sanat, kültür ve edebiyat açısından çok saygı duyulan ve fazlasıyla üretken bir döneme imza atmıştır. Özellikle Nevâyî'nin ortaya çıkmasında böyle bir ortamın etkisi büyüktür. Bu dönemde Timur aristokrasisinin Türkçenin yanında Farsçayı da iyi bildiğini ve Farsçayı resmi ve kültür dili olarak kullandıklarını da bilmekteyiz. [45]

Hüseyin Baykara'nın idaresi altındaki Herat'ın siyasi ve kültürel bir merkez olmasının yanında ticari ve iktisadi açıdan önemli olduğunu da biliyoruz.[46] Ekonomik olarak refah olması ve devletin başkentliğini yapması gibi nedenler toplumdaki asayişi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde birçok hastane, medrese, cami, bahçe, saray yapıldığını da tarihi kaynaklarda görmekteyiz. Böyle bir ortamda Nevâyî ve diğer klasik şairlerin ortaya çıkması kaçınılmaz bir beklentiyi doğurmuştur. Nevâyî hakkında ileride bahsedecek olduğumuzdan, kısaca diğer Klasik Devir şairlerinden bahsedeceğiz.

Hüseyin Baykara: 1469 yılında tahta geçtikten sonra Herat şehrini devletin merkezi haline getirmiştir. Bahsettiğimiz gibi Herat'ın klasik şairler için önemli bir yeri vardır. Nevâyî ile dostluğu erken yıllarda başladığı bilinmektedir. Sultan olduktan

[44] Köprülü, **a.g.m.**, s. 297
[45] Eraslan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s.172
[46] Köprülü, **a.g.m.**, s.298

sonra Nevâyî'yi danışmanı olarak atamıştır. Daha sonra Nevâyî birçok devlet görevinde bulunmuş, hayatı boyunca Baykara ile münasebetini kesmemiştir. Baykara hükümdar olmasının yanında bir şair olarak da tanınmaktadır. Mahlası Hüseynî'dir. Divanı ve küçük bir risalesi 1945-1946 yılında İsmail Hakkı Ertaylan tarafından yayımlanmıştır.[47]

Hamîdî: Sultan Baykara döneminde yaşamış klasik devir şairidir. Yusûf u Züleyhâ adlı 2726 beyitlik bir mesnevisi vardır. Bu manzum eseri Hüseyin Baykara'ya ithaf ettiği önsözünden anlaşılmaktadır. Nevâyî ve diğer bazı Çağatay şairleri tarafından bahsedilmediği bilinmektedir. Bu sebeple ismi ve hayatı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Mesnevisinin transkripsiyonlu metni, 1984 yılında Dilek Elçin tarafından yüksek lisans tezi halinde yayımlanmıştır.[48]

Şahî: İsminin tarihi kayıtlarda Mes'ud Mirza şeklinde geçtiğini biliyoruz. Timur Hanedanına mensuptur. Şahi'ye ait divanın bulunduğu nüshayı 1966 yılında Londra India Office kitaplığında keşfeden Eckmann, bu nüshada 152 gazel, 1 terci'i-bent, 37 rübai ve 18 müfret olduğunu söyler.[49] Yine aynı yazıda onun birinci sınıf bir şair olmadığını, Hüseyin Baykara ile yakın seviyede olduklarını belirtmiştir. Şahî'nin bir özelliği de bütün şiirlerini tek bir aruz kalıbıyla yazmış olmasıdır.

Şeybânî Han: 1451 yılında doğan Şeybânî Han, 1506 yılında Sultan Baykara'nın ölümüyle beraber ertesi sene Timur hanedanına son verip, Şeybanoğulları hanedanını kurmuştur. Şîbân Han olarak da bilinmektedir. 1510 yılında meşhur Safevî hükümdarı Şah İsmail ile yaptığı savaşı kaybedince öldürüldüğü bilinmektedir.[50] Üç eserinden ilki olan Bahru'l-Hudâ 1508 yılında kaleme alınmış bir mesnevidir. Bu eserin tek nüshası British Museum'dadır. Diğer bir eseri de divanıdır. Bunun da tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde III. Ahmed koleksiyonundadır.[51]

---

[47] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 417
[48] **a.e.**
[49] Eckmann, **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.287
[50] Yakup Karasoy, **Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 4-13
[51] **a.e.**, s. 29

Muhammed Salih: Hüseyin Baykara ve daha sonra Şeybânî Han dönemi şairiridir. Şeybânî-nâme adlı bir manzum tarihi bulunmaktadır.[52]

Babûr Şah: 1483'te Fergana'da doğduğunu bildiğimiz Babûr'ün tam adı Gazi Zahirüddin Muhammed Babûr'dür. Dedesi Ebu Sa'id Mirza, Timur'un oğludur.[53] Hindistan'daki Babur Devleti'nin kurucusudur. Hakkında bildiklerimizin çoğu kendi yazmış olduğu Babûr-nâme adlı hatırattan bilmekteyiz. Babûr-nâme aynı zamanda bize dönemini anlatan bir kaynaktır. O zamanın sosyal, kültürel, siyasi hayatını burada görebilmekteyiz. Devlet adamı ve tarihçiliğinin yanı sıra bir şair olduğu da yazdığı şiirlerden anlaşılmaktadır. Fuad Köprülü'ye göre, Nevâyî'den sonraki en önemli Çağatay şairidir.[54] Eseri ilk defa 1943 yılında Türkiye Türkçesine aktaran Reşid Rahmeti Arat'tır. 1993 yılında Mesut Şen doktora tezi olarak, Kabil ve Hindistan bölümlerinin Transkripsiyonlu metinlerini hazırlamıştır.[55]

2.3.3. Klasik sonrası Devir

1598 yılında son Şeybani hükümdarınının ölümü ile imparatorluğun parçalanmaya başlaması, XVII. yüzyılla birlikte Klasik Çağatay Devrinin sona ermesini hızlandırmıştır. Bu yüzyıla girerken Şeybânî otoritesi son bulmuş, Timur neslinden devam eden Babûr Devleti Hindistan'da varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde gelişimine devam eden Çağatay Türkçesi, XIX. yüzyıldan sonra yerini Özbekçe adlandırmasına terk edecektir.[56]

Bu dönemde, Çağatay Türkçesi içerisinde yetişmiş belli başlı şairleri Mahdem Kulı, Şems Özkendî, Şuhûdî, Gedâ, Gazâlî, Tufeylî, Racî şeklinde sıralayabiliriz.

---

[52] Yıldız Kocasavaş, **Şeybani-Name – Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tecrübe**, 1. Baskı, İstanbul, Çantay Yayınları, 2003
[53] Robert L. Canfield, **Turko-Persia in Historicial Perspective**, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 20
[54] Köprülü, **a.g.m.**, s. 315
[55] Mesut Şen, **Gazi Zahirüddin Muhammed Babur – Baburname (Giriş – Metin, Kabil ve Hindistan Bölümleri – Açıklamalı Dizin)**, Doktora Tezi, Marmara Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993
[56] Eraslan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 175

Bunlardan başka Hive ve Hokand bölgelerinde yetişmiş Molla Niyaz Muhammed, Fazlî, Hazînî, Muhyî gibi birkaç isim daha söylenebilir.

Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk isimli iki eseri bulunan Ebu'l-Gâzi Bahadır Han XVII. yüzyıldaki Çağatay Edebiyatını temsil eden en önemli isimdir. Aynı zamanda kendisinin bir Özbek Hanı olduğunu söyleyebiliriz. 1603 yılında Harezm bölgesi şehirlerinden Ürgenç'te dünyaya gelmiştir.[57] Daima sade bir anlatıma sahip edebiyattan yana olduğunu eserlerinde görmek mümkündür. Türkçe konuşan kimselerin anlamasını arzu ettiğinden, eserine Arapça ve Farsça kelimeler almadığını belirtmiştir. Yine Türkçe söylemenin önemini eserinin birçok yerinde vurgulamış, diğer Çağatay şairlerini, dillerinin açık olmadığı gerekçesiyle sert bir dille eleştirmiştir.[58] Şecere-i Terakime'nin Taşkent, Aşkabat ve St. Petersburg'ta çeşitli nüshaları vardır. Transkripsiyonlu metni Zuhal Kargı Ölmez tarafından yüksek lisans tezi halinde hazırlanmış ve 1996 yılında yayımlanmıştır.[59]

2.4.1 Çağatay Türkçesi Sözlükleri

Çağatay Türkçesinde birçok sözlük yazılmıştır. Bu sözlüklerin çoğunun yazılış amacı, bol miktarda yabancı sözcük barındıran Çağataycanın, anlaşılmasına olanak sağlamaktır. Bu nedenle karmaşık bir söz dizimi ve anlam yapısı bulunan Çağatay Türkçesi kendi içinde bir sözlük ekolü oluşturmuştur. Ahmet Caferoğlu bunu şöyle açıklamıştır.

"Türk Dili leksikografi mektepleri arasında Çağatay Türkçesine ait olanın, Türk Dili gelişmesi tarihi için, cidden büyük bir değeri vardır. Ali Şir Nevâî gibi geniş mahsüllü ve akıcı bir dil yaratıcısı sayesinde kurulan aynı bir konu içerisinde yıllar yılı, bıkmadan ve usanmadan hep sözlükler vücuda getiren bu mektebin, elbette faaliyeti kadar yayılım sahası da geniş olmuştur." [60]

[57] Ebülgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)**, Haz. Zuhal Kargı Ölmez, 1. Baskı, Ankara, Simurg Yayınları, 1996, s. 21
[58] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 421
[59] Ebülgazi Bahadır Han, **a.g.e.**
[60] Caferoğlu, **a.g.e.**, s.223

Abuşka Lugatı: XVI. Yüzyıl başlarında Anadolu coğrafyasında kaleme alınımış olup, madde başı, "yaşlı, yaşlı kadın, eş, koca" anlamlarına gelen abuşka kelimesi ile başladığından bu adı almıştır. Bundan başka; Abuşka der Lugat-ı Çağatay, Lugat-ı Nevâyî, Lugat-ı Mir Ali Şir Nevâyî gibi isimlerle de anılmaktadır. İlk yayını 1862 yılında ikincisi ise 1868 yılında Velyaminov-Zernov tarafından yayımlanmıştır.[61] Türkiye sınırları içinde ilk yayımını Besim Atalay 1970 yılında yapmıştır.[62] Üzerinde yapılmış başka akademik çalışmalar da vardır.[63]

Bedâiyü'l-Lugat: Çağatay sözlükleri içinde en eski tarihli olanlarındandır. St. Petersburg'ta 1705-1706 istinsah tarihli tek bir nüshası vardır.

Fazlullâh Han Lugatı: XVII. yüzyılda Babûr egemenliği altındaki Hindistan'da kaleme alınmıştır. Yazarı Fazlullah Han aynı zamanda Babûr Hanedanına mensuptur. 1825 yılında Münşi Abdurrahim tarafından Hindistan'ın liman şehirlerinden Kalküta'da yayımlandığı için Kalküta Lugatı olarak da bilinmektedir. [64]

Kitâb-ı Zebân-ı Türkî: Bu sözlük Çağatayca-Farsça kaleme alınmıştır. XVI. yüzyılda Hindistan'da kaleme alındığı bilinmektedir. Aynı zamanda bazı dil bilgisi konularına da yer verilmiştir.[65]

Senglah Lugatı: XVIII. yüzyılın ortalarında Babür İmparatoru Nadir Şah'ın baş katibi Mirza Mehdi Han tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Nevâyî'nin şiirlerini anlamada yaşadığı zorluklara ithafen "taşlık" anlamına gelen Senglah ismini kullanmıştır. Bu lugatın ayrıca Mebâinu'l-Luga isimli bir gramer kısmı da vardır. Bu bölüm 1910 yılında Denison Ross tarafından Kalküta şehrinde yayımlanmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshasının tıpkıbasımı Besim Atalay tarafından 1950'de yayımlanmıştır.[66]

Hulâse-i Abbasî: XIX. yüzyıl gibi önceki sözlüklere nazaran daha geç bir dönemde kalame alınmıştır. Yazılmasında Senglah Lugatı'nın etkisi olduğu

---

[61] **a.e.**, s. 224
[62] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 424
[63] Muharrem Güzeldir, **Abuşka Lügati (Giriş – Metin – İndeks)**, Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002
[64] Caferoğlu, **a.g.e.**, s.225
[65] **a.e.**, s. 226
[66] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 425

bilinmektedir. Caferoğlu'na göre içerdiği istinsah hataları sebebiyle bu yayımın sorumluluğunu kimse kabullenmemiştir.[67]

El-Tamga-yı Nasırî: XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yazılan bu sözlükte Senglah Lugatı model alınmıştır. Giriş kısmında küçük bir gramer bölümü olup, Farsça - Türkçe düzenlenmiştir.

Feth - Ali Kacar Lugatı: Bu sözlük diğer sözlükler arasında en hacimli olanıdır. 1862'de yazılmış olup bilinen iki nüshası vardır.[68] Farsça - Türkçe düzenlenmiştir.

Şeyh Süleyman Efendi Lugatı: Çağatay ve Özbek ağız özelliklerini yansıtan bir sözlüktür. "Lugat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani adıyla da bilinmektedir. 7000 civarında kelime içerdiği bilinmektedir.[69]

[67] Caferoğlu, **a.g.e.**, s.227
[68] **a.e.**, s. 228
[69] Ercilasun, **a.g.e.**, s. 426

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞİR NEVÂYÎ

3.1. Hayatı

Nizâmu'd-dîn Ali Şir Nevâyî 9 Şubat 1441 yılınnda Herat şehrinde dünyaya gelir. Köken bakımından Uygur Türklerindendir.[70] 1447 yılında Şahruh'un vefatıyla birlikte babası Kiçkine Bahadır ile Irak'a gitmek için yola çıkan Nevâyî, Yezd şehrinde ünlü tarihçi Şerafeddin Yezdi ile tanışma fırsatını yakalamıştır.[71]

Ebü'l-Kasım Babûr'un Horasan üzerindeki hakimiyetinin ardından daha güvenli olduğu gerekçesiyle, bu şehre gitmeye karar verirler. Küçük yaşlarda, bir Tirmür şehzadesi olan Mirza Hüseyin'in torunu, Hüseyin Baykara ile birlikte büyür. Hem sınıf arkadaşı hem de yakın birer dost olurlar. Hayatları boyunca sürecek arkadaşlıklarının erken temellerinin atıldığını bu yıllarda görmeteyiz.

Nevâyî'nin 1456 yılında ise Ebu'l-Kasım Babûr ile birlikte Meşhed'e gittiğini öğreniyoruz. Babûr'ün ertesi yılki ölümüyle beraber, burada iki yıl daha kalıp öğrenimine devam eder. Bu dönemde Timur hanedanlığının "kuşçı" emirlerinden Seyyid Hasan Ardaşir'in kendisine baba mesafesinde olduğunu söylemesi ile kendi babası Kiçkine Bahadır'ın 1457'de öldüğü anlaşılabilir.[72]

1469 yılıyla birlikte, Ebu Sa'id Mirza'nın Akkoyunlu hakanı Uzun Hasan üzerine düzenlediği seferde ölmesi, Hüseyin Baykara'nın Herat tahtına oturmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun neticesinde, Ali Şir Nevâyî dostu olarak gördüğü yeni sultanın yanına gidip, Baykara'nın hizmetini girmiştir. Buradaki ilk görevinin "mühürdarlık" nişancı olduğunu da öğrenmekteyiz.[73] Bundan sonraki hayatında sanatı ve şairliği kadar, siyasi hayatı da canlı ve yoğun geçmiştir. 1472'de yine "Emir" olduğunu öğreniriz. Birçok kaynakta Hüseyin Baykara'ya karşı yapılan isyanların bastırılmasında büyük rol oynadığı yazmaktadır. Ancak biliniyor ki sahip olduğu

[70] Günay Kut, **Garâ'ibü's-Sıgar**, Haz. Günay Kut, I. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 2003, s. vii
[71] Togan, **a.g.m.**, s.349
[72] **a.e.**
[73] Kut, **a.g.e.**, s. viii

düşman çevresinin de etkisiyle Nevâyî, ömrü boyunca hep siyasi hayattan uzak kalmak istemiş, birçok defa idari görevinden ayrılmaya kalksa da bunu yapamayıp, kendini ölene kadar siyasi hayatın içinde bulmuştur.[74]

1487 yılında kendisinin istememesine rağmen 15 ay süresince Esterâbâd valiliği görevini yürütmüştür. 1489'da tekrar Herat'a döndükten sonra "emir" görevine devam etmiş, 1490'da bu görevini bırakarak Baykara'nın danışmanlığını yapmayı sürdürmüştür. 1492 yılında çok sevdiği Abdurrahman Câmî'nin vefatı Nevâyî için büyük bir üzüntü yaratmıştır.[75] 1498 yılında Hacc'a gitmek istemiş olduğu bilinmektedir. Bu amaçla Meşhed'e gitmiş, saraydan almaya çalıştığı izin, yolların güvenliğinin yeterli olmayışından dolayı reddedilince Herat'a geri dönmüştür. Ali Şir Nevâyî 3 Ocak 1501 tarihinde Herat'ta vefat etmiştir. [76]

3.2. Edebi Kişiliği

Ali Şir Nevâyî'nin edebi yönü, yalnız Çağatay ya da Doğu Türk Edebiyatı için değil bütün Türk edebiyatında müstesnadır. Klasik Çağatay Edebiyatının oluşumunda birincil rolü oynamış, Çağataycayı klasik bir dil haline getirmiştir. O kadar ki Çağatayca için "Nevâyî dili" denilmiştir.[77] Çok küçük yaşlarda şiir yazmaya başlamış, Farsça ve Arapçayı yine çocukluk çağlarında öğrenmiştir. Dönemindeki ve kendinden önceki şairleri, çok erken yaşlarda iyi derecede tanıdığına eserlerinden rastlıyoruz.

Nevâyî'nin Türkçe sevgisi, Türkçenin Farsçadan aşağı olmadığını söylemesi herkesçe bilinmektedir. Türkçe ile yüksek kalitede bir edebiyat yapmanın mümkün olduğundan bahsetmiş ve bu hususta 30'dan fazla eser ortaya koymuştur. Bu gösteriyor ki Nevâyî dediğinde haklı çıkmış, Türkçeyi kullanabilecek dil beceresi, gayret ve disiplinin neticesinde, bunun mümkün olduğunu bir açıdan ispatlanmıştır. Nevâyî'nin

[74] Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:1, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 1989, s. 450
[75] Kut, **Garâ'ibü's-Sıgar**, s. viii
[76] **a.e.**
[77] Kut, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 450

Orta Asya Türkçesinde yaptığı etki için Kemal Eraslan, "Tanzımatçılar'ın oynadığı rolü oynamıştır." ifadesini kullanmıştır.[78]

Nevâyî'nin edebiyatta yarattığı bu etki yaşadığı dönem ve coğrafyayla sınırlı kalmamış, Anadolu ve Rumeli şairleri de kendisine nazireler söylemiş, hatta doğrudan Çağatay dil özelliklerini barındıran gazeller kaleme almışlardır. Bunların içinde en bilineni Şair Nedim'in gazelidir.[79] Bu durum, yarattığı geniş etkinin sınırları hakkında bilgi vermektedir.

3.2.1. Eserleri

Ali Şir Nevâyî'nin eserleri sınıflandırıklarında 30'a yakın eseri olduğu görülmektedir. Kendisinin düzenleyip, Hazâ'inü'l-Me'âni adını verdiği divanlarının bulunduğu külliyatın içinde; Garâibü's-Sıgar, Nevâdirü'ş-Şebab, Bedâyi'ül-Vasat, Fevâ'yidül-Kiber gibi hayatının kronolojik sıralamasına göre kategorize edilmiş şiirlerini barındıran geniş hacimli divanlar vardır. Beş mesnevi sahibi olmasından ötürü hamsesi de bulunmakatadır. Türkçenin Farsçadan daha üstün olduğunu, en azından ondan daha aşağı olmadığını iddia eden Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı çalışması çok bilinen eserlerindendir. Nevâyî'nin bilinen çalışmalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

I. Divanlar

1. Garâ'ibü's-Sıgar: Nevâyî'nin ilk divanıdır. Giriş bölümünde deginildiği gibi çocukluk yıllarında yazılmış şiirleri içermektedir. İstanbul, Paris, Londra başta olmak üzere birçok şehirde nüshaları vardır. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde müstakil bir yazması da bulunmaktadır.[80] Topkapı Sarayı'ndaki Külliyât-ı Nevâyî'de 423b - 481b varakları arasındadır.

[78] Eraslan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s.173
[79] Osman Fikri Sertkaya, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C:18, S. XVIII, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 133-138
[80] Kut, **Garâ'ibü's-Sıgar**, s. xxxi

2. Nevâdirü'ş-Şebâb: Tertip sırasınca ikinci divandır. Şairin Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinde bahsettiği gibi gençlik yıllarında kaleme aldığı eserleri barındırmaktadır.[81] Aynı zamanda bilenen müstakil bir nüshası yoktur.[82] Külliyât'ta 482b - 539a aralığındadır.

3. Bedâyiü'l-Vasat: Nevâyî'nin üçüncü divandır. Orta yaşlarında yazmış olduğu şiirleri bu divanında bir araya getirmiştir. Şair bu adını nasıl verdiğini eserin önsözünde açıklamıştır: *"... ve üçünçi divānnı ki vasatü'l-ḥayāt meyhāneside ʿışk bile şevk peymānesidin yüzlengen bedaiʿ neşātler keyfiyyetin yazılıp ėrdi. Bedāyiʿu'l-Vasaṭ at koyuldı."*[83] Türkiye'de ve dünyada birçok yazması mevcuttur. Külliyât içersinde 540b - 592b aralığında yer almaktadır.

4. Fevâ'yidü'l-Kiber: Nevâyi'nin 45-60 yaşları arasında yazmış olduğu şiirleri içermekte olduğu kendisi tarafından söylense de diğer divanlarında bulunan bazı şiirleri de bu divanında yer almaktadır. Aslında her divanının her yaştan şiirleri barındırdığı bilinmektedir.[84] Eserin, Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok nüshası vardır. Türkiye'de üç ayrı müstakil nüshasının varlığı bilinmektedir.[85] Külliyât'ı Nevâyî'de 597b - 658b aralığında bulunmaktadır.

5. Farsça Divânı: Yukarıda söz edilen dört divanında başka, Farsça divanı bulunmaktadır. Yalnızca Farsça yazdığı eserlerinde Fânî mahlasını kullanmıştır. Topkapı Sarayı ve Paris Bibliotheque Nationale Kütüphaneleri'ndeki Külliyât-ı Nevâyî nüshası içinde bu divan yer almamaktadır. Bilinen üç nüshası vardır.[86]

II. Hamse

1. Hayretü'l-Ebrâr: Nevâyî'nin yazdığı ilk mesnevidir. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr, Emîr Hüsrev'in Matlau'l-Envâr ve Câmî'nin Tuhfetü'l-Ahrâr adlı eserlerine nazire

[81] Metin Karaörs, "Ali Şir Nevai'nin İkinci Divanı Nevadirü'ş-Şebab", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, S. 5, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 221

[82] **a.e.**, s. 221

[83] Ali Şir Nevâyî, **Bedâyi'ü'l-Vasat Üçünci Divân**, Haz. Kaya Türkay, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. ix

[84] János Eckmann, "Nevâî'nin İlk Divanları Üzerine", **TDAY Belleten**, Ankara, 1970, s. 255

[85] Bahsedilen müstakil nühsaların ikisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde, üçüncüsü ise Türk Dil Kurumu Kitaplığı'nda bulunmaktadır. (Bkz. Önal Kaya, "ʿAlī Şīr Nevāyī'nin Divanları, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C:4, S. 1, Ankara, 2007, s. 53)

[86] Bu nüshalar; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Bkz. Kut, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 451)

olarak 1483 tarihinde kaleme almıştır.[87] Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Külliyât-ı Nevâyî nüshasında, 176b - 213b varakları arasında yer almaktadır.

2. Ferhâd ü Şîrîn: Nizâmî ve Hüsrev-i Dehlevî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı eserlerinden ilham alarak yazdığı bu mesneviyi 1484 yılında tamamlamıştır. Adının farklı olması ise, konunun merkezinde Hüsrev'in değil de Ferhâd'ın olmasıyla ilgilidir. Ferhâd, önceki mesnevilerde olduğu gibi sıradan bir kimse değil, Çin İmparatoru'nun oğludur.[88] Külliyât-ı Nevâyî'de 250b - 305b varakları arasında yer almaktadır.

3. Leylî vü Mecnûn: Leyla ve Mecnun konusu İran edebiyatında ilk defa Nizâmî tarafından işlenmiş ve Türk edebiyatında Şâhîdî, Ahmed Paşa, Behiştî, Necâtî, Fuzûlî, Hayâlî gibi şairler tarafından kaleme alınmıştır.[89] Nevâyî'nin bu mesnevisi 3622 beyit içermekte olup, 1484 yılında tamamlandığı düşünülmektedir.[90] Külliyât-ı Nevâyî nüshasında 241b - 249a varakları arasında bulunmaktadır.

4. Seba-i Seyyâre: Anlamı "yedi gezegen" anlamına gelen bu mesnevi 1484 yılında tamamlanmıştır. İran hükümdarı Behram'ın cariyesi ile yaşadığı aşk hikayesini konu edinmiştir. Bu konunun ilk defa Firdevsî tarafından Şehnâme'de geçtiği bilinmektedir.[91] Eser yaklaşık 5000 beyit barındırmaktadır. Külliyât içersinde 306 - 353b varakları arasında yer almaktadır.

5. Sedd-i İskenderî: 7000 beyitlik hacmiyle Nevâyî'nin en uzun mesnevisidir. Daha önce Firdevsî, Nizâmî, ve Hüsrev gibi şairler tarafından işlenmiştir. 1485 yılında tamamlanmıştır. Makedonyalı İskender'in fetihlerini konu edinmektedir. Külliyât'ın içinde 354b - 422a aralığında bulunur.

III. Tezkireleri

1. Mecâlisü'n-Nefâ'is: 1491-1492 yıllarında kaleme alındığı bilinen eser, Türk edebiyatında yazılmış ilk şairler tezkiresidir. Câmî'nin Baharistân ve Devletşah'ın

[87] Kut, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 451
[88] **a.e.**
[89] Türk edebiyatında Leyla ve Mecnun konusunu işlemiş 28 şair bulunmaktadır. (Bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Yazan Şairler", **TDAY – Belleten**, Ankara, 1957, s.105-113
[90] Ali Şir Nevâyî, **Leylî vü Mecnûn**, Haz. Ülkü Çelik Şavk, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011, s. 21
[91] Kut, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 451

Tezkiretü'ş-Şuarâ eserlerinden ilham alınarak oluşturulmuştur.[92] Eserde toplam 451 şairin adı geçmektedir. Külliyât'ta 659b - 693a aralıklarında yer alır.

2. Nesâimü'l-Mahabbe: Şiirlerinin yanında biyografik eserleri de öne çıkmaktadır. Arap ve Fars edebiyatında önemli yere sahip olan tezkire yazma geleneği, Türk edebiyatında ilk kez Nevâyî ile başlamıştır.[93] 1478'de yazılmış olup, eserde Türk sufilerinin hayatlarına kısaca değinilmiştir. Türkiye'de birçok yazması olduğu bilinmektedir. Topkapı Sarayı'ndaki Külliyât'ta 55b - 175a varakları arasında yer almaktadır.

IV. Dil ve Edebiyat Eserleri:

1. Risâle-i Mu'ammâ: Dili Farsça olan bir muamma kitabıdır.

2. Mîzânü'l-Evzân: Aruz kalıpları hakkında temel bilgiler vermek için yazılmış bir kitaptır. Külliyât'ın 750b - 757b aralağını kapsamaktadır.

3. Muhâkemetü'l-Lugateyn: Şairin ölümüne yakın 1500 yılında tamamlanan eser, bilindiği gibi Türkçenin, Farsçadan üstün olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Milli bilinçle kaleme alındığından, dönemin aydınlarının Farsçaya olan aşırı ilgileri eleştirilir. Bu amaçla Türkçenin edebiyat dili olmasındaki önemini ve gereğini hatırlatır. Külliyât-ı Nevâyî nüshasında 774b - 781b aralığında bulunmaktadır.

V. Dini-ahlaki Eserler

1. Münâcât: Hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen, Allah'a yalvarrma amacıyla yazılmış mensur bir eserdir. Osmanlı sahasındaki Sinan Paşa'nın Tazarrunâme'si de benzer amaçla yazılmıştır. Külliyât'ın başında 2b - 3b sayfaları arasında bulunmaktadır.

2. Çihil Hadîs: Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen bu kısa eser, 1481 yılında yazılmıştır. Câmî'nin aynı ismi taşıyan eserinden tercüme edilmiş bir kırk hadis çevirisidir. Külliyât'ta 6b - 7b aralığında yer bulmaktadır.

---

[92] **a.e.**

[93] Kemal Erslan, **Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve**, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996, s. xli

3. Nazmu'l-Cevâhir: Nesrü'l-Leâlî adlı Arapça bir kitabın tercümesidir. Cevâhîrü'n-Nazm adıyla Külliyât'ta 10b - 18a varakları arasında yer almaktadır.

4. Lisânu't-Tayr: Hamse dışında kalan tek mesnevidir. İran şairi Attâr'ın Mantıku't-Tayr adlı meşhur ahlak eserinin tercümesidir. 1499 yılında yazıldığı düşünülen eser, toplamda 3553 beyitten oluşmaktadır. Külliyât içindeki aralığı 19b - 54b şeklindedir.

5. Sirâcu'l-Müslimîn: Şeriat hükümlerini açıklamak amacıyla yazılmış manzum bir İslami akaid metnidir. Külliyât nüshasında 8a - 9b aralığını kapsamaktadır.

6. Mahbûbü'l-Kulûb: Ahlaki konular içeren bir eserdir. Nevâyî'nin hayatıyla ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir.[94] Külliyât içerisinde yer almayan eserin, Türkiye kütüphanelerinde 26 nüshası vardır.[95]

VI. Tarihi Eserleri

1. Târîh-i Enbiyâ vü Hükemâ: Peygambeler hakkındaki menkıbeleri anlatan mensur bir eserdir. Külliyât içerisinde 694b - 718a aralığındadır.

2. Târîh-i Mülûk-i Acem: 1485 yılından sonra yazıldığı tahmin edilen, İran'ın tarihi hakkında bilgiler barındıran mensur bir eserdir. Külliyât'ta başlıksız olarak 718b - 733b varakları arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

VII. Biyografik Eserleri

1. Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr Beg: Nevâyî'nin mürşidi Seyyid Hasan'ın ölümü üzerine kaleme alınmış biyografik bir eserdir. Hâlât-ı Seyyid Hasan başlığıyla 734b - 737b aralığında Külliyât içinde yer almıştır.

2. Hamsetü'l-Mütehayyirîn: Nevâyî'nin çok yakın arkadaşı olan Câmî'nin ölümünden sonra kaleme aldığı ve onunla yaşadığı dostluğu anlatan bir eserdir. Külliyât'ta 758b - 773b aralığında bulunmaktadır.

3. Hâlât-ı Pehlevân Muhammed: Şairin yakın dostu Pehlevân Muhammed'in ölümü üzerine kaleme alınmıştır. Külliyât-ı Nevâyî içerisinde 738a - 741a aralığındadır.

[94] Kut, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 453
[95] Mustafa Çağrıcı, "Mahbûbü'l-Kulûb", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:27, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 2004, s. 329

VIII. Belgeler

1. Vakfiyye: Farsça mensuz yazılmış bir eserdir. Hüseyin Baykara'nın vakıf alanındaki faaliyetlerini öğrendiğimiz bir belge niteliğindedir. Külliyât içnde yer alan eser, 742b - 749b aralığını kapsamaktadır.

2. Münşe'ât: Nevâyi'nin mektuplarının bir araya getirildiği esere verilen addır. Dönemiyle ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Külliyât'ın sonunda bulunmakta olup, 782b - 802b aralığında bulunur. [96]

3.3. Garâ'ibü's-Sıgar Divanı

Bu divan, Külliyat-ı Nevâyî adıyla bilinen ve Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin çok büyük bir kısmını kapasayan el yazmasının içinde bulunan bir bölümden ibarettir. Günay Kut'un karşılaştırmalı metne esas alırken belirlelediği birinci nüsha olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Revan Bölümü'nde 808 numarayla kayıtlı olan Külliyât-ı Nevâyî yazmasının içinde Garâ'ibü's-Sıgar, baştan 13. Sırada yer almaktadır. Eserin nüshadaki varak aralığı 423b - 481b şeklindedir. Bu kısımlar arasında yer alan bazı varaklarda eksiklik vardır. Bu eksiklikleri tamamlamak adına bazı diğer yazmalara başvurulmuştur.[97]

Edisyon kritik yöntemindeki ikinci nüsha, Paris Bibliotheque Nationale Kütüphanesi'ndeki Suppl. tur. 316-317 numaralı yazma olarak belirlenmiştir. Divan bu Külliyat içinde 2. sırada 7b-75a varakları arasında yer almıştır.

Üçüncü yazma yine aynı koleksiyondaki Bedâyi'ül-Bidâye adlı Suppl. turc. 746 numaralı yazmadan seçilmiştir.

Dördüncü nüsha yine başka bir Bedâyi'ül-Bidâye adıyla tertiplenmiş divandır. 233 yapraktan oluşmaktadır.

Karşılaştırılmalı metine esas alınmış son nüsha ise Konya İzzet Koyunoğlu Kütüpühanesinde bulunan nüshadır.

[96] Kut, **Garâ'ibü's-Sıgar**, s. x
[97] **a.e.**, s. xxxviii

Günay Kut'un edisyon kritik yöntemiyle 1965 yılında Doktora Tezi olarak hazırladığı bu çalışmayı esas alarak, Garâ'ibü's-Sıgar Divanı üzerinde edat incelemelerini yapmış olduğumuzu belirtmek isteriz. Günay Kut'un hazırladığı ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan kitap, bu çalışmanın sonunda yer alan kaynakça bölümünde gösterilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
METİN İNCELEMELERİ

4.1. Çekim edatları

4.1.1. Başkalık, ayrılık, ötekilik bildirenler

Bu görevdeki edatlar çekime girdiğinde anlam yönünden "başkalık, ayrılık, ötekilik" gibi manalar üretmektedir. Çağatay Türkçesinde kullanılmış; *artuḳ, ayru, başḳa, özge* edatlarının bu görevde kullanıldığını tespit ettik.

4.1.1.1. artuḳ

art- fiilinin *-k* fiilden isim yapma eki almasıyla oluşmuştur.[1] Kelime tür bakımından bir sıfattır. Türkiye Türkçesinde *artık* şeklini almıştır. Genellikle isimlerin ayrılma haliyle kullanıldığında başkalık, ayrılık, ötekilik anlamlarını verir. Metinde son çekim edatı görevi dışında zarf ve sıfat olarak da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Derd mėnde sėndin artuḳ bolsa cānā nė ʿaceb
Kim sėniñ cismiñdedur zaḥmet mėniñ cānımdadur (135/154-3)

(Ey sevgili! Bendeki dert sendekinden başka türlü olsa buna neden şaşılsın? Çünkü sıkıntı senin cisminde benimse canımdadır.)

Tiler köñlüm ḳuşı ʿAnḳā'dın ötsem narı yüz vādī
Munuñ dėk seyr ėterge Ḳāfdın artuḳ s̱ebātım bar (124/137-6)

(Gönül kuşum Anka'dan yüz vadi öteye geçip gitmeyi ister. Bunun gibi Kaf Dağından başka yerlere gitmeye kararlılığım vardır.)

[1] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 4. Baskı, İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2002, s. 188

4.1.1.2. ayru

ayır- fiilinden *-u* zarf-fiil ekinin kalıplaşması yoluyla meydana gelmiş bir edattır. Hacıeminoğlu *ayru* < *adru* < *adru* < *adır-u* şeklinde açıklar.[2] İsimlerin ayrılma halleriyle kullanılıp "başkalık, ayrılık" anlamını verir. Sıfat ve zarf görevlerinde de kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde *ayrı* şekli hala aynı görevlerde kullanlmaktadır.

Emriñdin ayru tilge tekellüm çü yoḳ nė ʿayb
Ger ḥamd ėte almasa bu bī-zebān saña (31/6-3)

(Senin emretteğinden başka dilin söyleyeceği bir şey olmasa bu neden ayıp olsun! Eğer seni övmezse de senin için dilsiz gibidir.)

Zülfidin ayru cünūnumġa dėsem tedbīr ėmes
Tilbe itke çāre dėr kim ḳatl ėrür zencīr ėmes (196/243-1)

(Saçının telinden başka deliliğime çare yoktur desem; kuduz köpeğin çaresi zincir değil ölümdür, der.)

4.1.1.3. başḳa

Kökeni hakkında Muıharrem Ergin, *baş* isim kökünün *+ka* isimden isim yapan ekle genişlediği yorumunu yapar.[3] İsimlerin ayrılma haliyle kullanılıp "ayrılık, başkalık, ötekilik" anlamarını bildirmektedir. Türkiye Türkçesinde aynı şekliyle, edat, zarf ve sıfat görevlerinde kullanılır. Metinde son çekim edatı görevinde kullanılmış tek örneğini görebildik.

Ol ḳuyaştın başḳa atḳay ḳabaḳ veh körmedük
Aḫter-i saʿdi ki her dem ẓāhir ėtkey bir şihāb (60/47-5)

[2] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 11
[3] Ergin, **a.g.e.**, s. 175

(O güneşten başka bize bakış atan ne yazık ki görmedik. Uğurlu yıldız ki her an bir kıvılcım gibi akan yıldızlar ortaya çıkarır.)

4.1.1.4. özge

öz isminden işlek olmayan +*ge* ekiyle genişlemiş bir isimdir. Aslen sıfat olsa da isimlerin ayrılma haliyle kullanılıp "başkalık, ayrılık, ötekilik" anlamlarını verir. Çağatay metinlerinde ve metinde son çekim edatı olarak kullanımına sık rastlanır.

Sėn gümān ḳılġandın özge cām u mey mevcūd ėrür
Bilmeyin nefy ėtme bu mey-ḫāne ehlin zāhidā (27/1-8)

(Ey sofu! Kadeh ve içki senin sandığından başka bir halde meydana gelmiştir. Bilip bilmeden bu meyhane ehlini sürgün etme.)

Çün sėndin özge yoḳ penehim ḳaçmayın nėtey
Cürm ü günehdin āh u nedāmet bilen saña (30/4-7)

(Senden başka sığınacak yerim olmadığından, suç ve günahlarımdan ötürü ah ve pişmanlıkla sana kaçmayıp da ne yapayım?)

4.1.2. Benzerlik bildirenler

Benzerlik ilgisiyle kendinden önceki isme bağlanan çekim edatlarına bu başlıkta yer verdik. *āsā, çü, çün, dėk, kibi, kimi, mānend, misillig, misāl, vār, veş, yañlıġ* edatlarının bu görevde kullanıldığını aşağıdaki örnekle görebiliriz.

4.1.2.1. āsā

Kalıplaşmış edatlardan biri olan *āsā* Arapça ve Farsça belirli kelimelerle kullanılır. Köken yönünden Farsça bir ektir. İsimlerin yalın halleriyle kullanılır ve

benzerlik anlamı verir. Çağatay metinlerinde örneğine sık rastlanır, dolayısıyla metinde de örneği boldur.

Cemāliñ pertevidin şemʿ otı ger gülsitān irmes
Nėdin pervāne ot içre özin salur Ḫalil-āsā (28/2-8)

(Mumun ateşi senin güzel yüzünün parlaklığından dolayı gülbahçesi değilse de niçin pervane kendini Hz İbrahim gibi ateşin içine bırakır.)

Refiḳıñ ṭāyir andaḳ kim Süleymān allıda Hüdhüd
Burāḳ'ıñ sāyir encüm şāhı üstide sipihr-āsā (32/8-7)

(Dostun, Süleyman'ın yanındaki Hüdhüd kuşu gibidir. Burak'ın yıldızların hükümdarı üstündeki gökyüzü gibi gezendir.)

4.1.2.2. çü, çün

Kökeni Farsça olan iki ayrı edattır. Cümlede bağlaç olarak kullanılmalarının yanı sıra ön çekim edatı görevini de üstlenirler.[4] Çağatay Türkçesinde de ön çekim edatı olarak kullanıldığı seyrek de olsa aşağıdaki beyitlerde görülebilir.

Köz ü ḳaşıñ bi-ʿaynih-i nergis başında nūn
Zülfüñ ayaġıñ astıda çün verd ayaġı dāl (301/394-3)

(Gözün ve kaşın tıpkı nergisin başındaki nun harfi gibidir. Saçın, ayağının altında dal harfinden bir gül kadehi gibidir.)

Nė ġam ḫumār ḳıldı ise ḳaṣd-ı cānımız
Bardur çü künc-i mey-kede dārü'l-amānımız (179/218-1)

[4] János Eckmann, **Chagatay Manual**, Ed. Thomas A. Sebeok, Indiana, Mouton and Co. The Hague The Netherlands, 1966, s. 132

(Eğer içki sersemliği bizim canımıza kastettiyse ne gam! Bizim meyhane köşemiz gibi bir emin mekanımız vardır.)

4.1.2.3. dėk

Eski Türkçe'den beri kullanılmış bir edattır. Asıl şekli *tegi* < *teg* - *i* şeklindedir. Sona eklenerek kalıplaşmış *-i* iyelik eki ise daha sonradan düşmüş ve kelime *teg* şeklini almıştır. Çağatay Türkçesinde ise başta bulunan *t* ünsüzü tonlulaşıp *d* ünsüzüne dönüşür ve kelime nihayetinde *dėk* halini alır. Necmettin Hacıeminoğlu te- fiilinden genişleyen bir isim olduğu görüşündedir. *dik / dek* < *te-k* < *ti-k?* < *ti-g?* olabileceğini düşünmektedir.[5] İsimlerin ve zamirlerin, yalın veya ilgi halleriyle kullanılıp "gibi, tıpkı" gibi anlamları verir. Çağatay Türkçesinde ve metinde sık kullanılmıştır.

Bolup nefsiñġa tābiʿ bend ėter sėn düşse düşmenni
Saña yoḳ nefs dėk düşmen ḳıla alsañ ḳıl anı bend (111/119-6)

(Nefsine tabi olup düşman yenilse onu esir edersin [ancak] sana nefis gibi düşman yok, yapabilirsen onu esir et.)

Yada taşıġa ḳan yėtkeç yaġın yaġḳan dėk ay sāḳī
Yaġar yamġur dėk eşkim çün bolur laʿliñ şarāb-ālūd (112/121-3)

(Ey saki! Yada taşına kan değdiğinde yağmur yağması gibi, senin dudağına şarap bulaştığında göz yaşım yağmur gibi yağar.)

Cilvede ḥüsn ehli içre körmişem bisyār ḳad
Ḳāmetiñ dėk ẓāhir ėtken körmedim reftār ḳad (116/127-1)

(Naz etmede güzeller içinde çok boylu boslu kimseler görmüşüm. [Ancak] senin endamın gibi salınarak yürüyen kimse görmedim.)

[5] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 35

Nėge körküzdi savuġ āh ü sarıġ ruḫsār ṣubḥ
Ger nihānī mihridin mėn dėk ėmes bīmār ṣubḥ (103/108-1)

(Sabah vakti [nin kendisi], eğer gizli bir aşktan dolayı benim gibi hasta değilse, niçin sabah vaktinde soğuk bir feryat yeli ve sarı bir yanak gösterdi.)

Tiler köñlüm ḳuşı ʿAnḳā'dın ötsem narı yüz vādī
Munuñ dėk seyr ėterge Ḳāfdın artuḳ ş̱ebātım bar (124/137-6)

(Gönül kuşum Anka'dan yüz vadi öteye geçip gitmeyi ister. Bunun gibi Kaf Dağından başka yerlere gitmeye kararlılığım vardır.)

4.1.2.4. kibi

kib isminden 3. Teklik şahıs iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş, Orta Türkçe devrinden itibaren sık kullanılmış bir edattır. *kib* kökünün sözlük manası, "kalıp, ayakkabı kalıbı, örnek" tir.[6] İsimlerin yalın, zamirlerin yalın ve ilgi halleriyle birleşebilir. Türkkiye Türkçesinde *gibi* benzerlik edatı görevinde kullanılır. Benzerlik anlamı taşır. Metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

Nė güller açḳay elem gül-şenide ġonça kibi
Nihānī zaḫmların ḳılsa āşkār köñül (293/383-2)

(Gönül gizli yaralarını görünür kılsa, sıkıntı bahçesinde gonca gibi ne güller açacak!)

Tenġa cān kirgen kibi cānānnı yėtkür ay ṭabīb
Ėmdi kim cāndın ramaḳ ẓāhir ėmes bimārıda (47/28-6)

(Ey Tabip! Tene canın girmesi gibi sevgiliyi yetiştir. Öyle ki hastalığından dolayı canda hayat kalıntısı görünmez.)

[6] Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, Oxford University Press, 1972, s.686

Ḳara nergis köz ü gül yüz bile ger sėn kibi yoḳ
Bülbülī mėn kimi yoḳ naġme-serā ay ḳara köz (185/227-3)

(Ey kara gözlü! Kara nergis gözlerin ve gül yüzünle senin gibisi yoksa da benim gibi güzel sesli öten bir bülbül [de] yoktur.)

Birev ki emr ḫilāfıdın eylegey iʿrāż
Eger ulus şehidur yoḳ anıñ kibi murtāż (226/287-1)

(Eğer bir kimse emir yükümlülüğünden kaçınsa, halkın padişahı gibi onu eğitecek kimse yoktur.)

4.1.2.5. kimi

kibi edatının farklı bir çeşididir. Çağatay Türkçesi'nde örnekleri azdır. Oğuz Türkçesinin etkisiyle kullanılmış olabilme ihtimali vardır. Bunun sebebi, Nevâyî'nin yaşadığı coğrafyadaki Oğuz Türkçesi konuşan insanlarla etkileşimde bulunması olabilir. Ayrıca çeşitli Türk boylarından insanların Oğuz Türkçesi'nde eserler yazmaları ayrıca göz önünde bulundurulabilir. [7]

Ḳara nergis köz ü gül yüz bile ger sėn kibi yoḳ
Bülbülī mėn kimi yoḳ naġme-serā ay ḳara köz (185/227-3)

(Ey kara gözlü! Kara nergis gözlerin ve gül yüzünle senin gibisi yoksa da benim gibi güzel sesli öten bir bülbül [de] yoktur.)

4.1.2.6. mānend

[7] Vahit Türk, "Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevaî Eseri", **TÜBAR Dergisi**, İstanbul, 2010, s. 396

Esasen “gibi, benzer” anlamarına gelen Farsça bir isimdir. Son çekim edatı olarak isimlerin ve zamirlerin yönelme halleriyle kullanıldığına metinde rastladık. Benzerlik anlamı vermektedir. Metinde edat olarak kullanıldığı az örnek vardır.

Yūsuf ki cemāl içre maʿdūm ėdi mānendi
Tapmadı melāḥatda ḥüsnini saña mānend (110/118-2)

(Güzellikte eşi benzeri bulunmayan Yusuf ki kendi yüz güzelliğini sana benzer bulmadı.)

İstemes bolsañ mėn-i bülbül kibi şeydā nėdin
Yüzni gül-gūn bāde birle gülge mānend eylediñ (287/375-4)

(Beni bülbül gibi çılgın istemiyorsan neden yüzünü gül renkli şarap ile güle benzettin.)

4.1.2.8. miṯāl

Arapça “gibi” anlamını taşıyan bir isimdir. Farsça veya Arapça kelimelerden sonra gelerek son çekim edatı görevinde kullanılır. İsimlerin yalın haliyle kullanılır ve benzerlik anlamını kurar. Metinde tek örneğine rastlandı.

Yüzi köründi açıñ ėmdi zülfi silsilesin
Ki ol perī yana Mecnūn-miṯāl ḳıldı mėni (465/637-2)

(Yüzü göründüğünden [sevgilinin] sıra sıra dizili olan saçlarını çözün. Çünkü o peri [gibi güzel sevgili] beni tekrar Mecnun gibi [deli] yaptı.)

4.1.2.7. miṯillig

Arapça *misl* "benzer, eş, kat" kelimesinin[8], Türkçedeki isimden isim yapan *+lıg/lig* ekiyle genişlemiş ve edat görevli bir kelime halini almıştır. İsimlerin yalın haline eklenir ve benzerlik anlamını verir.[9] Metinde örneği azdır.

Ġayr naḳşıdın köñül cāmıda bolsa zeng-i gam
Yoḳtur ay sāḳī mey-i vaḥdet miṣillig ġam-zedā (27/1-2)

(Ey saki! Yabancıların işlemesinden gönül kadehinde dert pası olsa vahdet şarabı gibi sıkıntı gideren yoktur.)

Ay Nevāyī uçtı bülbüller ḫazānda bāġdan
Mėn ḳanatsız ḳuş miṣillig eylep efġān ḳalmışam (338/449-7)

(Ey Nevâyî! Bülbüller sonbaharda bahçeden uçtular. Ben kanatsız kuş gibi olup feryatlar içinde kalmışım.)

4.1.2.9. vār

Farsça kalıplaşmış bir edattır. Yalın haldeki Arapça ve Farsça isim kökenli kelimelerin sonuna eklenerek benzerlik anlamı oluşturulmasına yarar. Metinde örneği çoktur.

Ger hevāyī bolmasa mėn tilbe yañlıġ bes nėdur
Köñlekin çāk eyleben taġ üzre Mecnūn-vār ṣubḥ (103/108-2)

(Her ne kadar deli gibi nefsime düşkün olmasam da, o halde sabah vakti dağın tepesinde Mecnun gibi gömleğini yırtmak nedir?)

[8] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz. Aydın Sami Güneyçal, 24. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 653
[9] Suat Ünlü, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, 1. Baskı, Konya, Eğitim Yayınevi, 2013, s. 765

Nė ṣanavber ḳaldı öz ḥālinde nė gül bāġ ara
Gül kibi yüz birle körgüzdüñ ṣanavber-vār ḳad (117/127-3)

(Gül gibi yüzün ile çam ağacı gibi boyunu gösterdiğinden ne çam ağacı ne de gül bahçede öz halinde kalabildi.)

4.1.2.10. veş

Farsça kalıplaşmış edatlardandır. Arapça ve Farsça kökenli isimlerin yalın halleriyle birleşip benzerlik anlamı verir. Metinde örneklerine sıkça rastlanmıştır.

Hicrānda mu ol meh-veş aġyārġa māyildur
Yā zehr-i firāḳ içre nişter mü ėkin āyā (55/39-7)

(O ay gibi parlak yüzlü sevgili gurbette midir ki yabancılara yönelir. Yoksa ayrılık zehri ona neşter mi oldu acaba?)

Yüzüñ Ḥaḳ nūrı cismiñ rūh-ı pāk ay rūh dėk ġāyib
Sėniñ dėk bir melek-sīma perī-veş yoḳtur insānda (404/545-2)

(Ey ruh gibi görünmeyen! Yüzün Hak nuru, vücudun temiz ruhlu. İnsanlar içinde senin gibi bir melek yüzlü peri gibi güzel yoktur.)

4.1.2.11. yañlıġ

Ahmet Caferoğlu'na göre Çince "ölçü, miktar, nizam" anlamına gelen *yañ* kelimesinin[10] [11] Türkçedeki isimden isim yapan *+lıg/lig* ekiyle genişlemiş ve Çağatay

[10] Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 283

[11] "ölçmek, ölçü" anlamına gelen 量 (liàng) (Pinyin Transkripsiyonu) kelimesinin, Geç Dönem Han Çincesinde (MS 25 – 220) varlığı bilinmektedir. (Bkz. Axel Schuessler, **ABC Etymological Dictionary of Old Chinese**, United States of America, University of Hawai'i Press, 2007, s. 355-356)

Türkçesinde son çekim edatı olarak kullanılmıştır. İsimlerin yalın halleriyle kullanılıp benzerlik anlamını verir. Metinde örneği boldur.

Ay Nevāyi defʿ olur ḫālın körüp kūh-ı ġamım
Fīl yañlıġ kim hezīmet eylegey hindū körüp (71/62-7)

(Ey Nevâyî! Filin Hintli görünce ona boyun eğmesi gibi sen de sevgilinin siyah benini görünce dağ gibi olan bütün dertlerin yok olur.)

ʿĀrızıñġa ay perī, mecnūn köñülniñ meyli bar
Tilbe yañlıġ kim anıñ ot birle bolġay ülfeti (451/616-5)

(Ey peri! Yanağına deli gönlün meyli var. Deli gibidir ki onun alışması ateş ile olur.)

4.1.3. Yer - yön, mekan bildirenler

Bu görevdeki edatlar çekime girdiklerinde kendinden önceki kelimeye yer ve yön ilgisiyle bağlanmaktadır. *allıda, allında, ara, astıda, ḳuyı, içre, içide, içige, narı, sarı, ṭaraf, tėgrü, üstide, üze, üzre, yan, yana, yanıda* edatlarının bu görevde kullanıldığını tespit ettik.

4.1.3.1. allıda, allında

Eckmann'ın dile getirdiği gibi sözde edattır. Sözde edatlar başlıca anlamları olan ve edat görevinde de kullanılabilen kelimelerdir.[12] "ön, alın, taraf" anlamlarına gelen *alın* kelimesinin *+ı* 3. Teklik şahıs iyelik eki *+n* zamir n'si ve *+da* bulunma hali ekleriyle genişleyip, kalıplaşmasıyla oluşmuştur.[13] İsimlerin yalın, zamirlerin ilgi haliyle kullanılmaktadır. Son çekim edatı olarak "önünde, karşısında" anlamını verir. Metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

[12] Eckmann, **a.g.e.**, s. 127
[13] Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 11

Refīḳıñ ṭāyir andaḳ kim Süleymān allıda Hüdhüd
Burāḳ'ıñ sāyir encüm şāhı üstide sipihr-āsā (32/8-7)

(Dostun, Süleyman'ın yanındaki Hüdhüd gibi kuştur. Burak'ın, yıldızların hükümdarı üstündeki gökyüzü gibi gezendir.)

Gedā-yı faḳr ile söz ayta almas pādşā, güstāḫ
Şeh allında nėçük kim dem ura almas gedā, güstāḫ (105/111-1)

(Ey küstah! Padişah, fakir dilenci ile konuşmaz. Nitekim dilenci şahın karşısında sohbet edemez.)

Laʿlidin bir söz sınuḳ köñlümni eyler taġça
Naḳd-ı cān bėrsem yoḳ anıñ allıda tofraġça (433/588-1)

(Onun kıpkırmızı dudağından [çıkan] bir söz, gönlümü dağlanmış gibi kılar. Ona kıymetli canımı versem, onun indinde toprak kadar [değeri] yoktur.)

4.1.3.2. ara

Sözde edattır. Hacıeminoğlu *ara* < *ar-a?* şeklinde düşünür. [14] Gabain isim, Brockelmann ise fiil kökünden geliştiğini söyler.[15] Diğer taraftan Clauson kelimenin gramatikal olarak parçalanmasının zor olduğundan ve bir cümlede özne ya da isim haliyle kendisine rastlanılmadığından bahseder. Türkçenin bilinen en eski zamanından beri son çekim edatı olarak kullanıldığı düşünür.[16] Çağatay Türkçesinde son çekim edatı görevinde sıklıkla görülür. İsimlerin yalın ve ilgi halleriyle birleşip "içinde, arasında" anlamlarını verir.

[14] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 5
[15] **a.e.**
[16] Clauson, **a.g.e.**, 196

Boyalġan ḳan ara cān perdesi yėtkeç ġam-ı hecriñ
Köñül bāġıda bergīdur ki al olmış ḫazān körgeç (98/101-4)

(Kan içinde boyanmış olan can perdesi, ayrılığın derdinden usanmış. [Öyle ki] gönül bahçesinde sonbahar görüp kızıla dönmüş bir yaprak gibidir.)

Belā içre dilīr urma ḳadem tā ʿāşıḳ olmay sėn
Semender bolmaġunça kirse bolmas ot ara, güstāḫ (105/111-4)

(Ey küstah! Sen aşık olana kadar bela içinde yiğitliğe adım atma. Semender olmayınca, ateş içine girmekle semender olunmaz.)

Yoḳ ki ol köz ḳaradur ḥüsnüñ ara ay ḳara köz
Kim ḳaşıñ dağı ėrür asru ḳara ay ḳara köz (185/227-1)

(Ey kara gözlü [sevgili]! Senin güzelliğinin içinde yalnız gözlerin kara değil, [aynı zamanda] kaşların dahi çok karadır.)

4.1.3.3. astıda

ast- < **as* "bir şeyin alt tarafı" şeklinde ifade edilebilecek kelime, isimlerin ayrılma, zamirlerinse ilgi halinden sonra gelip sözde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. [17] Türkiye Türkçesinde *ast* kelimesi *"alt"* anlamına gelmektedir.[18]

Sünbülüñ tüşse ayaġıñ astıda nė ʿayb kim
Gül bile ḫurşīdniñ astıda lām ü dālı bar (154/181-4)

(Sünbül'ün ayağının altına düşse bundan utanılmaz ki gül ile güneşin altında lam ve dal harfleri var.)

[17] Eckmann, **a.g.e.**, s. 128
[18] Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011

Köz ü ḳaşıñ bi-ʿaynih-i nergis başında nūn
Zülfüñ ayaġıñ astıda çün verd ayaġı dāl (301/394-3)

(Gözün ve kaşın tıpkı nergisin başındaki nun harfi gibidir. Saçın, ayağının altında dal harfinden bir gül kadehi gibidir.)

Ḥulle gül bergidin ėttiñ perde-i cānımdın ėt
Bolsa anıñ astıda nā-geh teniñ tavşalġu dėk (267/346-6)

(Gül yaprağından cennet için elbise yaptın, [isterim] can kumaşımdan yap. [Böylelikle] onun altındaki teninin dermanı ansızın kesilmiş gibi olsa.)

4.1.3.5. içre

iç isminin yön eki alarak kalıplaşmasıyla oluşmuş bir son çekim edatıdır.[19] Eski Türkçeden itibaren Türkçenin birçok şivesinde sıklıkla kullanılmıştır. Metinde diğer edatlara oranla kullanım sıklığı çok yüksektir. Yalnızca isimlerin yalın haliyle kullanılmış "içinde, içine" gibi anlamlar vermiştir.

ʿIşḳ sırrın nėçe köñlüm içre pinhān asrasam
Hem köñül otı zebāne çėkkeç ėlge fāş ėrür (134/152-5)

(Aşk sırrını ne kadar gönlümde gizli tutsam da gönül ateşi alevlenip bunu yabancılara ifşa eder.)

Eşk ḳanıda Nevāyīdur süñek cismi bile
Ol mübāriz kim ḳızıl cins içre bolġay cevşeni (459/628-7)

(Nevâyî, kemikten ibaret vücuduyla gözünden akan kanların içindedir. Bundan dolayı o savaşmak için hazır olan kişinin zırhı kızıl renge dönecektir.)

[19] Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012, s. 299

Bül-ʿaceb ḥālim cünūn içre ger ėlni küldürür
Veh ki yıġlatur yüz ança nāle-i zārım mėniñ (275/357-5)

(Acayiplirlerle dolu halim delilikte her ne kadar yabancıları güldürse de [aynı zamanda] benim yüz kadar ahlayıp inlemem ne yazık ki onları ağlatır.)

4.1.3.6. içide, içige

Sözde çekim edatıdır. İsimlerin yalın halleriyle birleşip "içinde, içine" anlamını verir.[20] Türkiye Türkçesinde *içinde, içine* şekli edat olara kullanılmasa cümle içinde aynı anlamı verir.

Zühd içide tapmadı Nevāyī çü maḳāmī
Ėmdi ḳılur āheng
Kim bolġay ol u bāde vü bir ṭurfa muġannī
Muġ külbesi meʿvā (493/677-6)

(Zühtlük içinde Nevâyî bir makam gibisini bulamadı, şimdi ahenk tutar. O ahenk ki mekanı meyhane olan bir şarap ve sıradışı bir söyleyiş olacaktır.)

Cānımġa ḳılur cevr ü cefā yār asru
Kim yār içide cevr ü cefā bar asru
Boldum çėkiben cevr ü cefā zār asru
Mėn cevr-keş ü yār cefā-kār asru (563/841)

(Sevgili canıma çok sıkıntı ve eziyet verir çünkü sevgilinin içinde çok sıkıntı ve eziyet vardır. Çok sıkıntı ve eziyet çekerek inleyen [birisi] oldum. Ben çok sıkıntı çekenim, sevgili çok sıkıntı verendir.)

Nāmeñ ki tirigligimdin oldur maṭlūb
Açıp oḳuġaç bir nėçe laf-ı merġūb

[20] Eckmann, **a.g.e.**, s. 129

Köp tolġanıp eşk içre özümdin bardım
Ol nevʿ ki su içige tüşkey mektūb (538/744)

(Mektubun hayatta en çok istediğim şeydir. Açıp okuyunca bir kaç gösterişli söz [vardır]. Çok dolaşıp gözyaşları içinde kendimden geçtim, o an ki mektup suyun içine tüştü.)

4.1.3.4. ḳuyı

kod- fiilinden *-ı* zarf-fiil ekiyle genişlemiş bir yer zarfıdır. İsimlerin yalın hallerinden sonra gelerek, yer bildiren çekim edatı görevini de üstlenebilir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *yüzükoyun* ve *yüzükoyu* şeklinde geçer.[21] Çağatay Türkçesi metinlerinde az da olsa yer edatı olarak kullanılmış örnekleri vardır. Metinde tek örneği bulunmaktadır.

Gerdūn üze bezm üçün maḳām eyledi tut
Ol bezmde ḫurşīdni cām eyledi tut
Ol cām ile ʿişretni müdām eyledi tut
Aḫır demi yėr ḳuyı ḫırām eyledi tut (540/751)

(Felek üzerinde meclis için makam mevki buldu, say. O mecliste güneşi kadeh yaptı, say. O kadeh ile içkisini devamlı kıldı, say. Son nefesinde yer altına salınarak yürüdü, say.)

4.1.3.7. narı

Karahanlı Türkçesi'nden itibaren tespit edilebilen *naru / narı* edatı genellikle mekan zarfı olarak kullanılmış olsa da isimlerin ayrılma halleriyle birleşip son çekim edatı olarak da kullanılır. Hacıeminoğlu Türkçe'de kelime başında *n* sesi olmadığı için *ınaru* > *naru* şeklinde geldiğini söylemektedir.[22] Bu edat Altun Yaruk Sudur, Aç Bars

[21] Türk Dil Kurumu, **Tarama Sözlüğü**, 3. Baskı, C:VII, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 4799
[22] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 64-65

metninde de *ınaru* şekliyle görülebilir. Mehmet Ölmez *ınaru* < ***ı+n+garu* şeklinde bir açıklama yapar.[23] Anlamca mekanın ötesini, sonrasını kasteder. Genellikle isimlerin ayrılma halleriyle görülen bu edata, metinde tek örnekte rastlanmıştır.

Çü derd-i ʿışḳ beyābānlarını ḳıldım ḳaṭʿ
ʿAdem vilāyetidin narı yüz ḫaṭar ṭaptım (320/422-6)

(Aşk derdinin çöllerini geçtiğim zaman, yokluk ülkesinden ötede yüz tehlikeyle karşılaştım.)

4.1.3.8. sarı

sar- fiilinin *-u* zarf-fiil eki alıp kalıplaşmasıyla oluşmuş bir son çekim edatıdır. "doğru, üzerine" gibi anlamlar verir. Suzan Duran, "cihet, taraf" anlamındaki *sıngar* kelimesinin iyelik alarak genişlediğini ve daha sonra ses düşmesi ile *sarı* haline geldiğini açıklar.[24] Çağatay Türkçesinde sık kullanılmış olup metinde bol miktarda örneğine rastladık. İsimlerin yalın, zamirlerin ise ilgi halleriyle kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ḥayvān suyıdur şudrun ʿĪsā demidür salḳın
Bustān sarı cānānım gūyā ki ḫırām ėtmiş (213/268-3)
(Şadırvan ölümsüzlük suyu, salkın[25] Hz. İsa nefesidir. Sanki sevgilim bahçeye doğru salınarak yürümüş.)

Sėgritip çıḳtı yana meydān sarı ol Türk-i mest
Tā yana ḳaysı köñül mülkige ḳılġay Türk-tāz (182/222-5)

[23] Bkz. Mehmet Ölmez, **Köktürkçe Ve Uygurca Dersleri**, 1.Baskı, İstanbul, Bilgesu Yayıncılık, 2017, s. 302
[24] Suzan Duran, "Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözler", **TDAY Belleten**, Ankara, 1956, s. 63
[25] Sıcak günlerde serin esen bir tür rüzgar (Bkz. Ünlü, **a.g.e.**, s.945)

(O aklı baştan alan Türk yine koşarak meydana doğru çıktı. O halde yine hangi gönül ülkesine Türk koşmasını götürecek.)

Fenā deyrin köñül ister ki bir bir pīr-i deyr ėlge
Tutarda bāde şāyed cürʿaī sunġay biziñ sarı (472/648-8)

(Bir meclisin piri elinde şarap kadehi tuttuğunda gönül yokluk meclisini ister ola ki o pir bizim tarafa bir kadeh sunsun.)

4.1.3.9. ṭaraf

Arapça kökenli bir son çekim edatıdır. İsimlerin yalın hallerinden sonra gelerek "doğru, taraf" anlamlarını verir. Türkiye Türkçesinde *taraf* şekli bir isim olarak kullanılmaktadır. Metinde örnekleri çoktur.

Miñ cefā her laḥẓa körsem bir ṭaraf ol bir ṭaraf
Kim yėter cānān üçün cānımġa hicrāndın cefā (52/36-3)

(Her an bir taraftan bin sıkıntı görsem, o bir taraf ki sevgilinin ayrılığından dolayı çektiğim sıkıntılar canıma yeter.)

Köz yaşım boldı revān bir nergis-i cādū körüp
Ṭıfl yañlıġ kim yügürgey her ṭaraf āhū körüp (70/62-1)

(Bir nergis bakışlı cadı görünce göz yaşlarım tıpkı her tarafta ceylan görmüş ufak çocuğun yürümesi gibi akar oldu.)

4.1.3.10. tėgrü

tegrü < *teg (ü) -r -ü* fiilden fiil yapan *-r* eki alan kelime, ardından zarf-fiil ekiyle genişlemiş ve bu ekin kalıplaşmasıyla yeni bir kelime ortaya çıkmıştır. Gabain ve Hacıeminoğlu da Eski Türkçe *tegür-* fiilinin zarf-fiil eki alarak kalıplaşması yoluyla

oluşmuş bir son çekim edatı olduğunu belirtmişlerdir.[26] Aslında bir yer zarfı olsa bile yer ve zaman bildirme fonksiyonunu taşıyan bir edat görevinde de kullanılabilir. Anlam yönünden, mekan ve zamanda sınırlama yapar. İsimlerin yönelme eki almış olanlarıyla kullanılmıştır. Mekanda sınırlama anlamı taşıyan haline, aşağıdaki tek beyitte rastlanmıştır:

Dėdiñ ol ay vaṣfın ay rāvī yana söz dėmegil
Ḫūblardın kim sözüñ ėrdi bu yėrge tėgrü ḫūb (63/52-2)

(Ey anlatıcı! [Sevgilinin] o ay halini dedin [ama] güzeller hakkında bir daha söz etme. Çünkü o güzelin sözü buraya kadar ulaştı.)

4.1.3.11. üstide

üst "bir şeyin üstü" kendi başına anlamı ve kullanılabilirliği olduğundan sözde edatlar sınıfına dahil edebiliriz.[27] Türkiye Türkçesinde *üstünde* şekli kullanılmaktadır. İsimlerin yalın haliyle birleşerek "üstüne, üstünde" gibi anlamlar üretir.

Refiḳıñ ṭāyir andaḳ kim Süleymān allıda Hüdhüd
Burāḳ'ıñ sāyir encüm şāhı üstide sipihr-āsā (32/8-7)

(Dostun, Süleyman'ın yanındaki Hüdhüd gibi kuştur. Burak'ın yıldızların hükümdarı üstündeki gökyüzü gibi gezendir.)

4.1.3.12. üze

Eski Türkçeden beri kullanılan üze kelimesi esasen bir zarftır. *üz-* fiilinin *-e* zarf-fiili alarak kalıplaşması sonucu oluşmuştur.[28] Ancak Talat Tekin *üz* isim kökünden

[26] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 95-96
[27] Eckmann, **a.g.e.**, s. 132
[28] Gabain, **a.g.e**, s. 95

-*a* bulunma / yaklaşma ekiyle türemiş olduğunu iddia eder.[29] İsimlerin yalın hallerinden sonra gelip çekim edat görevinde de kullanıldığı görülür. "üzerine, üzerinde" anlamlarını verir. Metinde örnekleri fazladır.

Kim fenā tofraḳıġa yatıp ḳoyar taş üzre baş
Taḫt üze ėrmes müẕehheb müttekā ḥācet aña (33/9-2)

(Kim yokluk toprağına yatıp taş üzerine baş koyarsa, süslü taht üzerinde oturmak ona gerekmez.)

Açḳıl otluġ ʿārıżıñ ay şemʿ kim pervāne dėk
Örteney başıñ üze bir nėçe ḳatla aylanıp (69/60-2)

(Ey mum! Ateşten yanağını aç! Böylece pervane gibi başının üzerinde bir kere daha dönüp, yanayım.)

4.1.3.13. üzre

üze kelimesinin +*re* yön ekini alıp kalıplaşmasıyla oluşmuş bir son çekim edatıdır.[30] Türkçede kullanım sahası oldukça geniştir. Türkiye Türkçesinde *üzere* ve onun kısaltması *üzre* şekilleri sebep bildirme fonksiyonunda kullanılır. Çağatay Türkçesinde örneği çoktur. Anlamca olarak, "üzere, üzerinde" gibi manalara gelir. Jean Deny *üzre* nin, isim - fiil eki alan fiillerle kullanıldığında *üç* işlevi olduğundan söz etmiştir:

- Resmi hitabette kullanılan: *irsāl olunmak üzre*
- Şartıyla anlamında kullanılan: *edā etmek üzre*
- ... e az kaldı anlamında: *gitmek üzeredir*.[31]

[29] Talat Tekin, "üze zarfı hakkında", **Makaleler 1 – Altayistik**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 147-152
[30] Ergin, **a.g.e.**, s. 370
[31] Jean Deny, **Türk Dil Bilgisi – Osmanlı Türkçesi**, 1. Baskı, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012, s. 554

Ancak Çağatay Türkçesinde üzre edatını, daha çok yaklaşma işleviyle örneklendirebildik. Üçüncü beyitte ise "ile, ve" anlamlarında kullanıldığını saptadık. Hal eki almamış isimlerle birlikte kullanılmıştır.

Bu ḳızarġan köz ara merdüm ėmes kim ėl közi
Tėgmesün ḥüsnüñġa dėp ot üzre salıp mėn sipend (115/125-3)

(Güzelliğine yabancı gözlerin nazarı değmesin diye, ateş üzerinde üzerlik tohumu yakmış olduğumdan, bu kızarmış gözün içinde gözbebeği yoktur.)

Gevherī dėktur ki çıḳmış ḫāmesiniñ nevkidin
Nāme üzre şādlıġ eşkim ki müjgāndın kėlür (132/148-4)

(Sevgiliye yazılmış mektubun üzerindeki kirpiklerimden gelen sevinç dolu gözyaşlarım, onun kaleminin ucundan çıkmış değerli bir maden gibidir.)

Ṣafḥa-i kāfūr üze müşkin raḳam kim eylemiş
Gūyiyā ṣubḥ-ı saʿādet üzre devlet şāmıdur (145/168-2)
(Kafur maddesinin üstünde misk kokun işaretler yaptığı için sanki saadet sabahı ile talih gecesidir.)

4.1.3.14. yan

Sözde edattır. Anlamı yan, taraf demek olup, isimlerin yalın halleriyle birleşir. Edat olarak ise "yana, -e doğru" gibi anlamları aktarmaktadır. Metinde iki örneği vardır.

Ṣayd dėk kim çirgede yüzlense her yan kėlgey oḳ
Ehl-i devrāndın kėlür köñlümge her yandın cefā (52/36-4)

(Tıpkı avlanma gibi sülün kuşuna yönelince her taraftan ok gelir. Zamanın insanından gönlüme her taraftan sıkıntı gelir.)

Perī-veşim ḳara börkin ki bir yan ėgri ḳılıptur
Meger ki şemʿi- cemāli fetīlesi ėgiliptür (133/150-1)

(Peri gibi svgilimin kara börkünün bir tarafı eğridir. Sanki mum gibi aydınlık yüzünün fitili eğilmiş.)

4.1.3.15. yana

yan isminin *-a* zarf-fiil ekinin alıp, bu ekin kalıplaşması sonucunda oluşmuş bir edattır. Anlamı yan, taraf demetir. İsimlerin ayrılma halleriyle birleşerek "-den taraf, -e doğru" gibi anlamlar üretir. Metinde iki örneğini görebildik.

Vehm eyle ay sipihr bu kün āhım oḳıdın
Kim hecr derdidin yana bī-vehm ü bāk mėn (357/478-4)

(Ey felek! Bugün ahımın okundn sakın çünkü ayrılık derdinden yana benim çekincem veya korkum yok.)

Ay lebiñ Īsī-demi dėk ḫaste cāngа çāre-res
Veh nėçe ġamzeñ Nevāyī ḳatlin ėtkey mültemes
Ol mübārek köñlüñe bolġay müyesser bu heves
Luṭfını baştın yana tirgüzseñ ay Īsī-nefes
Kim yėtiptür veh anı öltürgeli hicrān ġamı (494/678-7)

(Ey dudağı İsa'nın nefesi gibi hasta cana çare olan! Ne yazık ki kan döken bakışın Nevâyî'nin ölmesini isteyecek. O mübarek gönlüne bu istek nasip olacak. Ey İsa nefesli! Lutfunu baştan tarafa diriltsen, ne yazık ki ayrılık derdi onu öldürmek için yetişir.)

4.1.3.16. yanıda

Sözde edattır. *yan* isminin, iyelik ekinden sonra almış olduğu bulunma hali ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuş bir son çekim edatıdır. Çağatay Türkçesinde bu

görevde kullanılması yaygındır. İsimlerle birleşip "yanında, bitişiğinde" anlamı kazandırır.[32] Türkçesi Türkçesindeki *yanında* şekli aynı anlama sahiptir.

Şemʿsiz tün bolsa yaʿnī sāye dağı bolmasa
Ger Nevāyī bolsa bir dem dil-sitānı yanıda (430/584-9)

(Eğer mumsuz gece olsa böylece gölge dahi olmasa, Nevâyî de bir an gönül alan güzelinin yanında olsa.)

Lāleniñ dāġı bolur çün ortada
Nėge tüşmiş ārıżıñ yanıda miñ (274/356-3)

(Mademki lalenin yarası ortada olur, neden senin yanağının yanında ben oluşmuş.)

4.1.4. Zaman bildirenler

Bu çekim edatalarının görevi kendinden önceki kelimeye zaman ilgisiyle bağlanmaktır. Metinde *bėri, burun, burna, narı, soñ, soñra, tā, tėgrü* kelimelerinin zaman ilgisiyle çekime girdiklerini söyeleyebiliriz.

4.1.4.2. bėri

Eski Türkçeden beri kullanılan bir son çekim edatıdır. Çağatay Türkçesi dönemine gelene kadar *berü > bėrü > bėri* şeklinde bir değişim yaşamıştır. Hacıeminoğlu, *-i* zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu düşünür.[33] Clauson farklı bir yaklaşımla **ber ~ bėr* isminin yön bildiren *+rü* ekini almasıyla *berrü ~ bėrrü* edatının oluştuğunu bildirir.[34] Zamirlerin ayrılma haliyle kullanılmıştır. Metinde tek örneği vardır.

[32] Eckmann, **a.g.e.**, s. 132
[33] Ergin, **a.g.e.**, s. 372
[34] Clauson, **a.g.e.**, s. 355

Andın bėri kim ḳaşımda yārım yoḳtur
Hicrānıda cüz nāle-i zārım yoḳtur
Deşt üzre ḳoyun kibi ḳarārım yoḳtur
Ser-geştelikimde iḫtiyārım yoḳtur (542/776)

(Ondan beri ki karşımda dostum yoktur. Ayrılığında sürekli ağlamam inlemem yoktur. Ovada koyun gibi kararlılığım yoktur. Başına buyruk olmada irademyoktur.)

4.1.4.3. burun, burna

burun kelimesi Orta Türkçe döneminde "burun, ön, önce" gibi anlamlar taşımaktadır. Hacıeminoğlu, *burun* < *buru-n* < *bur-u-n* şeklinde açıklar. Harezm, Kıpçak ve Çağatay metinlerinde sıkça kullanılmıştır.[35] *burna* ise *burun-a* tarzında açıklanabilir. Genellikle zarf görevinde kullanılmasının yanında, isimlerin ve zamirlerin ayrılma haliyle birleşerek son çekim edatı olarak da görev alır. Zamanda "öncelik" manası oluşturur. Metinde örnekleri çoktur.

Sāḳīyā çün içkümizdur ʿāḳıbet cām-ı ecel
Bāde tut andın burun bizni öltürgey ḫumār (145/167-6)

(Ey saki! Madem ki sonumuzu getirecek olan ecel kadehi içkimizdir. Şarap sun, ondan önce bizi sarhoşluk öldürecek.)

Her varaḳ bir nāme-i ʿişret durur fehm eylegil
Tañ yilidin ebter olmastın burun gül defteri (448/611-2)

(Her yaprak bir eğlenceye davet mektubudur. Düşün, seher yeli kesilmeden önce gül onun defteridir.)

[35] Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, 4. Baskı, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013, s.86

Baş aḳarıp yüz ḳaralıġdur yana terk-i edeb
Dost ġayret eylemestin burna ḳıl ʿişyānı bes (202/252-8)

(Yine edepten ayrılanın başı ağarmış yüzü kararmıştır. Dost çaba göstermeden önce sen baş kaldırmanı artır.)

Ay Nevāyī ölgil andın burna kim yėtkey ecel
Kim ecel yėtkeç ölerge bėrmegey şāyed mecāl (300/392-7)

(Ey Nevâyî! Ecel sana yetişmeden ondan önce öl çünkü ecel öldürmek için geldiğinde sana fırsat vermeyecek.)

4.1.4.4. narı

narı edatı yön bildirmek dışında kimi zaman zamirlerin ayrılma halleriyle birleşip zaman bildirme fonksiyonunu da üstlenebilmektedir. Zaman bildirme işlevinde kullanıldığı aşağıdaki tek beyitte görülebilir.

Ay Nevāyī ʿālem ehliġa çü yoḳ ėrmiş vefā
Kėl ü mundın narı bī-keslik bile mutʿād bol (305/398-9)

(Ey Nevâyî! Dünya insanında vefa olmadığından gel bundan böyle kimsesizliğe alış!)

4.1.4.5. soñ

Genellikle zarf görevinde kullanılmasının yanı sıra isimlerin ve zamirlerin ayrılma halleriyle birleşince son çekim edatı olarak kullanılıp, “sonra” anlamını vermektedir. Metinde çokça kullanılmıştır.

Hecr ölümdin telḫ imiş mundın soñ ay gerdūn mėni
Eylegil cāndın cüdā ḳılġunça cānāndın cüdā (56/41-4)

(Ey felek! Ayrılık ölümden acıymış bundan sonra beni sevgiliden ayrı bıraktığında candan da ayrı bırak.)

Ḥasret öltürdi mėni ay muġ kėtür cām-ı fenā
Kim cıday alman bu kündin soñ anıñ hicrānıġa (399/537-7)

(Ey mecusi! Ayrılık beni öldürdü ölüm kadehini getir çünkü bu günden sonra ondan ayrı kalmaya dayanamıyorum.)

4.1.4.6. soñra

soñ ismine *+ra* yön ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir zarf olmasına karşın son çekim edatı görevi de üstlenebilmektedir. İsimlerin ayrılma halleriye kullanılıp, zaman bildirir. Anlam bakımından *soñ* edatı ile aynıdır. Türkiye Türkçesindeki *sonra* aynı anlam ve görevde kullanılır.

Anıñ ḥamdidin soñra yüz mėñ durūd
Barı ferruḫ-āyīn hümāyūn-durūd (507/683-11)

(Onun övgüsünden sonra, tamamı faziletli övgüye layık uğurlu kimselere yüz bin selam!)

4.1.4.7. tā

Farsça bir ön çekim edatı olup, Çağatay Türkçesinde de ön çekim edatı görevinde kullanılmıştır. Önüne geldiği kelimeye, kelime grubuna veya cümleye zaman anlamı katmaktadır. “iken, sürece, kadar, -a kadar” gibi anlamların oluşmasına katkı sağlar. Metinde yaygın bir kullanımı vardır.

Bar durur miḥrāb turġaç bütḳa ḳılġan dėk sücūd
Secde ḳılsam Ḳıble'ġa tā ḳaşlarıñ ḳarşuda bar (170/205-4)

(Mihraba durunca puta secde eder gibi secdeye gidilir. O halde ben de kaşların karşıdayken kıbleye doğru secde edeyim.)

Cihān meydānıda tā ṣūḫ çābükler ḳılur cevlān
Kişi körmeydur andaḳ abraş üzre ol ṣıfat meh-veş (211/265-2)

(Cihan meydanında at binmiş şuhlar gezdiği sürece, öyle bir cins at üzerindeki o ay yüzlüyü kimse görmeyecektir.)

4.1.4.8. tėgrü

Daha önce de değindiğimiz gibi esasen yer zarfı görevinde kullanılan kelime, isimlerin yaklaşma halleriyle birleşip zaman bildiren bir son çekim edatı gibi de kullanılabilir. Bu yönde kullanılmış iki örneği beyitlerde görebiliriz.

Ol ḳuyaş hicrānıda her tün iki muñluġ közüm
Tañġa tėgrü ṣubḫ-dem yolıġa baḳıp tėlmürür (142/163-3)

(O güneşin ayrılığında iki hastalıklı gözüm her gece şafak vaktine kadar seher vakti yoluna bakıp göz yaşı döker.)

Ġamıñda her gėce ay gül-ʿiz̲ār yıġlar mėn
Seḥerġa tėgrü çėkip intiz̤ār yıġlar mėn (364/488-1)

(Ey gül yanaklı! Senin derdinden her gece ağlarım. Seher vaktine kadar beddua edip ağlarım.)

4.1.5. Sebep, neden bildirenler

Metinde, çekime girdiğinde sebep ve neden bildiren çekim edatı olarak yalnızca *üçün* kelimesi tespit edilmiştir.

4.1.5.1. üçün

Gabain, *uç* < **uçu-* > *uçu-* "hedef almak" şeklinde türemiş fiilden, *-n* zarf-fiil ekinin kalıplaşması sonucu oluşan bir edat olduğu görüşündedir.[36] Diğer taraftan Zeynep Korkmaz, sebep anlamına sahip uç isminin vasıta hali ile genişlemesi sonucu oluştuğunu düşünür. Bu görüşü, üçün kelimesinin kökeni için daha çok geçerlilik taşımaktadır.[37] [38] Türkiye Türkçesindeki *için* edatı aynı anlam ve görevde kullanılır. *üçün* edatı Çağatay Türkçesinde kendisine sıklıkla yer bulmuştur. İsimlerin yalın, zamirlerin ilgi haliyle beraber kullanılır.

Dostlar bir çāre mėn divāne-i şeydā üçün
Kim öler mėn ol perī-peyker melek-sīmā üçün (369/496-1)

(Dostlar! Ben çılgın deli için bir çare [söyleyin]. Çünkü ben o peri yüzlü, melek çehreli [sevgili] yüzünden ölüyorum.)

Cān maña cānān üçündur yoḳ ki cānān cān üçün
ʿÖmr cānānsız ḳatıḳ, cānsız velī āsān ėrür (148/172-4)

(Can, bana sevgili için [gereklidir] yoksa canıma [yarar] bir sevgili [gerekli] değil. Ömür sevgilisiz zor ancak cansız kolaydır.)

Eşkim artılġan üçün ḫam bolmamış kirpiklerim
Kim yasaptur köz ḫayālin çėkkeli ḳullāblar (151/177-3)

(Gözyaşımın artması için kirpiklerim eğilmemiş ki göz hayalini çekmek için çengeller yapmıştır.)

[36] Gabain, **a.g.e.**, s.97
[37] Zeynep Kormaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurum Yayınları, 2009, s. 1056
[38] Zeynep Kormaz, "uçun~üçün~için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", **TDAY Belleten**, Ankara 1961, s. 35

Ay Nevāyī tapmasañ kāmī leb-i cān-baḫşıdın
Sėniñ üçün bolsun anıñ ġamze-i ḳattāli bar (154/181-8)

(Ey Nevâyî! Onun hayat veren dudağından bir arzunu gerçekleştiremezsen, onun kan döken bakışları senin için var olsun.)

4.1.6 Beraberlik, vasıta bildirenler

Bu görevdeki edatlar bağlandıkları kelimeye beraberlik, birlikteli, vasıta gibi ilgilerle bağlanmaktadır. Bu amaçla kullanılmış; *birle, birlen, bile, bilen, ile, ilen* kelimelerini bulabildik.

4.1.6.1. birle, birlen, bile, bilen

W. Bang bu edatı, *birle* < *bir+ile ile* < *il-* "iliştirmek" *-e* zarf-fiil *eki* görüldüğü şekilde açıklamıştır. Gabain *bir+i-l* ifadesini not düşmüş, *-e* zarf-fiil olarak değerlendirmiştir. Ergin de Bang ile aynı görüşte kalarak, bu edata *"bir ve ile'nin birleşmesinden doğmuştur"*, der. *ile*'yi *il-* fiilinin *-e* zarf-fiil eki almış hali olarak yorumlar. [39] Kaare Grönbech "Der Türkische Sprachbau" adlı eserinde Türkçenin en eski dört edatından birini *birle* olarak görür ve *bir + le* şeklinde açıklar.[40] Clauson ise *-la* ekinin geçmişe yönelik takibinin yapılamamasından dolayı Grönbech'in fikrine kartılmaz. İngilizce'deki "with" ön çekim edatına karşılık geldiğini belirtir. *r* sesinin düşmesiyle de zamanla *bile* şeklinin ortaya çıktığını aktarır.[41]

Hacıeminoğlu, *birlen / bilen* edatlarındaki *-n*'nin takip edilemeyen bir türeme ses ya da ikinci bir vasıta eki olabileceğini kitabında not etmiştir.[42] "Türkçede "birliktelik, beraberlik" anlamlarında kullanılan edatın, metinde "ile" anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

[39] Ergin, **a.g.e.**, s. 370
[40] Clauson, **a.g.e.**, s. 364
[41] **a.e.**
[42] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 21

Öz ėlgi birle ger öltürse bāk yoḳ veh kim
Raḳīb allıda üftāde vü dijem ḳıladur (160/189-5)

(Eğer kendi eliyle öldürse korku yok. Yazık ki rakip önünde düşkün ve endişeli kılar.)

Gāh faḳr ehliġa hem raḥm közi birlen baḳ
Kim duʿā-gūyuñ ėrürler fuḳarā ay ḳara köz (185/227-6)

(Ey kara gözlü! Kimi zaman fakir kimselere merhamet gözü ile bak çünkü fakirler senin duacın olurlar.)

Serv olmadı bāġ içre āhım yėli birlen ḫam
Baḳ köz ucı birlen kim ḳaddıñġa selām ėtmiş (213/268-2)

(Servi ağacı bahçede ahımın rüzgarıyla eğilmedi. Göz ucuyla bak ki boyuna selam göndermiş.)

Erġavānī ton bile ḳatl eylemes ol serv kim
Ḳan ile ḳılmış libāsın erġavānī bir ʿavān (346/461-1)

(O servi ki kızıl renkli elbiseyle öldürmez. Kızıl renkli bir yardımcı onun elbisesini kandan yapmış.)

Ṭabīb ʿāciz olup ʿāḳıbet dėdi bildim
Ki ʿışḳ derdi bile mübtelā imiştük sėn (370/497-3)

(Tabip aciz olup sonunda bildim, sen aşk derdi ile tutulmuşsun, dedi.)

Çün kāyināt zübdesi ʿāciz körüp özin
Ḥamd ayta almas ança belāġat bilen saña (29/4-3)

(Alemin özü kendini aciz gördüğü için öyle ki belagat ilmiyle [dahi] seni övemez.)

Çün sėndin özge yoḳ penehim ḳaçmayın nėtey
Cürm ü günehdin āh u nedāmet bilen saña (30/4-7)

(Senden başka sığınacak yerim olmadığından, suç ve günahlarımdan ötürü ah ve pişmanlıkla sana kaçmayıp da ne yapayım.)

4.1.6.2. ile, ilen

Daha önce söylediğimiz gibi Ergin, bu kelimenin *il-* fiilinden zarf-fiil eki ile genişlediğini düşünür.[43] *ilen* kelimesindeki *-n* vasıta eki olabilme ihtimali yüksektir.[44] Anlamca birle edatı gibi "birliktelik, beraberlik" anlamlarını taşır. Çekim edatı olarak kullanılabilmesinin yanında ögeleri sıralamak için de kullanılan bir bağlama edatıdır. *ile* şekli aynı görev ve manada Türkiye Türkçesinde "beraberlik, birliktelik" gibi anlamları kurabilmek için kullanılır. İsimlerin yalın halleriyle kullanımını aşağıdaki beyitlerde görebiliriz.

Ḳuçḳa mėn bėlin kemer zencīr ilen dėp boldı ḫam
Nā-tuvān cismim muṭallā eylegen ḳullāb dėk (260/336-3)

(Belini kemer ve zincirle sarayım deyince güçsüz bedenim altınla süslenmiş bir çengel gibi eğildi.)

Dėdim ki Nevāyī dėk öley mihriñ ilen oḳ
Yüz şükr ki ol vaʿde vü peymān bile bardım (327/432-7)

(Dedim ki aşkın ile tıpkı Nevâyî gibi öleyim. Yüzlerce şükür olsun ki o söz ve yemin üzerine gittim.)

[43] Ergin, **a.g.e.**, s. 370
[44] Zeynep Korkmaz, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekiller ve Ek Kalıplaşması Olayları**, 5. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurum Yayınları, 2011, s. 26

4.1.7. Miktar bildirenler

Bağlandığı kelimeye miktar, nicelik ilgisiyle bağlanan edatlardır. Metinde bu yönde kullanılmış olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: *çaġlıġ, dėk, ḳadar, sayı, tā.*

4.1.7.1. çaġlıġ

Hacıeminoğlu, bunun yalnız Çağataycada görülen bir edat olduğunu belirtmiş, kökeni hakkında yorumda bulunmamıştır.[45] Daha çok benzetme edatı olarak kullanılmasına rağmen metinde yalnızca bir yerde yakalayabildiğimiz örneğin miktar belirttiğini söyleyebiliriz.

Nevāyī bil ki şeh köñli maña ḳayd olmasa billāh
Eger kevneynġa ḫāşāk çaġlıḳ iltifātım bar (124/137-7)

(Ey Nevâyî! Bil ki; eğer şahın gönlü bana bağlı olmasa, yemin ederim ki dünya ve ahirete çöp kadar ilgim yoktu.)

4.1.7.2. dėk

Daha önce bahsedildiği gibi benzerlik edatı olarak kullanılmasının yanında miktar da belirtebilmektedir. Türkiye Türkçesinde de *dek* şekli, isimlerin yalın haliyle kullanılıp zamanda sınırlama anlamı üretir. Metinde bu yönde kullanılan bir örneği tespit edilmiştir.

Ay Nevāyī isteme vaṣl ol ḳuyaştın ẕerre dėk
Çün niçe ol ḳılsa istiġnā ḫaḳāretdur saña (40/18-7)

(Ey Nevâyî! O güneşten zerre kadar kavuşma arzulama. Çünkü o sana ihtiyaç hissetmezse bu sana hakarettir.)

[45] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 30

4.1.7.3. ḳadar

Arapça kökenlidir. Özellikle Batı Türkçesindede geniş ölçüde kullanılmış bir edattır. Deny bu edat için şu anlamları yakalamıştır:
1. Eşitlik ifadesinde 2. –den evvel anlamında 3. Yaklaşma İşlevinde 4. Süreç ifade eden[46]

İsimlerin ve zamirlerin yalın haliyle kullanılıp "miktar" belirtir. Türkiye Türkçesinde de aynı görev ve anlamda kullanılır. Çağatay sahasında ise az kullanılmış olup metinde sadece iki örneği geçmektedir.

Vehm it āhım otıdın ay gül ki devrān bāġıda
Köz yaşımdın bu ḳadar luṭf u ṭarāvetdur saña (40/18-5)

(Ey Gül! Ahımın ateşinden sakın ki felek bahçesinde göz yaşımdan bu kadar iyilik ve taze şeyler senin içindir.)

Bu ṭurfa kim tilegey bu ḳadar ḳabāḥat ile
Ki rūze tutmaġını añlaġay ḫavāṣ u ʿavāmm (527/711-7)

(Bu tuhaf kimse bu kadar günahı ister ki seçkin kimseler ve halk oruç tutmayanı halinden anlar.)

4.1.7.4. sayı

Gabain bu kelimenin *sayu* < **sa*- fiilinden *-u* zarf-fiiliyle genişlemiş bir son çekim edatı olduğunu düşünür.[47] İfade yönünden "-dığında, olduğunda" gibi anlamların oluşmasına katkıda bulunur. İsimlerin yalın halinden sonra kullanıldığını aşağıdaki beyitlerde görebiliriz. Çağatay Türkçesinde sık kullanılmıştır.

Altun ėzilip ėrip köygen sayı ḫāliṣ bolur
Nė ʿaceb sarġarsa yüz yėtken sayı ėmgek maña (36/12-5)

[46] Deny, **a.g.e**., s. 546
[47] Gabain, **a.g.e.**, s. 94

(Altın ezilip eriyip yandığı nispette saf olur. Ne tuhaf ki yüzüm sarıya dönüştüğünde bu bana sıkıntıdır.)

Çėhre sarġarġan sayı artar köñülniñ nālesi
Bar ʿaceb vākiʿ ḫazān faslıda nālān ʿandelib (64/53-4)

(Yüz sarardığında gönülün feryadı artar. Acaba bülbülün sonbahar mevsiminde inlediği hiç görülmüş mü?)

4.1.7.5. tā

Bu ön çekim edatı zaman anlamı dışında miktar anlamı da verebilmektedir. Önüne geldiği kelimeye, kelime grubuna veya cümleye "-a kadar" anlamı kazandırır.[48]

Devrdin ġam-gīn mėn ay sāḳī ḳadeḥ seylini ḳoy
Boġzuma tā iltkey köñlüm öyidin ġamnı su (392/526-6)

(Gönül evimin gamını su gibi boğazıma dökünceye kadar ey saki sürekli dolaşarak kadeh vermeyi bırak, mutsuzum.)

Perim bolsa uçup ḳaçsam ulustın tā ḳanatım bar
Ḳanatım köyse uçmaḳdın yügürsem tā ḥayātım bar (124/137-1)

(Kanatım olsa ve kanatlarım var olana kadar uçup kaçsam insanlardan. Uçmaktan kanatım yansa hayatım var olana kadar yürüsem.)

4.2. Bağlama edatları

4.2.1. Cümle bağlaçları

[48] Eckmann, **a.g.e.**, s. 133

Cümle edatları, iki veya daha fazla yapılı unsuru birbirine bağamaya yarayan edatlardandır. Bu edatlar yalnız cümleyi diğer cümlelelere değil aynı zaman da bir kelimeyi, kelime grubunu, cümleyi de kendi gibi yapılara bağlayabilmektedirler. Bir kısmı yalnızca cümle başına gelebildiği gibi bazıları konum fark etmeksizin her yere gelebilirler. Metinde kullanılmış cümle bağlaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: *ammā, ança ki / kim, andaḳ ki/kim, bāri, belki, belkim, bel, bes, bes kim, beyle kim, bu ki / kim, çu, çü, çün, çünki, çün kim, daġı, egerçi, gerçi, erçi, ger, eger, er, gūyiyā, gūyā, gūyā ki / kim, hem ki, her niçe, her niçe ki / kim, illā, ki, kim, līk, līkin, meger, meger ki / kim, nėçe kim, nėçük kim, nėçün ki, nė üçün ki, nėvçün ki / kim, nėdin kim / ki, nėge kim, ol sebebdin, ol / bu vechdin, pes, şāyed, şāyed ki, velī, velīk, velīkin, yaʿni, yoḳ ėrse, yoḳsa*.

4.2.1.1. ammā

Kökeni Arapçadır. Anlamca zıtlık barındıran iki cümleyi birbirine bağlamaya yarar. Çağatay Türkçesinde sıkça kullanılmış bir bağlama edatıdır. *ama* şekli Türkiye Türkçesinde aynı anlam ve görevde kullanılır. "ama, fakat, lakin" gibi anlamlar taşır.

Yüzidin binā mėn erçi yüz çıḳarmas perdedin
Nūrdın körmekdur ammā nūr ėrir közdin nihān (343/456-4)

(Her ne kadar yüzünü perdeden çıkarmasa da yüzünü görmekteyim. Işıkla görmek mümkün olsa da [aynı zamanda] ışık onu görünmez kılar.)

Mėn vefāda öldüm, ammā ol cefāda ḫūb ėrür,
Bī-vefālıġ şīvesin bu cānib isnād ėtmese (432/586-7)

(Ben vefa göstemekten öldüm ama o sıkıntı etmekle güzelleşti. [Bari] Vefasızlık mesleğini bu tarafa atfetmesin.)

4.2.1.2. ança ki / kim

Ol işaret sözünün eşitlik eki almasıyla oluşmuş *ança* yapısının, Farsça *ki* ve *kim* edatlarıyla birleşmesi sonucu oluşmuştur. "öyle ki, sanki" anlamlarını barındırır. Cümleler arasında benzerlik ilişkisi kurulmasına yardımcı olur. Çağatay metinlerinde örnekleri çoktur.

Ḥabāb ança ki Ceyḥūn üze ėrür mümkin
Taṣavvur eyle közümniñ ḥabābıdın gerdūn (381/511-3)

(Öyle ki su kabarcığı Ceyhun Nehri üzerinde meydana gelir. Zihninde canlandır, [o su kabarcığı] gözümdeki su kabarcıklarından dönmektedir.)

Çemende ġonca ėmes kim, boluptur ol gül üçün
Fiġānım ança ki ḳan baġlanıp turur yüreki (481/661-3)

(Çimenlikte gonca yoktur bundan dolayı feryadım o gül içindir. O kadar ki onun gönlünü kan kaplamıştır.)

Ṭofraġ olsam kūyide ay ebr-i raḥmet yamġurı
Ḳıl meded ança kim andın çıkmaġay gerdim mėniñ (280/365-3)

(Ey rahmet yağmurunun bulutu! Sevgilinin mahallesinde toprak olursam bana yardım et. Öyle ki benim toprağım oradan çıkmasın!)

4.2.1.3. andaḳ ki / kim

öyle ki, sanki, gibi anlamlarıyla cümleleri birbirine bağlayan bir cümle edatıdır. Hacıeminoğlu, *andak* < *anda ok* zarfına *ki* eki getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.[49] *ok* ise pekiştirme edatıdır. Metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

Şerbet-i laʿliñ ḳoyup nūş eylegen ḥayvān suyı
Bolġay andaḳ kim ḳoyup ḥayvān suyın içkey aġu (392/527-2)

[49] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 120

(Senin tatlı dudağını bırakıp, ölümsüzlük suyunu yudumlayan [kişi], sanki ölümsüzlük suyunu bırakıp zehir içmiş gibi olur.)

Ay ʿiẕārıñ allıda şermende mihr-i ḫāverī
Yoḳsa nėvçün yaşunur her gėce andaḳ kim perī (484/666-1)

(Ey [sevgilinin] yanağının karşısında doğunun utangaç güneşi! Öyle olmasa her gece niçin peri gibi saklansın.)

İçimde andaḳ otdur kim tügen cismimde köydürsem
Aña bu otdın andaḳ kim sudın bu otḳa teskīndur (147/170-5)

(İçimde yanan öyle bir ateştir ki yaralı bedeninimi bu ateşle yaksam öyle ki bu ateş onun için sudan daha rahatlatıcıdır.)

Şehlerġa gedā andaḳ kim kėldi bu kün muḥtāc
Tañla boluban şehler iḥsānıña ḥācet-mend (110/118-5)

(Padişahlara öyle ki dilenci bugün muhtaç halde geldi. Ertesi gün padişahlar onun ihsanına ihtiyaç duyar oldu.)

4.2.1.4. bāri

Özellikle Türk edebiyatının İslamiyetin etkisi altına girmesiyle çok sık kullanılmaya başlanan Farsça bir cümle edatıdır. Anlamı "hiç olmazsa, bir kereliğine, en azından" gibi yetinme veya beklenti ifade eder. [50] [51] Türkiye Türkçesinde de *bari* aynı görev ve anlamda kullanılışı yaygındır. Çağatay metinlerinde örneğini sık görmek mümkündür.

[50] Suat Ünlü, **a.g.e.**, s. 103
[51] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 123

Töküldi gül fiġān bes ḳıldı bülbül şükr kim bārī
Sėniñ ḥüsnüñ mėniñ ʿışḳımda noḳṣān bolmadı mevcūd (112/121-6)

(Gül [yaprağı] döküldü, bülbül feryadı artırdı. Şükürler olsun ki en azından senin güzelliğinin varlığı benim aşkımda eksik olmadı.)

Ay ki meydin ḫālī ėrmes dėp mėni ṭaʿn eylediñ
Bārī körgüz anı kim bu deyr ara maʿṣūm ėrür (148/171-6)

(Ey! Şaraptan el çekmez deyip beni ayıpladın. Hiç olmazsa onu göster ki bu kilisede [şarap içmek] günah değildir.)

4.2.1.5. belki, bel

Çağatay, Kıpçak ve Harezm ve daha sonra Osmanlıca Türkçesinde kullanılmış bir cümle edatıdır. Türkiye Türkçesinde *belki* edatının çok yaygın bir kullanım alanı vardır. Farsça bel ve ki kelimelerinin birleşiminden oluşur. "sanki, adeta, muhtemelen, belli ki" gibi anlamlar taşır.[52] Metinde buna benzer anlamları taşıyan örneklere aşağıda yer verildi.

Suda ėrmes mihr ʿaksi belki deryā cānıġa
Salġan otlar ḫaste cānım āh-ı āteş-nākidur (124/138-2)

(Suda güneşin yansıması olmaz belli ki denizin canına atılan ateşler, hasta canımın ateşli ahıdır.)

Kūyide mėn żaʿfdın eyle ki her yan mėni
İt dėmeyin belki mūr ṭuʿme üçün südremiş (218/275-2)

(Sevgilinin mahallesinde her tarafa benden bir parça bırak. İt deyip geçmeyin belli ki karınca kendi azığı için taşımış.)

[52] **a.e.**, s. 124-125

Nāz ėt ki serv ü gülde bel ins ü cinde yoḳtur
Bu ḥüsn ü bu leṭāfet bu şekl ü bu şemāyil (302/396-4)

(Naz yap ki bu güzellik ve bu incelik, bu dış görünüş ve bu ahlak belli ki servi ağacında, gülde, insanlarda veya cinlerde yoktur.)

4.2.1.6. bes, bes kim

Esasen Farsça bir zarftır. Harezm, Çağatay ve Batı Türkçesinde zarf ve cümle edatı görevlerinde kullanılmıştır. "öyle ki, o halde, zaten, böylece, nihayet, çünkü" anlamlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden farklı anlamda kullanılmış örneklerini bulup, aktarmaya çalıştık. Metinde kullanımı oldukça yaygındır.

İstemiş bülbül vefā güldin meger kim jāledin
Baġrı ḳanmış ġoncanıñ bes kim ėrür ḫandān aña (34/10-7)

(Bülbül gülden vefalı olmasını istemiş fakat goncanın göğsü çiy tanesiyle yeterince doyduğu için ona yeni açan bir gül olmuş.)

Bes ki ḳanımnı yalarlar ʿadedi köp yaradın
İtlerin ḳıldı mülāyim ten-i efgār maña (36/13-5)

(Öyle ki itlerin yaralarımın sayısının çokluğundan kanımı yalarlar. [Bundan ötürü] senin itlerin benim yaralımı tenimi yumuşak yaptı.)

Āferīniş bes ki aḥvālimġa yıġlar her kiçe
Eşk deryāsı ėrür gerdūn u kevkebler ḥabāb (58/45-3)

(Öyle ki tüm yaratılmışlar her gece halime ağlar. Felek gözyaşı denizi, yıldızlar hava kabarcığı olur.)

Oḳı bes kim tendedur tėgmes tenimġa özge zaḫm
Ol ki oḳ dėp nāle ḳıldım ėmdi ḳalġandur maña (38/15-4)

([Sevgilinin] oku zaten tenimdedir tenime başka darbe gelmez. Öyle ki ok yüzünden çok inledim şimdiyse onunla yaşamak zorundayım.)

Ger hevāyī bolmasa mėn tilbe yañlıġ bes nėdur
Köñlekin çāk eyleben taġ üzre Mecnūn-vār ṣubḥ (103/108-2)

(Her ne kadar deli gibi nefsime düşkün olmasam da o halde sabah vakti dağın tepesinde Mecnun gibi gömleğini yırtmak nedir?)

Kelāmıñı eger şīrīn lebide ḳılmadıñ mużmer
Nėdin bes lʿal olur Ferhād'nıñ ḳan yaşıdın ḫārā (28/2-7)

(Eğer sözünü, Şirin'in dudağında saklamadıysa o halde neden taş Ferhat'ın kanlı yaşından dolayı yakuta döner?)

Boldı sīm-ābī libāsıñ rengi bes kim eyledim
Köz seḥābıdın başıñġa eşk sīm-ābın niṣār (136/155-5)

(Göz bulutundan [senin] başına gözyaşı cıvasından serptiğim için elbisenin rengi cıva rengi oldu.)

Encüm ėrmes kim felek mir'ātı içre tüşti ʿaks
Bes ki dür saçıldı yėr üzre közüm ʿummānıdın (354/505-4)

(Göz denizinden, yerin üstüne saçılan incilerin yansıması felek aynasının içine düştüğü için [göktekiler] yıldız değildir.)

4.2.1.7. beyle kim

beyle ve *kim* kelimelerinden oluşmuş birleşik bir cümle edatıdır. *öyle ki, bunun* gibi anlamlar taşımaktadır. Metinde az sayıda örneği vardır.

Mėn dağı ḳöymey ḳutulmaḳ ay köñül mümkin ėmes
Beyle kim saldı demim ġam deştide her yanġa ot (88/86-5)

(Ey gönül! Benim dahi yanmadan kurtulmam mümkün değildir. Öyle ki nefesim dert çölünde her tarafa ateş saldı.)

Beyle kim laʿliñ meyiniñ şevḳıdın mest olmışam
Bāde dėk ḳanım tök ėtsem bāde-i ḥamrānı yād (120/132-3)

(Öyle ki dudağının şarabının arzusundan şarhoş olmuşum. Şarap gibi kanımı dök[üp], kırmızı şarabı ansam.)

4.2.1.8. bu ki / kim

bu işaret zamiri ile *ki / kim* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir cümle edatıdır. Cümlede, "belli ki, öyle ki" gibi anlamlar verir. Metinde örneklerine az rastladık.

Maḥabbet kūyide bu kim gedā şehni ḳılur ʿāşıḳ
Bi 'aynih bar añın dėk kim gedānı ʿāşıḳ ėtkey şeh (424/576-6)

(Muhabbet ülkesinde belli ki dilenci padişahı [kendisine] aşık eder. Tıpkı onun gibi ki padişah dilenciyi [kendisine] aşık eder.

Yaşurun ġamzeñ ḳılıcı kim ḳılur köksüm şikāf
Bu ki maḫfīdur aña gūyā ḳaşıñ bolmış ġılāf (246/316-1)

(Göğsümü parçalayan kılıç [gibi olan] bakışlarını sakla. Öyle ki kaşın o kılıca gizlice kın olmuş.)

Tutuşḳan ot durur otun ara bu kim tapmas
Firāḳıñ oḳları birle demī ḳarār köñül (293/383-5)

(Öyle ki gönül odunun içinde tutuşkan bir ateştir, [bu yüzden] ayrılığının okları ile bir an dahi birlikte durmaz.)

4.2.1.9. çu, çü

Farsça bir cümle edatıdır. Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde sıklıkla kullanılmış olup birden fazla anlama sahiptir.[53] Daha önce de belirtildiği gibi Çağatay Türkçesinde ön çekim edatı görevini de üstlenebilir. Metinde çok sayıda örneği vardır.

Eşk dėk aḳdı ḳara su közlerimdin hecride
Tañ yoḳ idbārım çü bolmıştur maña aḫter ḳara (50/33-3)

(Senin ayrılığında gözlerimden kara sular gözyaşı gibi aktığına şaşılmaz çünkü talihsizliğimden dolayı baht yıldızım kara olmuş.)

Mey içmeseñ Nevāyī ziyāndur dėben nė sūd
Yoḳtur öz ėlgimizde çü maḥv u ziyānımız (179/218-7)

(Nevâyî! Şarap içme zararlıdır demek ne fayda! Çünkü kendi elimizde kaybedecek [bir şey] yoktur.)

Tañ yoḳ ḳızarsa lāle kibi köz çü merdümi
Her dem ġamıñda ḳan yutadur ol ayaḳdın (362/486-2)

(Eğer göz bebeği lale gibi kızarırsa [buna] şaşılmaz. Derdinden her an o kadehten kan yutar.)

[53] **a.e.**, s.132-133

Kėrek ḳuyaş diremi tenge bolsa beyʿāne
Çü Yūsufum'nı iki dehrġa bahā ḳılsam (338/450-3)

(Güneş akçesi, satışta kullanılır gibi para haline gelse de, böylelikle Yusuf'umu iki dünyada da paha biçilmez kılsam.)

Neẓāre ehliġa ikki yeñi ay dėk ėrür merʿī
Çü ḳılsam ḳaşlarıñ hecrinde cismimni nişān tişlep (58/44-4)

(Mars gezegeni, [gökyüzünü] seyreden kimselere iki yeni ay varmış gibi görünür. Öyleyse [ben de] kaşlarının ayrılığında vücudumu ısırıp iz yapayım.)

Çü sāḳī ėtti ḳadeḥ közgüside cilve-i ḥüsn
Nė ʿayb ʿāşıḳ-ı mey-ḫᵛāre köñli bolsa yebāb (61/48-7)

(Mademki saki kadehin yansımasında güzellik cilvesini gösterdi. [O halde] içki içen aşıkların gönlü harap olsa kusur olmaz.)

Çü kėldi ḫastelıġım sorġalı ḳadeḥ-nūşum
Kėtür piyāle ki ölsem hem eylemen perhīz (183/224-5)

(Mademki içki içme [isteğim] hastalığımı sormak için geldi. Kadeh getir ki ölsem de [içkiden] sakınmam.)

Mey çü bėrdiñ zülf ile bend ėt mėni ay muġ-beçe
Kim ḫoş ėrmes muġ bile içmek ḳadeḥ zünnārsız (175/212-5)

(Ey şarap sunan Hristiyan çocuğu! Madem ki şarap verdin saç ile beni bağla ki Hristiyan kimseler ile kuşaksız şarap içmek hoş olmaz.)

Cān ḳuşı örtendi sėvgeç yārnıñ otluḳ yüzin
Neylegey köymey çü bolġay şemʿ ile pervāne dost (91/91-3)

(Can kuşu, sevgilinin ateşten yanağını sevince yandı. Mum ile pervane dosta olduğu zaman yanmayıp da ne yapacak?)

Çü derd-i ʿışḳ beyābānlarını ḳıldım ḳaṭʿ
ʿAdem vilāyetidin narı yüz ḫaṭar ṭaptım (320/422-6)

(Aşk derdinin çöllerini geçtiğim zaman yokluk ülkesinden öte yüz tehlikeyle karşılaştım.)

Emriñdin ayru tilge tekellüm çü yoḳ nė ʿayb
Ger ḥamd ėte almasa bu bī-zebān saña (31/6-3)

(Senin emretteğinden başka dilin söyleyeceği bir şey olmasa bu neden ayıp olsun! Eğer seni övmezse de senin için dilsiz gibidir.)

Ġamım yükin köterip ay sipihr hecr tüni
Çü ḳılmadıñ ḥareket gūyī asru tavşaldıñ (286/374-4)

(Ey felek! Ayrılık gecesi dert yükünü götürmek için bir şey yapmadın da sanki dermanın kesildi.)

Ay Nevāyī ʿālem ehliġa çü yoḳ ėrmiş vefā
Kėl ü mundın narı bī-keslik bile mutʿād bol (304/398-7)

(Ey Nevâyî! Dünya insanında vefa olmadığından gel bundan böyle kimsesizliğe alış!)

Çemen āteş-gehige āteşīn güldin çü ot saldıñ
Semender dėk ol otdın külge battı bülbül-i şeydā (28/2-3)

(Ateşten çimenliğe, ateş renginde gülden alevler saldığın için, çılgın bülbül kertenkele gibi ateşin içindeki küllerine battı.)

4.2.1.10. çun, çün

Farsça bir cümle edatıdır. Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde sıklıkla tercih edilmiştir.[54] Metinde "-dığı için, sanki, adeta, mademki, ondan dolayı, çünkü, nitekim, ne zaman ki" gibi anlamlar kazandırdığı fark edilmiştir. Metinde şu beyitlerde karşımıza çıkmıştır.

Çün sėndin özge yoḳ penehim ḳaçmayın nėtey
Cürm ü günehdin āh u nedāmet bilen saña (30/4-7)

(Senden başka sığınacak yerim olmadığından, suç ve günahlarımdan ötürü ah ve pişmanlıkla sana kaçmayıp da ne yapayım.)

Çün kāyināt zübdesi ʿāciz körüp özin
Ḥamd ayta almas ança belāġat bilen saña (29/4-3)

(Alemin özü kendini aciz gördüğü için öyle ki belagat ilmiyle [dahi] seni övemez.)

Yada taşıġa ḳan yėtkeç yaġın yaġḳan dėk ay sāḳī
Yaġar yamġur dėk eşkim çün bolur laʿliñ şarāb-ālūd (112/121-3)

(Ey saki! Yada taşına kan değdiğinde yağmur yağması gibi, senin dudağına şarap bulaştığında göz yaşım yağmur gibi yağar.)

Çün Nevāyī ḳısmeti cām-ı mey olmış ay faḳīh
Ser-zeniş eylep aña seng-i melāmet atma köp (78/72-2)

(Ey Fakih! Nevâyî'nin kısmeti adeta şarap kadehi olmuş. Ona sitem edip çok ayıplama taşı atma.)

[54] **a.e.**, s. 133

Sāḳīyā çün içkümizdur ʿāḳıbet cām-ı ecel
Bāde tut andın burun bizni öltürgey ḫumār (145/167-6)

(Ey saki! Madem ki sonumuzu getirecek olan ecel kadehi içkimizdir. Şarap sun, ondan önce bizi içki sersemliği öldürecek.)

Çün gedālar birle şehler ḳılmas ėrmiş yārlıġ
Mėn gedānı közge pes nėvçün burundın ildi yār (161/192-3)

(Mademki padişahlar, dilecilerle birlikte buyruk vermezmiş o halde sevgili niçin ben fakiri önceden göz önüne aldı.)

Sėnsizin ay ʿömr çün mümkin ėmes ārām u ṣabr
Barma her dem bizni mundaḳ bī-dil ü ġam-gīn salıp (68/58-5)

(Ey ömür! Sensiz huzur ve sabır mümkün olmadığından bizi böyle aşık ve kederli bırakıp hiç gitme.)

Sėn öz ḫulḳuñnı tüzgil bolma ėl aḫlāḳıdın ḫursend
Kişige çün kişi ferzendi hergiz bolmadı ferzend (111/119-1)

(Sen kendi yaratılışını düzelt, başkalarının ahlakına karışma. Çünkü insana, bir başkasının oğlu asla kendi oğlu olmadı.)

Ay Nevāyī isteme vaṣl ol ḳuyaştın ẕerre dėk
Çün nėçe ol ḳılsa istiġnā ḥaḳāretdur saña (40/18-7)

(Ey Nevâyî! O güneşten zerre kadar kavuşma arzulama. Çünkü o sana ihtiyaç hissetmezse bu sana hakarettir.)

Ḳullāb-ı maḥabbetdür ser-geşte köñüllerge
Çün ḳuş salıp ol çābük başıġa kecek sançar (158/186-5)

(Sultan Sencer kendinde olmayan kimselerin gönüllerine bir muhabbet çengelidir. Nitekim o süvarinin başındaki eğri tüyü bırakmış.)

Felek vādīleri ḳaṭʿıġa ʿazmıñ çün sürüp merkeb
Ḫıred peykige hem evvel ḳademde renc olup peydā (32/8-6)

(Ne zaman ki azametin gök vadilerinin huzuruna katır sürmüş, ilk andan itibaren akıl habercisi sıkıntıya düşmüş.)

4.2.1.11. çünki, çün kim

Farsça *çün* ile *ki / kim* edatlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik yapılı bir cümle edatıdır. Çağatay ve Batı Türkçesinde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.[55] Türkiye Türkçesindeki anlamı, Çağatay Türkçesine göre daralmış olsa da görev bakımından aynı özelliğe sahip *çünkü* şeklinin yaygın bir kullanım alanı görülmektedir. Sebep cümlesini sonuç cümlesine bağlayarak, "çünkü, mademki, ne zaman ki, -dığı için" anlamlarını verir. Metinde kullanımı yaygındır.

Çünki ol bizni unutmaġnı saġındı yaḫşı iş
Sėn dağı kėl bir nefes anı saġınmaġnı unut (80/75-2)

(Madem ki o bizi unutmayı güzel bir iş gibi düşündü. Sen de gel bir an için onu düşünmeyi unut.)

Çünki tofraġ oldı yādıñdın Nevāyī, sėn dağı
Nėtti ḳoysañ cürʿayī tofraḳḳa eylep anı yād (121/132-2)

(Mademki Nevâyî seni düşünmekten toprak oldu, sen de ne yaptıysan onu hatırlayıp bir yudum toprağa bıraksan.)

[55] **a.e.**, s. 133

ʿIşḳıda ḳıldım cihāndın ḳaṭʿ ü cāndın hem nė sūd
Çünki ol cān ü cihānım eylemes ḳaṭʿā pesend (114/123-4)

(Onun aşkından, dünyadan hem de canımdan vazgeçtim [ama] ne fayda! Çünkü o asla benim canımı ve dünyamı beğenmez.)

ʿIşḳ ara iḳrār köp çėkme mėni öltürgeli
Ay Nevāyī çünki mėn hergiz bu iştin tanmadım (328/433-7)

(Ey Nevâyî! Beni öldürmek için aşık olduğumu çok dile getirme. Çünkü ben asla bunu inkar etmedim.)

Ḳaş u yüzüñni müneccim çünki kördi bī-niḳāb
Dėdi kör kim ḳavs burcıdın toġuptur āf-tāb (59/46-1)

(Ne zaman ki müneccim senin kaşını ve yüzünü açıkça gördü, dedi ki görün, güneş yay burcundan doğmuştur.)

Yıḳılıp yana ḳopup çünki urup yolġa ḳadem
Veh ki yüz nişter-i hicrān ayaġımġa tikilip (76/70-2)

(Ne zaman ki yıkılıp tekrar ayağa kalkıp yola ayak bastım, ne yazık ki yüz ayrılık neşteri ayağıma saplandı.)

Kām-ı dil çünki Nevāyi'ġa mey-i laʿliñ ėrür
Bolġusı çihresi ḫūn-āb ile nā-kām ḳızıl (308/404-7)

(Nevâyî için gönlün arzusu şarap gibi olan dudağın olduğu için yüzünün varacağı hal, kanlı gözyaşı ile muradına erememiş bir kırmızılıktır.)

4.2.1.12. dağı

Eski Türkçeden beri var olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Kelimenin bilinen en eski hali *takı* < *tak* - *ı* zarf-fiil eki şeklindedir. Sondaki zarf-fiil kalıplaşarak yapı yönünden yeni bir kelime türetmiştir. Harezm ve Kıpçak'ta *takı* şekli korunmuştur.[56] Ancak Çağatay Türkçesinde iki ünsüzün de tonlulaşması, *dağı* kelimesini meydana getirir. Eski Anadolu Türkçesinde *daḳı* < *dağı* < *dahı* şeklinde bir değişim geçirmiştir. Türkiye Türkçesinde ise *dahi* kuvvetlendirme yapmak için kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesinde de benzer anlamda kullanımını ileride kuvvetlendirme edatlarını anlatırken değineceğiz. Metinde, aşağıdaki beyitlerde görülmüştür:

Çünki ol bizni unutmaġnı saġındı yaḫşı iş
Sėn dağı kėl bir nefes anı saġınmaġnı unut (80/75-2)

(Madem ki o bizi unutmayı güzel bir iş gibi düşündü. Sen de gel bir an onu düşünmeyi unut.)

Ol ḳuyaş her dem bolur bir ẕerre birle germ-mihr
Mihr şemʿin sėn dağı bir özge ay birle yarut (80/75-3)

(O güneş her an bir zerreyle sıcak bir hale gelir. Sen de şefkat mumunu başka bir ayla aydınlat.)

Neşāṭ bezmide sāḳī-i māh-veş ser-ḫoş
Baş ursa dağı ayaġ tutsa ḳol sala ḳadeḥ iç (100/104-3)

(Sevinç meclisinde ay gibi parlak yüzlü içki dağıtan güzele sarhoş bir şekilde rastlanılsa ve kadeh sunsa, ellerini kullanmadan kadehten iç.)

[56] Bkz. Mahmud b. Ali, **Nehcü'l-Ferādīs (Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)**, Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: János Eckmann, Haz. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar vd., Birleştirilmiş 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014

Ay köñül Ferhād ile Vāmık dağı Mecnūn ḳanı
Bolmağıl ġāfil ki bir bir bardılar hem-rāhlar (135/153-5)

(Ey gönül! Ferhat ile Vamık ve Mecnun hani nerede? Gafil olma ki bu yoldaşlar bir bir [bu dünyadan] gittiler.)

4.2.1.13. egerçi, gerçi, erçi

Farsça birleşik edatlardır. Türk edebiyatının İslamın etkisi altına girmesiyle yaygınlaşmaya başlamış birleşik bir edattır. Şart anlamlarıyla cümleleri birbirine bağlamaya yararlar.[57] Bağlandıkları cümleye "her ne kadar, eğer, gerçi, şayet" gibi anlam kazandırırlar. Metinde kullanıldığı beyitler aşağıdaki gibidir:

Egerçi ḥüsn içinde sėnçe pāk olmaḳ ėmes mümkin
Anı hem kör ki ʿışḳ içre bolur mu mėnçe pāk olmaḳ (256/330-3)

(Her ne kadar güzellik yönünden senin kadar temiz olmak mümkün değilse de, gel bir de şunu gör; aşk yönünden benim kadar temiz olmak mümkün müdür?)

Ay melāḥat şemʿi her sāʿat mėni köydürme kim
Köp yarumas şemʿ egerçi örtenür pervāne hem (317/418-5)

(Ey güzellik mumu! Her saat beni yakma ki pervane mum ile birlikte yanınca, mumun parlaklığı artmaz.)

Eşk ara örtedi tenimni ġamıñ
Gerçi köymes su içre tüşken ḫas (198/246-2)

(Her ne kadar su içine düşen çöp yanmasa da senin kederin gözyaşı içindeki bedenimi yaktı.)

[57] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 142

Gerçi ol ay kūyı içre itleriniñ sanı yoḳ
Mėn durur mėn kim īmān kūyide itler sanıda (430/584-5)

(Her ne kadar sevgilinin o ay gibi parlak mahallesinde itlerinin sayısı olmasa da inanç yolunda ben onun itlerinin sayısıncayım.)

Yüzidin binā mėn erçi yüz çıḳarmas perdedin
Nūrdın körmekdur ammā nūr ėrür közdin nihān (343/456-4)

(Her ne kadar yüzünü perdeden çıkarmasa da yüzünü görmekteyim. Işıkla görmek mümkün olur ancak [aynı zamanda] ışık onu görünmez kılar.)

Mėn erçi kūyide öldüm, ḳavuñ ki tilberer āḫır
Çürük süñekni tenimdin üzüp nė it ki kömürdi (464/636-3)

(Ben sevgilinin mahallesinde öldümse de çürümüş kemiklerimi tenimden soyup kemiren köpeği kovun [yoksa] sonunda kuduracak.)

4.2.1.14. eyle kim

Cümle görevini terk ederek kalıplaşmış bir cümle edatı olduğu düşünülmektedir.[58] Yapı yönünden *eyle* ve *kim* kelimelerinin birleşimiyle oluşmuştur. Açıklama, benzerlik, sebep ilgileriyle cümlede anlam ilişkisi kurmaktadır. Bu görevde kullanılmış örnekleri aşağıdaki beyitlerde görülebilir:

Barça yüzdin eyle kim közümni maḥrūm eylediñ
Barça közni ol perī-veş yüzidin maḥrūm ḳıl (301/395-2)

(Gözümü bütün yüzlerden mahrum ettiğin gibi, bütün gözleri [de] o peri gibi güzel yüzünden mahrum et.)

[58] Ayten Atay, **Çağatay Türkçesinde Edatlar**, 1. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014, s. 103

Faḳr ehliġa pādşāh muḥtāc
Eyle kim şāhġa gedā muḥtāc (97/100-1)

(Dilencinin şaha muhtaç olması gibi, padişah [da] fakir kimseler muhtaçtır.)

Veh nė yüktur bu ki gerdūn ḳāmetin kūj eyledi
Eyle kim gerdūnnıñ astıda körer sėn nūnnı kūj (188/231-4)

(Ne yazıktır ki bu yük sebebiyle felek, boyunu ağaç kökü gibi saldı. Öyle ki göğün altında nun harfini onun kökü olarak görürsün.)

Cennet ehliġa ėrür her laḥẓa kūyüñ ārzū
Dūzaḫ ehli eyle kim cennetni eylerler heves (195/241-2)

(Senin yanında bulunma arzusu cennet ehli için her an gerçekleşir. Bu yüzden cehennem ehli, cenneti heves ederler.)

ʿĀrıżın yapḳaç közümdin saçılur her laḥẓa yaş
Eyle kim peydā bolur yulduz nihān bolġaç ḳuyaş (208/260-1)

(Tıpkı güneşin batmasından sonar yıldızların ortaya çıkması gibi, yanağını örtünce gözümden sürekli yaşlar saçılır.)

4.2.1.15. ger, eger, er

Farsça edatlardır. Harezm, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde sıklıkla kullanılmıştır. Şart anlamlarıyla cümleleri bağlarlar. Bağlandıkları cümleye "her ne kadar, eğer, gerçi, şayet" gibi anlam kazandırırlar. Türkiye Türkçesinde *eğer* şekli benzer anlam ve görevde kullanılır. Metinde geçtiği örnekler aşağıdaki beyitlerde görülebilmektedir:

Pend ėşitmey sėvdüñ anı ay köñül çėk derd ü renc
Az durur her laḥẓa ger yüz munça āfetdur saña (40/18-4)

(Ey gönül! Öğüt dinlemeden onu sevdin, derdi ve sıkıntıyı çek! Her an yüz kadar bela sana azdır.)

Ḳara nergis köz ü gül yüz bile ger sėn kibi yoḳ
Bülbülī mėn kimi yoḳ naġme-serā ay ḳara köz (185/227-3)

(Ey kara gözlü! Kara nergis gözlerin ve gül yüzünle senin gibisi yoksa da benim gibi güzel sesli öten bir bülbül [de] yoktur.)

Nevāyi bil ki şeh köñli maña ḳayd olmasa billāh
Eger kevneynġa ḫāşāk çaġlıḳ iltifātım bar (124/137-7)

(Ey Nevâyî! Bil ki; eğer şahın gönlü bana bağlı olmasa, yemin ederim ki dünya ve ahirete çöp kadar ilgim yoktu.)

Dehr ilidin nef῾ eger yoḳtur żarar hem bolmasa
Merhem er yoḳtur köñülge nīşter hem bolmasa (48/30-1)
(Eğer dünyada kar yoksa, zarar da olmasa. Eğer gönüle [çare] merhem yoksa, neşter de olmasa.)

Bolmasa ol büt ḳaşı miḥrābım içre cilve-sāz
Ḳıbleġa ḳāfir mėn er baş indürüp ḳılsam namāz (181/221-1)

(Eğer o putun kaşı mihrabımın içinde cilveli bir halde olmasa, kıbleye yönelip secde edip namaz kılarsam kafirim.)

4.2.1.16. gūyiyā, gūyā, gūyā ki / kim

Kökeni Farsça olan bir zarftır fakat cümle edatı olarak da görev alabilir. Çağatay ve Batı Türkçesinde yaygın kullanım alanı vardır.[59] Türkiye Türkçesinde *güya* şekli

[59] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 152

aynı anlama gelmektedir. Metinde yaygın bir kullanıma sahip olmakla birlikte "sanki, adeta, sözde" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür:

Miḥnet otıdın yaruḳtur her taraf kāşānemiz
Boldı gūyā ejdehā kāmı biziñ vīrānemiz (180/220-1)

(Dert ateşinden sebeple köşkümüzün her tarafı aydınlıktır. Sanki bizim bu harabemiz erderha yuvası haline geldi.)

Ölmekimdin zülfüñe gūyā perişānlıġ yėtip
Mātem ehli dėk ḳuyı salıp başın ḳayġudadur (170/204-6)

(Ölecek olmamdan dolayı saçına sözde perişan bir hal gelmiş. Matem tutanlar gibi başını aşağı eğmiş, kaygı içindedir.)

Ėl tilidin uyḳu uçmuştur közümdin gūyiyā
Kim ėrür baḫt uyḳusınıñ bāʿiṣi efsānemiz (181/220-5)

(Halkın dilinden dolayı gözümden uyku kaçmıştır. Sanki talih uykusunun sebebi bizim efsanemiz oldu.)

Köñülni çāk çāk ėtkeç yėtişti oḳı her yandın
Otun ḳoymaḳḳa gūyā kim bu otnıñ tüş-tüşin yarmış (209/261-5)

(Gönlü yarık yarık etmek için oku her taraftan ateşini koymaya getirdi. Sanki bu ateş her tarafı parçalamış.)

Ḥayvān suyıdur şudrun ʿĪsā demidür salḳın
Bustān sarı cānānım gūyā ki ḫırām ėtmiş (213/268-3)

(Sanki sevgilim bahçeye doğru salınarak yürümüş [de] şadırvan ölümsüzlük suyu, salkın Hz. İsa nefesi [olmuş].)

4.2.1.17. hem ki

Farsça *hem* ve *ki* kelimelerinden oluşmuş sonuç ve açıklama bildiren birleşik bir edattır. Çağatay Türkçesi metinlerinde yaygın kullanılmıştır. Metindeki örnekleri şu şekilde gösterilebilir:

Köñlüm örtensün eger ġayrıñġa pervā eylese
Her köñül hem kim sėniñ şevḳuñnı peydā eylese (45/26-1)

(Eğer gönlüm [senden] başkasına yönelirse yansın. Öyle ki herhangi bir gönül sana olan isteği açığa vurursa da [yansın].

Özgeler ḥüsnin temāşā eylesem çıḳsun közüm
Özge bir köz hem ki ḥüsnüñni temāşā eylese (45/26-3)

(Başkaların güzelliğini seyredersem gözüm çıksın. Öyle ki bir başkasının gözü de senin güzelliğini seyrederse [gözü çıksın].)

4.2.1.18. her nėçe, her nėçe ki / kim

her + nėçe + kim / ki şeklinde birleşik bir yapıya sahip cümle edatıdır. Metindeki az sayıda karşımıza çıkan örnekleri aşağıda verdik. Metinde, "her ne kadar, her nasıl ki, nasıl ki" gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Her nėçe köñlümni çāk ėtseñ ḳılur ʿışḳıñ sitīz
Ol ṣıfat kim otnı yarġan sayı bolur ṣuʿle tīz (180/219-1)

(Her ne kadar gönlümü parça parça etsen aşkın çekişmeye girer. O hal ki ateş yandığında hemencecik bir alev olur.)

Zühd āhengin Nevāyī her nėçe kim sāz ėter
Bir nevā birle muġannī yana yoldın azġurur (142/163-9)

(Nevâyî! Her nasıl ki senin doğruluk ahengini saz düzene koyar. [Ancak] Şarkı söyleyen o kimse seni bir şarkıyla tekrar yoldan çıkarır.)

Terk ėtmedi baş ḳoymaḳ ėşikiñde Nevāyī
Bu kūydin it dėp anı her nėçe ki sürdüñ (282/368-7)

(Nasıl ki Nevâyî'yi köpek deyip bu mahalleden kovdun [fakat] o senin eşiğine baş koymayı bırakmadı.)

4.2.1.19. illā

İki cümleyi birbirine bağlayarak, anlamları arasında bir karşılaştırma ilgisi kuran Arapça cümle edatıdır. Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde kullanıldığını söylebiliriz.[60] Türkiye Türkçesinde de *illa* şekliyle benzer anlam ve görevde kullanılır. Cümlede "ancak, fakat, yalnız" gibi anlamlar vermektedir. Metinde iki örneği vardır.

Baş aḳardı sebz-ḫaṭlar terki tutsam yaḫşıraḳ
Kim ḫoş ėrmestur yigitler bezmide illā yigit (87/84-6)

(Baş ağardı, tüyleri yeni çıkmış gençleri bırakmam daha iyidir. Çünkü gençlerin meclisinde, gençlerden başkasının olması hoş olmaz.)

Ḳılġalı kiygen libāsın ol büt-i zībā benefş
Veh ki yaḳmas ḫāṭırımġa hīç reng illā benefş (220/278-1)

(O süslü güzel menekşeden elbise giydiğinden beri ne yazık ki başka hiçbir renk gönlümün hoşuna gitmez.)

4.2.1.20. ki, kim

[60] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 160

ki kökeni Farsça olan bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. *kim* ise Türkçe olmakla beraber aynı görev ve anlam fonksiyonuna sahiptir. Bu sebeple ikisini farklı başlık altında açıklamak yerine birlikte örneklendirmeyi tercih ettik. *ki* ve *kim* edatları eklendiği unsuru kendisinden sonraki unsura bağlar. Muharrem Ergin bu bağlamanın "izah ve netice ifadesi" belirttiğini söyler.[61] *ki* edatının Türkçeye daima yabancı kaldığını ve dilin kendisinde olmayan bir "birleşik cümle sistemi" getirdiğini vurgular.[62] Türkçeye olan bu yabancılığı konusunda bazı dilciler hem fikirdir.[63] [64] Ancak Türkçenin en çok kullanılmış cümle edatıdır. Hacıeminoğlu ise, ki'nin yardımcı cümle ile ana cümle arasındaki kurduğu ilgiyi, "sebep, sonuç, açıklama, belirtme ve kuvvetlendirme" anlamları ekseninde açıklar.[65]

ki / *kim* edatının bir özelliği, diğer cümle edatlarıyla birleşerek yeni edatlar oluşturmasıdır. Hem kendi başına hem de birleşerek kalıplaştığı cümle edatlarıyla, birleşik cümle kurarlar. Birleşik cümle yaparken yan cümleyi ana cümleye; özne, nesne, yüklem, zarf ilgileriyle bağlamaktadır. Bu sebeple cümlede birden fazla işlevi vardır.[66] [67] Metinde en sık kullanılan edattır.

1- Yan cümleyi ana cümleye özne ilgisiyle bağlayan;

Her tīre rūzgār ki vaṣlıñġa yol tapıp
Sėndin yitip çerāġ-ı hidāyet bilen saña (29/4-5)

(Her karanlık rüzgar, sana ulaşmak için kaybettiğin doğruluk yolunun mumu ile sana giden yolu bulmuş.)

[61] Ergin, **a.g.e.**, s. 361
[62] **a.e.**, s.361
[63] Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 2. Baskı, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2009, s. 179
[64] Günay Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 2. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2009, s. 199
[65] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 167
[66] Fikret Turan, **Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure**, Doktora Tezi, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Cambridge Massachusetts, 1996, s. 175-185
[67] Mustafa Özkan, *ki* ve *kim* edatlarının Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki 13 farklı işlevinden bahseder. (Bkz. Mustafa Özkan, "Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 1405-1416.)

Ol ḳuyaştın başḳa atḳay ḳabaḳ veh körmedük
Aḫter-i saʿdi ki her dem ẓāhir ėtkey bir şihāb (60/47-5)

(O güneşten başka bize bakış atan ne yazık ki görmedik. Uğurlu yıldız her an bir kıvılcım gibi akan yıldızlar ortaya çıkarır.)

2- Yan cümleyi ana cümleye yüklem ilgisiyle bağlayan;

Açḳıl otluġ ʿārıżıñ ay şemʿ kim pervāne dėk
Örteney başıñ üze bir nėçe ḳatla aylanıp (69/60-2)

(Ey mum! Ateşten yanağını aç! Böylece pervane gibi başının üzerinde bir kere daha dönüp yanayım.)

Ėşitmey ḫalḳ pendin ṭurfa kim pend ėlge hem dėr sėn
Ḳıla alsañ ėşitkil pend sėn kim ėlge bėrmek pend (111/119-4)

(Taze halk öğüdünü işitmeden millete öğüt vermeye kalkarsın. Yapabilirsen şu öğüdü dinle, sen kim halka öğüt vermek [kim]?)

3- Yan cümleyi ana cümleye şart ilgisiyle bağlayan;

Dėseñ ki cānıma ot salmaġay sėn ay sāḳī
Tekellüm ėtme mey-ālūde-leb bile heyhāt (83/79-5)

(Ey saki! Desen ki canıma ateş salmayacaksın, şarab bulaşmış dudağınla konuşma, yazıktır.)

4- Yan cümleyi ana cümleye yer tamlayıcısı ilgisiyle bağlayan;

Saña ki deyr iliniñ şāhı sėn Nevāyī eger
Yoluḳsa deyrde maḫmūr urup ṣalā, ḳadeḥ iç (101/104-7)

(Sen Nevâyî, eğer bu dünyanın padişahı seninle yolda buluşup, meyhanede sarhoş halde sela okusa, içki iç.)

Ay Nevāyī kimge kim bir curʿa çėkti cām-ı vaṣl
Soñra hicrān zehridin yüz cām māl-ā-māl ėrür (128/142-7)

(Ey Nevâyî! Kavuşma kadehinden bir yudum alan kişiye, sonrasında ayrılık zehrinden dop dolu yüz kadeh gelir.)

5- Yan cümleyi ana cümleye zarf ilgisiyle bağlayan;

Ḳaldı ḥayrān zāhid eşkimde körüp her yan ḥabāb
Rūstāyī dėk ki ḥayret eylegey ordu körüp (71/62-2)

(Zahid, tıpkı şehir görünce hayret eden bir köylü gibi, göz yaşımdaki her tarafı kaplamış hava kabarcıklarını görüp hayran kaldı.)

Nevāyī'ġa dėmeñ ol ṭıfl ʿışḳın asraġıl maḫfī
Bu dem kim ḥāli şehr eṭfāli içre dāstān bolmış (205/255-9)

(Nevâyî'ye o toy kişiye olan aşkını sır olarak sakla demeyin. O toy kimsenin kendi akranları arasında şuanki durumu destan olmuş.)

4.2.1.21. ki tā

Farsça *ki* ve *tā* kelimelerinin birleşerek kalıplaşmasıyla oluşmuş cümle edatıdır. Metinde "öyle ki" anlamlarında kullanıldığı tespit edebilmiştir.

Unutmaġıl ki tā hecr ėtti bī-dād
Mėni bir nāme birle ḳılmadıñ yād (119/130-1)

(Öyle ki ayrılığın haksızlık ettiğini unutma. Beni bir mektub ile hatırlamadın.)

Yaḳıp ḫalvet ü ẕikr ü seccādeni
Ẓuhūr ėtti her dem riyāyī maña
Bulardın özümni ḫalāṣ eyledim
Ki tā ḥāṣıl olġay fenāyī maña (502/682-8

(İnzivayı, zikri, seccadreyi yakınca bana iki yüzlü bir hal göründü. Öyle ki bunlardan kendimi kurtarınca, bana bir yokluk hali ulaştı.)

4.2.1.21. līk, līkin

Kökeni Farsça olan bir bağlama edatıdır. Zıtlık barındıran iki cümleyi birbirine bağlar. Metinde "ancak, fakat, ama" gibi anlam ilişkisi kurduğunu söyleyebiliriz. Türkiye Türkçesinde *lakin* şeklinde aynı anlam ve işleve sahiptir. Metinde örnekleri çoktur:

Ḫūblar ḳul boldılar līkin perīler ḳaçtılar
ʿĀlem içre ādemī bir sènçe bar èrkin mü ḫūb (63/52-3)

(Güzeller kul oldular ancak periler kaçtılar. Alem içinde senin gibi güzel huylu başka bir insanoğlu var mı?)

Mèni öltürgeli ġamzeñ oḳı ʿömrī durur līkin
Tirig laʿliñ ḫayāli birle mèn cismimde cān èrmes (192/237-5)

(Bütün ömründe bakışlarının oku beni öldürmek için vardır ancak diri dudağının hayalinden sebeple benim bedenimde [zaten] hayat yoktur.)

Kūyige kirgenimde tevsen èdim
Līk boldum tura tura muḥtāc (97/100-5)
(Sevgilinin mahallesine girerken başım dik idi ancak burada dura dura ihtiyaç sahibi oldum.)

Barça ḫūblarnıñ ḳad u ruḫsār ü ḫaṭṭ ü ḫāli bar
Līk ol kim bizni bī-ḥāl eyler özge ḫāli bar (154/181-1)

(Bütün güzellerin boyu, yanağı, yüzündeki tüyleri ve beni var. Ancak onun bizi perişan eden farklı bir hali var.)

4.2.1.22. meger, meger ki / kim

Farsça kökenli cümle edatıdır. Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında kullanıldığını biliyoruz.[68] Türkiye Türkçesinde *meğer* şekli cümle edatı görevinde cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Metinde "sanki, meğer, fakat, demek ki" gibi anlam ilişkileri kurmuştur. Şu örneklerine rastlanmıştır:

Köñül kim zer-feşān nāvekleriñdin nā-tuvān bolmış
Meger bu bāġ ara ol bergler birle ḫazān bolmış (204/255-1)

(Gönül senin altın saçan oklarından zayıf düştüğünden, sanki bu bahçede o yapraklarla sonbaharı getirmiş.)

Kūyide eṭfāl ʿuşşāḳ öltürür bī-dād ile
Şeh meger şehr içre it ḳatlini fermān eylemiş (219/276-2)

(Sevgilinin mahallesinde çocuklar zalimce aşıkları öldürür. Meğer padişah şehirdeki köpeklerin öldürülmesini emretmiş.)

İstemiş bülbül vefā güldin meger kim jāledin
Baġrı ḳanmış ġoncanıñ bes kim ėrür ḫandān aña (34/10-7)

(Bülbül gülden vefalı olmasını istemiş fakat goncanın göğsü çiy tanesiyle yeterince doyduğu için ona yeni açan bir gül olmuş.)

Köñüldin tevbe ḳaydın defʿ ḳılmas ḫāneḳah şeyḫi (385/516-8)
Meger kim deyr pīri ẓāhir ėtkey bu kerem bir kün

(Tekke şeyhi gönülden tövbe zincirini savmaz. Demek ki meyhane sahibi bir gün ona bir cömertlikte bulunacak.)

[68] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 178

Perī-veşim ḳara börkin ki bir yan ėgri ḳılıptur (133/150-1)
Meger ki şemʿi- cemāli fetīlesi ėgiliptür

(Peri gibi sevgilimin kara börkünün bir tarafı eğridir. Sanki mum gibi aydınlık yüzünün fitili eğilmiş.)

Meger ki köz yolıdın aḳtı ḳan bolup yürekim (314/414-1)
Ki taġ ėtekleri dėk lāle-gūn durur ėtekim

(Meğer yüreğimdeki kan göz yaşımlardan aktı ki eteğim, dağ etekleri gibi lale rengine boyandı.)

4.2.1.23. nėçe kim

ne+çe + kim kelimelerinin birleşiminden oluşmuş birleşik edattır. Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır. "nasıl ki, ne zaman ki, her ne kadar, sanki" gibi anlamlar taşıdığını aşağıdaki örneklerde görebiliriz:

Ay Nevāyī nėçe kim köñlümge tüşken derd üçün
Çāre ister mėn velī bī-çārelıġ köñlüm tiler (155/182-7)

(Ey Nevâyî! Her ne kadar gönlüme düşen dert için çare isterim ancak gönlüm çaresizliği diler.)

Nėçe kim şāh bī-pervālıġ ėtse
Kėrek öksütmese ḳulluġnı bende (403/543-7)

(Her ne kadar padişah ilgisizlik etse [de], kölenin kullukta kusur etmemesi gerekir.)

Dehr şūḫıġa Nevāyī ṣayd bolma nėçe kim
Kün ʿiẕārı üzre tün zülfin muṭarrā eylese (46/26-10)

(Nevâyî! Ne zaman ki güneş gibi parlak yanağının üzerini gece gibi kara saçıyla süslese, dünya güzelliğine yönelme.)

Zār olup miskīn Nevāyī nėçe kim çėkti fiġān
Ḳılmadı ol ay teraḥḥum bu fiġān-ı zārġa (429/582-7)

(Ne zaman ki aciz Nevâyî inleyip feryat etti, O ay [gibi sevgili] bu inleyen feryada merhamet etmedi.)

Bir kün āhımdın uşol bed-mihr köñli yumşaġay
Nėçe kim pūlād ėrür ḳatıḳ tapar otdın güdāz (173/209-4)

(Bir gün ahımdan şu merhametsiz [sevgilinin] gönlü yumuşayacak. Sanki sert bir çelik gibidir, ateşle erimeye başlar.)

Tapmadım gül-çihrelerdin şemmeī būy-ı vefā
Ay Nevāyī nėçe kim yėl dėk tek ü pūy ėtmişem (321/423-7)

(Ey Nevâyî! Gül yüzlülerden hoş bir vefa kokusu alamadım. Adeta rüzgar gibi durmadan koşup, esmişim.)

4.2.1.24. nėçük kim

ne+çe + ök + kim yapısıyla açıklayabileceğimiz bir cümle edatıdır. Cümleler arasında benzerlik yoluyla ilişkiler kurmaktadır. Kıpçak, Harezm, Çağatay Türkçesi metinlerinde görülür. "nitekim, nasıl ki, sanki" anlamlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. Metindeki örnekleri aşağıdaki beyitlerde görülebilir:

Gedā-yı faḳr ile söz ayta almas pādşā, güstāḫ
Şeh allında nėçük kim dem ura almas gedā, güstāḫ (105/111-1)

(Ey küstah! Padişah, fakir dilenci ile konuşmaz. Nitekim dilenci şahın karşısında sohbet edemez.)

Lebiñ hecrinde ḫākī ten ara köñlümni ḥabs ėttim
Nėçük kim cānsız ėlni resm ėrür tofraḳḳa tapşurmaḳ (254/327-4)

(Nasıl ki cansız eli toprağa değdirmek iz bırakırsa ben [de] dudağının ayrılığında, gönlümü topraktan yapılmış vücut içinde habsettim.)

Ḳaşın körgeç ḥaseddin isterem ėl közi bağlanġay
Nėçük kim köz tutarlar ėl yeñi ay āşkār olġaç (99/102-2)

([Sevgilinin] kaşını görünce kıskançlıktan isterim ki yabancıların gözleri bağlansın. Yabancılar sanki dolunayın ortaya çıkmasını beklerler.)

Felek peykānı ẓulmi veh ki tėşmiş ḫaste köñlümni
Nėçük kim tamçı bir bir üzre köp tamıp meġāk ėtmiş (207/258-6)

(Ne yazık ki felek oklarının eziyeti hasta gönlümü deşmiş. Sanki damlalar bir bir üzerine damlayıp çukurlaştırmıştır.)

4.2.1.25. nėvçün ki

Çağatay Türkçesinde kullanılışını sıklıkla görebildiğimiz, *ne (v) + üçün + ki* yapısına sahip birleşik bir cümle edatıdır. Cümleler arasında sebep ilgisiyle bağlantılar kurmaktadır. Çağatay metinlerinde "çünkü" anlamının oluşmasına katkı sağlar. Türkiye Türkçesinde ise *niçin < ne için* şekli "neden, niçin" anlamlarında kullanılan bir zarftır.[69] Metinde, aşağıdaki örneklerde karşımıza çıkmıştır:

Bolup mecnūn, perī dėk itmişem, nėvçün ki yārım hem
Perī-peykerdur ammā ġayr-ı mecnūn-vārlıġ bilmes (200/249-5)

[69] Ergin, **a.g.e.**, s. 277

(Aklını yitirmiş, peri gibi gözden kaybolmuşum çünkü sevgilim de peri yüzlüdür ama başka deli kimseler bunu bilmez.)

Ay Nevāyī ṣoḥbetiñdin ḳılsa ʿār ol görke bay
Yoḳ ʿaceb nėvçün ki sėnsin bir gedā, ol barlıġ (243/311-7)

(Ey Nevâyî! O güzeller güzeli senin sohbetinden utansa buna şaşılmaz çünkü sen bir dilencisin, o ise varlık [sahibi].)

4.2.1.26. nėdin kim / ki

ne + *din* (ayrılma hali eki) + *kim / ki* şeklinde açıklanabilecek bir yapısı olan cümle edatıdır. Cümleler arası sebep - sonuç ilişkisi kurmaya yaramaktadır. Türkiye Türkçesindeki "çünkü" edatına karşılık gelmektedir. Bu görevde kullanılan örnekleri aşağıdaki beyitlerde görülebilmektedir.

Köñül ki kāfir-i ʿışḳ oldı ʿār ėrür zünnār
Nėdin ki muġ-beçe zülfin bėlige ḳıldı meres (191/236-6)

(Gönlün aşkı kafir oldu [ve] zünnar bundan utanır. Çünkü Hristiyan güzeli saçını beline ip [gibi] bağladı.)

Bolur ölügge Nevāyī ḥadīṯi cān bėrse
Nėdin ki feyż ėşikin baġlamay durur Feyyāż (226/287-9)

(Nevâyî haberi cana verse ölüye döner. Çünkü Feyyaz bolluk kapısını kapatmaz.)

Köñlümge kėlür her sarı oḳ atsa nėdin kim
Cān şīresidin aġzını anıñ çüçütüp mėn (362/485-2)

(Her nereye ok atarsa atsın gönlüme gelir çünkü onun ağzını can şırasıyla tatlandırdım.)

Ḳoyun yañlıg ėgerse abraşın ol şūḫ, dem urman
Nevāyī dėk nėdin kim uşbu söz bar asru köp çırmaş (211/265-7)

(O sevgili cins atını koyun gibi yana eğerse bundan Nevâyî'nin yaptığı gibi bundan bahsetmeyin çünkü bu söz çok fazla karmaşıktır.)

4.2.1.27. nėge kim

ne + *ge* (yaklaşma hali eki) + *kim* tıpkı bir önceki edat gibi cümlede neden - sonuç ilişkisi kurar. Metindeki örneklerine aşağıda görülebilmektedir:

Ciger-gūndur sirişkim nėge kim bar
Baġır bu eşk-i ġalṭān birle memzūc (96/99-2)

(Yüreğim bu akıp giden gözyaşlarım ile karıştığı için gözyaşım ciğer rengindedir.)

Kūyi gerdidin ölüg cān tapsa tañ yoḳ nėge kim
Tofraġ oldı kūyide bī-ḥadd ü bī-endāze rūḥ (105/110-3)

(Onun mahalesinin tozundan ölü can bulsa şaşılmaz. Çünkü sınırsız ve ölçülemez miktarda ruh onun mahallesinde toprak oldu.)

4.2.1.28. ol sebebdin

ol işaret zamiri ve *sebeb* + *din* (ayrılma hali eki) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş cümle edatıdır. "o sebepten, o yüzden" gibi anlamlarla cümlede bir şeyin nedenini bildirir. Metinde az sayıda örneğine rastlanmıştır.

Ol sebebdin zāhidā meşġūl ėmes mėn zühd ile
Kim köñülniñ muṭrib ü mey bile köp işġāli bar (154/181-5)

(Ey Zahit! Ben o sebepten zühtlük ile meşgul değilim. Çünkü gönlüm çalgı ve şarap ile işgal edilmiş.)

Her köñül ārāmı çün bolmış dil-ārāmım mėniñ
Ol sebebdin yoḳ turur köñlümde ārāmım mėniñ (280/366-1)

(Her gönlün huzuru, benim gönül süsleyen sevgilim olduğu için o sebepten benim gönlümde huzur yoktur.)

4.2.1.29. ol / bu vechdin

ol / bu işaret zamirlerinin *vech + din* (ayrılma hali eki) kelimesi ile birleşmesi sonucu oluşmuş sebep bildiren cümle edatıdır. "O yüzden, bundan dolayı" gibi anlam ilişkileri kurmaktadır. Metinde örneği azdır.

Közüme ol vechdin dėr mėn yüzüñ efsānesin
Kim sėverler uykusızlar dāyimā efsāneni (456/624-3)

(Senin yüzünün efsanesini o yüzden gözüme söylerim ki uykusuz kişiler daima senin efsaneni severler.)

Yüzüm altun dėk durur bu vechdin kim ḥāliyā
Sīm-berler ol kişiniñdur kim anıñ mālı bar (154/181-2)

(Yüzüm altın gibidir bundan dolayı gümüş göğüslü kimseler şimdilik malı tam olan kimsenindir.)

Yap ol yüz āyinesin çėksem āh-ı derd-ālūd
Bu vechdin ki ḳılur meyl ḫūblar sarı dūd (111/120-1)

(Ah dumanı güzellerin bulunduğu yere doğru yöneldiğinden, derd dolu ah çektiğim zaman yüz aynasını ört.)

Közüñ ü zülf ü ḳaşıñdın inçü dėk boldı yaşım
Ḫalḳ uşbu vechdin dėrler anı dürr-i Aden (365/490-4)

(Göz yaşım; senin gözün, saçın ve kaşından [sebeple] inci gibi oldu. Bu sebepten dolayı halk ona Aden incisi der.)

4.2.1.30. pes

Farsça bir cümle edatıdır. Çağatay, Kıpçak, Batı Türkçesi metinlerinde kullanılmış cümle edatıdır. "böylece, o halde" gibi anlamlar taşır.[70] Aşağıdaki örneklerde cümle edatı görevinde kullanıldığı görülebilir.

Ger maña ot saldı devrān hecrdin pes ʿayb ėmes
Mėn dağı salsam dem-ā-dem āh ile devrāngа ot (88/86-7)

(Eğer felek bana ayrılıktan dolayı ateş saldıysa o halde ben de her an feleğe [gökyüzüne] ateş göndersem, bu ayıp değildir.)

Közleriñ zaḫm eger ḳılmadı her kirpik ile
Pes nėdür köñlüme yüz yėrde yara ay ḳara köz (185/227-4)

(Ey kara gözlü! Eğer gözlerin her kirpiği ile yara açmadı ise o halde könlümün yüz yerindeki yaralar nedendir?)

4.2.1.31. şāyed, şāyed ki

Farsça cümle edatıdır. Genellikle şart cümlesini kendinden sonraki cümleye bağlamaktadır. Anlamca "eğer, şayet, belki" gibi bağlantılar kurar. Türkiye Türkçesindeki *şayet* şekli benzer anlam ve görevde kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde örnekleri görülebilir:

Vaṣlıdın dem urmayın ḳılsaḳ firāḳ ile be-ser
Şāyed özin bizge bir kün mihrbān ėtkey firāḳ (253/325-6)

[70] Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar,** s. 188

(Eğer ayrılıkla başbaşa kalırsak, kavuşmaktan söz açmayın. Ayrılık, belki bir gün bize kendini merhametli kılabilir.)

Dėr ėrdim hecride şāyed özümni asray alġay mėn
Bu söz ḥaşv ėrkenin bildim hem ol sāʿat ki ayrıldım (332/440-2)

(Onun ayrılığında kendimi sakınacağımı derdim ancak bu sözün boş olduğunu anlayıp hemen terkettim.)

Dėsem ḥüsn ehlini körmeñ ki ẓālim durlar u ḳātil
Köñül aytur körey şāyed ki mundaḳ ėrmes ėrkinler (141/161-6)

(Zalim ve katil olduklarından güzelleri görme desem; gönül der ki eğer böyle kimseler değillerse [onları] göreyim.)

Başıñ her vaḳt kim faḳr içre pāy-māl oldı āgeh bol
Ki şāyed kim ḳadem ser-vaḳtiñe yėtkürgey āgāhī (457/625-6)

(Fakirlikten başın her zaman ayaklar altında ezildi. Uyanık ol belki ayaklar bir uyanık kimseyi o belirli vakte götürecektir.)

4.2.1.32. velī, velīk, velīkin

Farsça kökenli, cümleler arasında zıtlık ilişkisi kurmaya yarayan cümle edatıdır. İslamiyetin etkisindeki Türk edebiyatında yaygın kullanılmıştır.[71] Anlam yönünden üçü de aynıdır. "ama, fakat, ancak" gibi manalara gelir. Türkiye Türkçesinde *velakin* şekli nadiren kullanılmaktadır. Metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

Çėkme ün āhım kör ay Mecnūn ki bülbül köp fiġān
Çėkti örtengen velī pervāne boldı ʿāḳıbet (81/76-6)

[71] **a.e.**, s. 204

(Ey Mecnun! Ahımı gör de feryat etme ki bülbül çok feryat etti ancak sonu pervane gibi yanmak oldu.)

Köydüm ol dem kim yüz açtıñ ḫalḳnı köydürgeli
Ėlge ot saldıñ velī bu nā-tuvānġa tüşti ot (90/90-6)

(O zaman ki yüzünü halkı yakmak için açtığında yandım. Ateşi yabancı kimselere saldın ancak ateşin bu zayıfa düştü.)

Ay Nevāyī bar aña mundaḳ ʿuḳūbetler ki bar
Hecrdin derdi velīḳīn vaṣldın dermānı yoḳ (250/321-7)

(Ey Nevâyî! Ona bunun gibi cezalar ve ayrılık derdi var ancak kavuşmadan yana çare yok.)

Bahār boldı vü gül meyli ḳılmadı köñlüm
Açıldı ġonca velīkin açılmadı köñlüm (313/413-1)

(Bahar oldu ve gönlüm güle meyletmedi. Gonca açıldı ancak gönlüm açılmadı.)

Nevāyī ėtkey anıñ terkin iḫtiyār velīk
Ḳaçan bėrür aña bu işte iḫtiyār köñül (293/383-9)

(Nevâyî onu terk etmek için iradesini kullanacak fakat gönül ona bu iradeyi ne zaman verecek?)

4.2.1.33. yaʿni

Arapça kökenli cümle edatıdır. Açıklama cümlesini, yargı cümlesine bağlamaya yarar. Türkiye Türkçesinde *yani* şekli yaygın kullanılmakta olup, benzer anlam ve işleve sahiptir. Metinde bulunan az sayıdaki örneklerinden iki tanesini aşağıda görebiliriz:

Şemʿsiz tün bolsa yaʿnī sāye daġı bolmasa
Ger Nevāyī bolsa bir dem dil-sitānı yanıda (430/584-9)

(Eğer mumsuz gece olsa böylece gölge dahi olmasa, Nevâyî de bir an gönül alan güzelinin yanında olsa.)

4.2.1.34. yoḳ ėrse

yoḳ + *ėrse* şeklinden kalıplaşmış bir cümle edatıdır. Genellikle olumlu bir cümleyi, olumsuz cümleye bağlar ya da bir yargının belli bir şarta bağlılığını ifade eder.[72] "aksi halde, yoksa" gibi anlamlar kurar. *yoksa* şekli Türkiye Türkçesinde aynı anlam ve görevde kullanılan cümle edatıdır.

Niyāzıñ olsa yėter deyr pīridin ḳadeḥī
Yoḳ ėrse bezmide ėrmes şeh ü gedā melḥūẓ (232/295-6)

([Bir] isteğin olsa meyhane sahibinin bir kadehi [sana] yeter. Aksi halde mecliste padişah ve dilenci bir araya gelmez.)

4.2.1.35. yoḳsa

yoḳ + *erse* yapısındaki *er-* fiilinin düşmesi ve şart ekininin bünyesindeki ince ünlünün uyuma bağlı olarak kalınlaşmasıyla oluşmuştur. Anlam yönünden zıtlık barındıran iki cümleyi birbirine bağlar. Metinde birkaç örneği bulunmaktadır.

Haḳ tanuḳdur kim tiriglikdin maña sėn sėn murād
Yoḳsa ʿālemniñ yoḳı barı ber-ā-berdur maña (39/16-2)

(Tanrı şahittir ki hayattan istediğim yalnız sensin. Yoksa alemin varlığı ve yokluğu benim için aynıdır.)

[72] **a.e.**, s.214

ʿIşḳ eger kāmil durur ʿāşıḳ ḳılur maʿşūḳnı
Yoḳsa nėvçün eyledi Maḥmūd'ḳa ḳulluḳ Ayāz (182/222-6)

(Aşk, sevgili aşık olduğunda olgunluğa erişir. Yoksa Ayaz neden Mahmud'a kulluk yaptı.)

4.2.2. Sıralama bağlaçları

Unsurları şekil yönünde sıralamak için kullanılan bağlama edatlarındandır. Metinde kullanılmış olan sıralama bağlaçları şu şekildedir: *bile, birle, ile, vu, vü, u, ü.*

4.2.2.1. bile, birle

Birliktelik bildiren çekim edatı olarak kullanılmasının yanında, ögeleri sıralama görevinde de kullanılabilen bir edattır. Bu görev ve anlamda şu beyitlerde karşımıza çıkmıştır:

Köñül birle süñek manḳal ara ot u otun dėk tür
Melāmet taşların tā ʿışḳ tėgremde ḥişār ėtmiş (203/254-3)

(Gönül ile kemik mangal içindeki ateş ve odun gibidir. Aşk, [bana atılan] ayıplama taşlarıyla etrafımda bir kale yapmış.)

Cām-ı Cem birle Ḫıżır suyı naṣībimdur müdām
Sāḳiyā tā terk-i cāh eylep gedā boldum saña (39/17-6)

(Cem kadehi ile Hızır'ın [ölümsüzlük] suyu daima benim nasibimdir. Ey saki! Bundan dolayı makamı terk edip sana muhtaç hale geldim.)

Ḳaradın közge ḥāṣıl tīrelikdur yoḳ ki rūşenlıḳ
Nė ḳılmış kilk-i ḳudret köz bile ḳaşıñ arasında (45/25-5)

(Kara gözü meydana getiren karanlıktır, aydınlık değil. Kudret kalemi gözün ile kaşın arasında ne yaratmış?)

Tā ḫayāliñ geh köñül geh köz ara mihmān ėrür
Köz bile köñlüm arasıda ḥaseddin ḳan ėrür (139/159-1)

(Hayalin, kimi zaman gönül kimi zaman göz içinde misafir olduğundan beri, gözüm ile gönlümün arasında kıskançlıktan kan çıkar.)

4.2.2.2. ile

Kökeni hakkında, beraberlik bildiren çekim edatları başlığında söz ettiğimiz bu edat sıralama görevinde de kullanılabilmektedir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde de aynı anlam ve görevde işlevini sürdürmektedir. Şu beyitlerde örnekleri görülebilmektedir:

Mihr ile meh pertevidin közni rūşen ḳılmadım
Bolġalı mihr-i ruḫuñ māhiyyeti rūşen maña (37/14-2)

(Güneş gibi parlak yanağının mahiyeti bana aşikar olalı, güneş ile ayın ışığından gözü aydınlatmadım.)

Ay köñül Ferhād ile Vāmık dağı Mecnūn ḳanı
Bolmaġıl ġāfil ki bir bir bardılar hem-rāhlar (135/153-5)

(Ey gönül! Ferhat ile Vamık ve Mecnun hani nerede? Gafil olma ki bu yoldaşlar bir bir [bu dünyadan] gittiler.)

4.2.2.3. vu, vü, u, ü

Kökeni Arapça olan, çok sık kullanılmış ve kullanılmaya devam eden bir bağlama edatıdır. Orta Türkçeden itibaren kullanımı yaygınlaşmış ve neredeyse bürün

Türk şivelerinde kullanılır hale gelmiştir. Vezin sebebiyle vu, vü, u, ü gibi çeşitli şekilleri şiirde kullanılmıştır.[73]

Çün sėndin özge yoḳ penehim ḳaçmayın nėtey
Cürm ü günehdin āh u nedāmet bilen saña (60/4-7)

(Senden başka sığınacak yerim olmadığından, suç ve günahlarımdan ötürü ah ve pişmanlıkla sana kaçmayıp da ne yapayım.)

Ay kāş tapsa cān u köñül ança ḳurb kim
Cānnı köñül köñülni fidā ḳılsa cān saña (31/6-4)

(Ah keşke can ve gönül kadar yakın bulunsa da canı gönül, gönülü de can sana feda etse.)

Ol sebebdin zāhidā meşġūl ėmes mėn zühd ile
Kim köñülniñ muṭrib ü mey bile köp işġāli bar (154/181-5)

(Ey Zahit! Ben o sebepten zühtlük ile meşgul değilim. Çünkü gönlüm çalgı ve şarap ile işgal edilmiş.)

Öz ėlgi birle ger öltürse bāk yoḳ veh kim
Raḳib allıda üftāde vü dijem ḳıladur (160/189-5)
(Eğer kendi eliyle öldürse korku yok. Korkarım ki rakip karşısında düşkün ve endişeli kılar.)

Dėdim ki Nevāyī dėk öley mihriñ ilen oḳ
Yüz şükr ki ol vaʿde vü peymān bile bardım (327/432-7)

[73] **a.e.**, s. 201

(Dedim ki aşkın ile tıpkı Nevâyî gibi öleyim. Yüzlerce şükür olsun ki o söz ve yemin üzerine gittim.)

4.2.3. Denkleştirme bağlaçları

Denkleştirme bağlaçları, birbirine denk unsurları aralarında karşılaştırma yapma ve sıralama ilgisiyle birbirine bağlayan edatları tanımlar. *veyā, yā, yā meger, yāḫud, yoḳ ėrse, yoḳsa* şeklinde sralayabiliriz.

4.2.3.1. veyā

Arapça kökenli *ve* ile Farsça *yā* bağlaçlarının birleşmesiyle oluşmuş bir denkleştirme edatıdır. İki ögeyi birbirine bağlamaya ve karşılaştırmaya yarar. *veya* Türkiye Türkçeinde denkleştirme edatı görevinde yaygın kullanılır. Metinde örnekleri çok azdır.

Tün üzre aydın u aydında ṣubḥ ėrkin mü
Veyā saçıñda bürünçek üze leçek mü ėkin (353/471-3)

(Gece üzerinde aydınlık, aydınlıkta sabah mı var? Veya saçında örtü, örtünün üzerinde mücevherle süslü başörtüsü mü var?)

Ay Nevāyī ḫalḳ dėr cān bėr veyā kėç ʿışḳıdın
Gerçi bu düşvār ėrür līkin ol āsāndur maña (38/15-9)

(Ey Nevâyî! İnsanlar, canını ver veya onun aşkından vazgeç, der. Her ne kadar bu zor olsa bile [can vermek] bana kolay gelir.)

4.2.3.2. yā

veyā edatı ile aynı görev ve anlama sahiptir. Metinde, bu yönde kullanılmış örnekleri bol miktada bulunmaktadır.

Yüzni güllerdin bėzep mü bizni ḳurbān eylediñ
Yā yüzüñe tėgdi ḳanlar bizni ḳurbān eylegeç (100/103-2)

(Yüzünü güllerdin bezeyip mi bizi kurban eyledin, yahut bizi kurban edince mi yüzüne kanlar değdi?)

Ġamımnı mu dėyin ya bī-ġam ėlniñ mā-cerāsın mu
Köñül ḥālin mü yāḫud köñlüm alġannıñ cefāsın mu (397/534-1)

(Derdimi mi söyleyeyim yoksa gamsız yabancıların [sevgiliyle] yaşadıklarını mı? Gönlümün halini mi yahut gönlümü alan [sevgilinin] eziyetini mi söyleyeyim?)

4.2.3.3. yāḫud

Farsça *yā* ve *ḫod* kelimelerinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiş bir denkleştirme edatı olduğu bilinmektedir. "yahut, veya, yoksa" gibi anlamlar taşır. Türkiye Türkçesinde aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde örnekleri görülebilir:

Bolsa yüz miñ cānım al ay hecr līkin ḳılmaġıl
Yārnı mėndin cüdā yāḫud mėni andın cüdā (56/41-5)

(Ey ayrılık! Yüz bin canım olsa [hepsini] al ancak sevgiliyi benden yahut beni sevgiliden ayrı bırakma!)

Ġamımnı mu dėyin ya bī-ġam ėlniñ mā-cerāsın mu
Köñül ḥālin mü yāḫud köñlüm alġannıñ cefāsın mu (397/534-1)

(Derdimi mi söyleyeyim yoksa gamsız yabancıların [sevgiliyle] yaşadıklarını mı? Gönlümün halini mi yahut gönlümü alan [sevgilinin] eziyetini mi söyleyeyim?)

4.2.3.4. yā meger

Farsça *yā* ve *meger* bağlaçlarının birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuş bir edattır. "veya" anlamında denkleştirme işlevinde kullanılan bir edattır. Metinde kullanılmış tek örneği aşağıda yer almaktadır:

Erġavānī ton mudur kim kiymiş ol serv-i revān
Yā meger serv-i revān ḳılmış libāsın erġavān (346/461-1)

(O yürüyen servi bir ergüvan renginde giysi mi giymiş yoksa ergüvan çiçeği yürüyen bir servi kılığına mı bürünmüş?)

4.2.3.5. yok ėrse

Zıtlık bildiren iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan bu iki cümle edatı, aynı zamanda "yahut, yoksa" gibi anlamlarda birer denkleştirme edatı vazifesi görmektedirler. Bu görevle kullanıldığı örneklerine aşağıda yer verilmiştir:

Bu naġme mu ėdi yoḳ ėrse āfet ay ḥāfıẓ
Ki bezm ehliġa saldıñ ḳıyāmet ay ḥāfıẓ (233/298-1)

(Ey Hafız! Bu bir nağme miydi yoksa bir felaket mi? Çünkü meyhane ehline kıyameti saldın.)

Ḳatıḳ ʿışḳım belā vü şiddetin mü eyleyin taḳrīr
Yoḳ ėrse bī-nihāyet iştiyāḳım ibtilāsın mu (397/594-2)

(Çetin aşkımın bela ve şiddetini mi yoksa bitmek tükenmek bilmeyen arzumun tutkusunu mu söyleyeyim?)

4.2.4. Karşılaştırma bağlaçları

İki veya daha fazla unsuru birbirilerine kıyaslama yoluyla bağlayan edatlardır. Bu bağlaçlar karşılaştırılan unsurulardan birini, hepsini ya da hiçbirini ifade eder. Metinde bulabildiğimiz örnekleri şu şekildedir: *dağı .... dağı, eger .... eger, ger .... ger, ger .... yāḫud, hem .... hem, nė .... nė, yā .... ya, ya .... ya, yā .... yāḫud.*

4.2.3.1. dağı .... dağı

Bağlama ve kuvvetlendirme gibi işlevlerde rol almasının yanında denkleştirme görevinde de kullanılanılabilen bir edattır. Türkiye Türkçesindeki *da .... da / de .... de* gibi aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır. Karşılaştırılan ögelerin hepsini kapsar. Metinde bu işlevde kullanılmış tek örneği vardır.

Ay Nevāyī sėn dağı dīvāne sėn köñlüñ dağı
Ger sėni żabṭ ėtseler kim eyley alġay anı żabṭ (230/293-11)

(Ey Nevâyî! Sen de bir delisin gönlün de. Eğer seni zorla tutsalar, onu da ele geçirdiler demektir.)

4.2.3.2. eger .... eger, ger .... ger

Cümle edatı görevi dışında, unsurları karşılaştırma anlamıyla birbirine bağlamaya yaramaktadır. "ister .... ister" anlamını oluşturmaya yardım eder. Karşılaştırılan ögelerin tamamını ifade eder. Metinde az sayıda kullanılmıştır.

Çėkme baş kim īmen ėrmes sėn ḫazān naġmesidin
Bu çemen içre eger sūsen eger şimşād bol (304/398-6)

(Bu çimenlikte ister süsen çiçeği ister şimşir ağacı ol, sonbahar şarkısından daha kutlu değilsin, [bu yüzden] liderlik etme.)

Köp ḥicāz āhengi tüzme yār ile bol barça vaḳt
Ay Nevāyī ger ʿAcem bolsun maḳāmıñ ger ʿIrāḳ (255/328-7)

(Ay Nevâyî! Sevgili ile olduğun zamanın bütününde hep Hicaz [makamıyla] ahenk tutma. [Biraz da] makamın ister Acem olsun, istersen de Irak olsun.)

Öltürür ėlgide ger tīġ olsa anıñ ger ḥarīr
Hīç bilmen kim Nevāyī nė belāġa uçramış (222/281-7)

(Onun elinde, ister kılıç olsun isterse ipekten kumaş [yine de] öldürür. Hiç bilmem ki Nevâyî ne belaya rastlamış.)

4.2.3.3. ger .... yāḫud

Bir önceki edat karşılaştırma edatıyla aynı işlev ve anlama sahiptir. *ger* daima birinci unsura, *yāḫud* ise ikinci unsurun başına gelerek ögeler arası karşılaştırma yapar ve bu unsurların hepsini kapsar. Metinde tek örneği bulunmaktadır.

Çün Nevāyī vaṣl taptı ėmdi birdur ay ṭabīb
Şerbetin ger zehr yāḫud Āb-ı ḥayvān birle ėz (180/219-7)

(Ey Tabip! Mademki Nevâyî [sevdiğine] kavuştu, öyleyse şerbetini ister zehir ister ölümsüzlük suyu ile hazırla, [onun için] birdir.)

4.2.3.4. hem .... hem

Pekiştirme edatı olarak da kullanılabilen Farsça *hem* edatı, unsurları birbirine karşılaştırma anlamıyla bağlayabilmektedir. “hem .... hem, hem .... hem de” gibi anlamlar oluşturur ve karşılaştırılmış ögelerin hepsini kasteder. Türkiye Türkçesinde de *hem .... hem* şeklinde benzer anlam ve görevde kullanılmatadır. Metinde az sayıda örneği vardır.

Hem remed tėggen közüñge çeşm-i bīdārım fidā
Hem uçuḳ çıḳḳan lebiñġa cān-ı efgārım fidā (51/34-1)

(Hem onun iltihaplanmış gözüne benim gören gözlerim fedadır, hem de uçuk çıkan dudağına yaralı canım fedadır.)

Yoluñ üzre hem gedā mėn hem ḳarı hem ḫaste-ḥāl
Bir baḳıp öt ḥālime ḥüsnüñ zeḳātı ā yigit (86/84-6)

(Senin yolunda hem bir dilenciyim, hem ihtiyar biri, hem de hasta bir haldeyim. Ey Yiğit, güzelliğinin zekatı için halime [şöyle] bir bakıp geç.)

4.2.3.5. nė .... nė

dağı ile birlikte Türk çe olan iki karşılaştırma edatından biridir. Karşılaştırılan bir veya daha fazla unsurun başına gelip, bu unsurlar arasında karşılaştırma ilgisi kurar. Türkiye Türkçesinde *ne .... ne* şekli yaygın kullanılır ve anlamca "ne .... ne" ifadesini taşır. Karşılaştırılan unsurlardan Ergin'in ifadesiyle "hiçbirini ifade eder".[74] Metinde az sayıda kullanılmıştır.

Nė kebūter yėte alur ol ḳuyaşḳa nė nesīm
Ay köñül ḥāliñni iʿlām eyle efġāndın aña (35/11-5)

(O güneşe, ne güvercin ne de rüzgar ulaşabilir. Ey gönül! Halini feryadınla ona bildir.)

Nė ṣanavber ḳaldı öz ḥālinde nė gül bāġ ara
Gül kibi yüz birle körgüzdüñ ṣanavber-vār ḳad (117/127-3)

(Gül gibi yüzün ile çam ağacı gibi boyunu gösterdiğinden ne çam ağacı ne de gül bahçede öz halinde kalabildi.)

[74] Ergin, **a.g.e.,** s. 353

4.2.3.6. yā .... ya, ya .... ya

Unsurlar arasında karşılaştırmaya yapmaya yarayan bir edattır. Karşılaştırma yaptığı iki veya daha fazla unsurun başına gelerek "ya .... ya, ya .... ya da" anlamlarını kurar. Karşılaştırılmış olan unsurların yalnızca birini ifade eder. Türkiye Türkçesinde de *ya .... ya* şeklinde aynı anlam ve görevde kullanım alanı vardır. Metinde birkaç örneği bulunmaktadır.

Yā ėşitmes ya ėşitkeç ẓulmın eyler bėrge yüz
Ḥāliñ ol ẓālimġa yüz miñ ḳatla pes aytıldı tut (79/74-4)

(Ya işitmez ya da işitince eziyet verir. O halde suratının halinin yüz bin kere ona söylendiğini bil.)

Çāresi ya bādedur ya vaṣl ya merg ay ṭabīb
Her kişi kim tapsa hicrān derdidin bīmārlıġ (241/308-4)

(Ey tabip! Her kim ayrılık derdinden hasta olsa, onun çaresi ya şarap ya kavuşmak ya da ölümdür.)

4.2.3.7. yā .... yāḫud

Bir önceki edat gibi aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde nadiren kullanıldığını söyleyebiliriz. Metinde tek örneği bulunmaktadır.

Yā ḫayāl-i beng yāḫud ḫāneḳāh fikri ėdi
Her kerāmāt ü maḳāmātı ki ifşā ḳıldı şeyḫ (109/117-3)

(Ya esrar onun hayaliydi, ya da tekke onun fikriydi. Şeyh, her kerameti ve makamları açığa vurdu.)

4.2.5 Kuvvetlendirme bağlaçları

İşlevleri, sonuna eklendiği kelimenin, kelime grubunun veya cümlenin anlamını kuvvetlendirmek, pekiştirmektir. Metinde tespit edilen örnekleri: *dağı, hem* şeklindedir.

4.2.5.1. dağı

Cümle edatı olarak kullanılmasının yanında, kuvvetlendirme fonksiyonunu üstlenebilir. "dahi, bile, da / de" anlamarına gelir. Türkiye Türkçesinde *dahi* edatı benzer anlam ve görevde kullanılmaktadır. Metinde bu işlevde kullanılmış örnekleri, aşağıdaki beyitlerde görülebilmektedir.

Şemʿsiz tün bolsa yaʿnī sāye dağı bolmasa
Ger Nevāyī bolsa bir dem dil-sitānı yanıda (430/584-9)

(Eğer mumsuz gece olsa böylece gölge dahi olmasa, Nevâyî de bir an gönül alan sevgilisinin yanında olsa.)

Yoḳ ki ol köz ḳaradur ḥüsnüñ ara ay ḳara köz
Kim ḳaşıñ dağı ėrür asru ḳara ay ḳara köz (185/227-1)

(Ey kara gözlü [sevgili]! Senin güzelliğinin içinde yalnız gözlerin kara değil, [aynı zamanda] kaşların dahi çok karadır.)

4.2.5.2. hem

Karşılaştırma edatı olarak karşımıza çıkan *hem* aynı zamanda pekiştirme edatı görevinde de kullanılmıştır. Farsça kökenli olup, pekiştirdiği unsurdan sonra gelmektedir. "da / de, bile" gibi anlamlar oluşturmaktadır. Metinde bir kaç örneği vardır.

Çü kėldi ḫastelıġım sorġalı ḳadeḥ-nūşum
Kėtür piyāle ki ölsem hem eylemen perhīz (183/224-5)

(Mademki içki içme [isteğim] hastalığımı sormak için geldi. Kadeh getir ki ölsem de [içkiden] sakınmam.)

Dehr ilidin nefʿ eger yoḳtur żarar hem bolmasa
Merhem er yoḳtur köñülge nīşter hem bolmasa (48/30-1)

(Eğer dünyada kar yoksa, zarar da olmasa. Eğer gönüle [çare] merhem yoksa, neşter de olmasa.)

4.2.5.3. oḳ

Eski Türkçeden beri kullanılmış pekiştirme edatıdır. Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lügati't-Türk adlı eserinde, fiilde pekiştirme ifade ettiğini söyler.[75] Cümlede "kesinlikle, mutlaka, dahi, bizzat" gibi anlamlar taşıyabilmektedir. Metinde az sayıda örneği bulunmaktadır.

Tā tirig mėn ʿışḳ ḫarfidur içimde ay refīḳ
Ölsem anı oḳ mezārım taşıda merḳūm ḳıl (302/395-6)

(Ey dost! Hayatta olduğumdan beri aşk sözü içimdedir. Ölürsem onu mezarımın taşına mutlaka yaz.)

Nevāyī eylegil evrāḳı üzre ḫāliñ s̱ebt
Ki bülbül oḳ oḳusun uşbu dāstānımnı (451/615-7)

(Ey Nevâyî! Kendi halini deftere yaz ki bülbül mutlaka benim bu destanımı okusun.)

[75] Kâşgarlı Mahmud, **Dîvânu Lügati't-Türk**, Haz. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 17

SONUÇ

"Ali Şir Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar İsimli Eserinde Edatlar" adlı tezde, Garâibü's-Sıgar metninin yapısı incelenmiş ve Çağatay Türkçesinin genel özelliklerinin pararelelinde bazı değerlendirmelere ulaşılmıştır:

Çağatay Türkçesi, sahip olduğu zengin edebiyatın sonucu olarak çok geniş bir anlam derinliğine sahiptir. Kullanılan kelimelerdeki çeşitlilik, yabancı kültür ve dillerin etkisi, Ali Şir Nevâyî gibi dile fazlasıyla hakim şairler bunu anlam derinliğini artırmaktadır. Ayrıca dil birliklerinin mecazlı kullanıldıklarında birden fazla anlama sahip olmaları ve işlevlerinin artması, şiir dilinin kavranmasını giderek zorlaştırmaktadır. Anlam ve işlev çeşitliliği bakımından dilin en işlek birliklerinin bir bakıma edatlar olduğunu söyleyebiliriz. Cümle bağlaçlarının ise konuşma dilinden farklı olarak birden fazla işlev ve anlamda kullanıldıklarını örneklerde görmüş bulunuyoruz. Anlamdaki bu genişlemeler neticesinde Ali Şir Nevâyî'nin dilini anlamak da güçleşmektedir. Bunun sonucunda birçok sözlük ve gramerin yazıldığını biliyoruz.

Birincil olarak Nevâyî'nin dilini bu kadar anlaşılmaz kılan, yaptığı söz sanatları ve kullandığı yabancı kelimeler yanında, beyitlerdeki söz diziminin Türkçenin yapısına aykırı olarak kırılmasıdır. Bu söz dizimsel kırılmanın sonucunda da beyitlerdeki anlamı görebilmek için; edebi sanatların, mecazların, mazmunların yanında temel olarak ihtiyaç duyulan şey, kelime ve gramer bilgisidir. Çağatay şairlerini anlamada en çok ihmal edilen şey, gramer bilgisinin göz ardı edilmesidir. Hepimizin bildiği gibi burada devreye; isim, çekim ekleri, fiil, sıfat, zarf, edat, yüklem gibi çeşitli unsurlar girip, karmaşık yapılar oluşturabilmektedir.

Metindeki çalışma alanımızı kapsayan edatların, anlamın oluşmasındaki katkısı bakımından, bu saydığımız unsurlar arasında en aktiflerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Garâibü's-Sıgar metninde, hem kelime farklılığı hem de kullanılma sıklığı açısından en çok yer verilmiş olan çekim edatlarının, yer - yön bildirme görevinde kullanılanlar olduğunu söyleyebiliriz. En az kullanılan ise sebep bildirenlerdir. Burada sadece *üçün* edatı göze çarpmaktadır. Bu yüzden metindeki sebep ilişkisi, bu son çekim edatı haricinde, tamamen cümle edatlarıyla kurulmuştur. Yine benzetme ve mecaz

kullanımının yoğun olduğu bir edebiyat alanında benzerlik bildirme görevinde kullanılan çekim edatlarının görülme sıklığı, diğer çekim edatlarına oranla daha yüksektir.

Metinde en sık karşılaşılan *dėk* edatı tam 622 kere geçmektedir. Onu takiben, *ara* 451, *birle* 417 ve *içre* 414 defa kullanılmıştır. Cümle bağlaçlarından *kim* 2117, *ki* edatı ise onu takiben 1496 kere kullanılmıştır. *ger* edatından 1006 tane tespit edebilmişken, *eger* 310 defa geçmiştir. *u* ve *ü* sıralama edatlarından 1232 tane tespit edilmiştir.

En az kullanılmış son çekim edatlarına gelince, *başḳa, kimi*, yer bildirme anlamındaki *narı*, miktar bildirme işlevinde *çaġlıḳ, bėri* şeklindeki edatların tek örneklerine rastladık. Bu edatların Çağatay Türkçesinde dar bir kullanım alanlarının var olduğu gibi, asıl fonksiyonlarından farklı anlamlarda kullanıldıkları, bunun sonucunda görevlerinde belirgin bir genişlemenin olduğu da söz konusu edilebilir. Cümle bağlaçlarında ise tek sefer geçen örneğe rastlamadık. Genel olarak cümle edatlarının her bir örneği defalarca karşımıza çıktı. İşlev ve anlam bakımından çok çeşitli olduklarını da beyitlerle örneklendirdik. Yalnzıca karşılaştırma görevli bağlaçlara baktığımızda *daġı .... daġı* şeklinde bir kullanıma tek beyitte tesadüf ettiğimizi söyleyebiliriz.

Buraya kadar söyleyebileceklerimizden anlaşılıyor ki yargı bildiren bir yapıda zorunlu olarak bulunması gereken edatlar, şiir dilinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Metnin içeriğinden de görülebileceği gibi, edat kullanılmamış çok az sayıda mısra bulunmaktadır. Gelişmiş ve karmaşık bir gramer yapısına sahip Çağatay Türkçesi, Ali Şir Nevâyî gibi dili ustaca kullanma beceresine sahip bir şairin elinde, daha da yoğun bir hale gelmiştir. Biz de umuyoruz ki Çağatay Türkçesinin ve Nevâyî'nin kendine has dilinin anlaşılmasında, bu çalışma faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Ali Şir Nevâyî: **Garâ'ibü's - Sıgar,** Haz. Günay Kut, I. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Ali Şir Nevâyî: **Fevâyidü'l-Kiber,** Haz. Önal Kaya, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Ali Şir Nevâyî: **Nesâyimü'l - Mahabbe Min Şemâyimi'l - Fütüvve (Metin),** 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Ali Şir Nevâyî: **Muhâkemetü'l - Lugateyn,** Haz. F. Sema Barutçu Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Ali Şir Nevâyî: **Bedâyi'ü'l-Vasat Üçünci Divân**, Haz. Kaya Türkay, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Ali Şir Nevâyî: **Leylî vü Mecnûn**, Haz. Ülkü Çelik Şavk, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.

Alpay, Gönül: "XIX. Yüzyıl Özbek Edebiyatına Genel Bir Bakış", **TDAY Belleten,** Ankara, 1973 - 1974, s. 253-263

Alpay, Gönül: "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çagır Adlı Münazarası", **TDAY Belleten**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s. 103-125.

Atay, Ayten: **Çağatay Türkçesinde Edatlar**, I. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2014.

Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Berezine, E.: **Recherches sur Les Dialects Musulmans**, Casan, A L'imprimerie De L'Universite, 1848.

Caferoğlu, Ahmet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Caferoğlu, Ahmet: **Türk Dili Tarihi,** Birleştirilmiş 4. Baskı, Cilt 1 - 2, İstanbul, Enderun Kitabevi, 2000.

Caferoğlu, Ahmet: "Çağatay Türkçesi ve Nevaî", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C:2, S. III-IV, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948, s. 141-154.

Canfield, Robert L.: **Turko - Persia in Historcial Perspective**, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Clauson, Sir Gerard: **An Etymological Dictionary of Pre - Thirteenth Century Turkish**, Oxford, Oxford University Press, 1972.

Çağatay, Saadet: **Türk Lehçeleri Örnekleri**, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniveristesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayımları, 1977.

Çağrıcı, Mustafa: "Mahbûbü'l-Kulûb", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:27, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 2004, s. 328-329.

Deny, Jean: **Türk Dili Gramerinin Genel Kuralları (Türkiye**

Türkçesi), Çev. Oytun Şahin, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Deny, Jean: **Türk Dil Bilgisi**, 1. Baskı, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz. Aydın Sami Güneyçal, 24. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.

Dilçin, Cem: **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,** 9. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Duran, Suzan: "Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözler", **TDAY Belleten**, Ankara, 1956, s. 1-108.

Ebülgazi Bahadır Han: **Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)**, Haz. Zuhal Kargı Ölmez, 1. Baskı, Ankara, Simurg Yayınları, 1996.

Eckmann, János: **Çağatayca El Kitabı**, Çev. Günay Karaağaç, 6. Baskı, İstanbul, Kesit yayınları, 2013.

Eckmann, János: **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerinde Araştırmalar**, Haz. Osman Fikri Sertkaya, III. Baskı, Ankara, 2011.

Eckmann, János: "Çağatayca", **Tarîhî Türk Şîveleri**, Çev. Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 225-262.

Eckmann, János: "Harezm Türkçesi", **Tarîhî Türk Şîveleri**, çev. Mehmet

Akalın, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 183-223.

Eckmann, János: "Nevâî'nin İlk Divanları Üzerine", **TDAY Belleten**, Ankara, 1970, s. 253-269.

Eckmann, János: **Chagatay Manual**, Ed. Thomas A. Sebeok, I. Baskı, Indiana, Mouton and Co. The Hague The Netherlands, 1966.

Eraslan, Kemal: **Eski Uygur Türkçesi Grameri,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Eraslan, Kemal: "Çağatay Edebiyatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:8, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 1992.

Eraslan, Kemal: "Çağatay Şiiri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 26, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986, s. 129-204.

Ercilasun, Ahmet Bican: **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,** 5. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2008.

Erdal, Marcel: **A Grammar of Old Turkic,** Leiden – Boston, Brill Publishers, 2004.

Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri,** 45. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2011.

Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi,** VI. Baskı, İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2002.

Gabain, A. Von: **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, V.Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Güzeldir, Muharrem: **Abuşka Lügati (Giriş – Metin – İndeks)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.

Grönbech, Kaare: **Türkçenin Yapısı,** Çev. Mehmet Akalın, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Hacıeminoğlu, Necmettin: **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

Hacıeminoğlu, Necmettin: **Karahanlı Türkçesi Grameri**, IV. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Karaağaç, Günay: **Türkçenin Dil Bilgisi**, I. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2012.

Karaağaç, Günay: **Türkçenin Ses Bilgisi**, I. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010.

Karaağaç, Günay: **Türkçenin Söz Dizimi**, II . Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2009.

Karaağaç, Günay: **Lutfî Divanı – Giriş – Metin – Dizin - Tıpkıbasım**, 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Karahan, Leyla: **Türkçede Söz Dizimi,** 20. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014.

Karaörs, Metin: "Ali Şir Nevai'nin İkinci Divanı Nevadirü'ş-Şebab", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, S. 5, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 219-230.

Karasoy, Yakup: **Şiban Han Divanı (İnceleme – Metin – Dizin - Tıpkıbasım),** 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Kaşgarlı Mahmud: **Dîvanu Lügati't-Türk,** Haz. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Kaya, Önal: "'Alī Şīr Nevāyī'nin Divanları, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C:4, S. 1, Ankara, 2007, s. 46-56.

Kocasavaş, Yıldız: **Şeybani-Name – Giriş -Tıpkıbasım - Metin-Tecrübe**, 1. Baskı, İstanbul, Çantay Yayınları, 2003.

Korkmaz, Zeynep: **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekiller ve Ek Kalıplaşması Olayları,** V. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurum Yayınları, 2011.

Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri**, III. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurum Yayınları, 2009.

Korkmaz, Zeynep: "uçun ~ üçün ~ için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", **TDAY Belleten**, Ankara 1961, s. 31-35.

Köktekin, Kazım: **Seyyid Ahmed Mirza – Taaşşukname (İnceleme - Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, 1. Baskı, Erzurum, Atatürk Üniveritesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Köprülü, M.Fuad: "Çağatay Edebiyatı", **İslam Ansiklopedisi**, C:III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 270-323.

Kut, Günay: "Ali Şîr Nevaî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:1, Ankara, İslam Araştırmları Merkezi, 1989. s. 449-453.

Levend, Agâh Sırrı: **Ali Şir Nevâyî Divanlar 4 Türkçe 1 Farsça Divan II. Cilt,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.

Levend, Agâh Sırrı: **Ali Şir Nevâyî Hayatı Sanatı ve Kişiliği I. Cilt,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965.

Levend, Agâh Sırrı: "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Yazan Şairler", **TDAY – Belleten**, Ankara, 1957, s.105-113.

Mahdum, Abid Nazar: "Farsça Kaynaklarda Ali Şir Nevâyî", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C:34, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006, s. 103-155.

Mahmud b. Ali: **Nehcü'l - Ferādīs (Metin, Dizin, Tıpkıbasım)**, Tıpkıbasım ve Çeviriyazı: János Eckmann, Haz. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Birleştirilmiş I., Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Onay, Ahmet Talât: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü - Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,** Haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Berikan Yayıncılık, 2013.

Ölmez, Mehmet: **Köktürkçe Ve Uygurca Dersleri**, 1. Baskı, İstanbul, Bilgesu Yayıncılık, 2017.

Ölmez, Mehmet: **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük,** 3. Baskı, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2015.

Özkan, Mustafa; Sevinçli, Veysi: **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,** İstanbul, Akademik Kitaplar, 2009.

Özkan, Mustafa: "Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 1405-1416.

Saraç, M. A. Yekta: **Klasik Edebiyat Bilgisi – Biçim – Ölçü – Kafiye,** 4. Baskı, İstanbul, Bilimevi Basım Yayın, 2011.

Sayılı, Aydın: **Uluğ Bey ve Semerkanddeki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kaşi'nin Mektubu**, 3. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

Sertkaya, Osman Fikri: "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C:18, S. XVIII, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 133-138.

Schuessler, Axel: **ABC Etymological Dictionary of Old Chinese**, United States of America, University of Hawai'i Press, 2007.

Smith, David Eugene: **History of Mathematics**, C:1, 2. Baskı, New York, Dover Publications Inc, 1951.

Şen, Mesut: **Gazi Zahirüddin Muhammed Babur – Baburname (Giriş – Metin, Kabil ve Hindistan Bölümleri – Açıklamalı Dizin)**, Doktora Tezi, Marmara Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Tekin, Talat: "üze zarfı hakkında", **Makaleler 1 – Altayistik**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 147-152.

Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet: **Türk Dilleri: Giriş,** 2. Baskı, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2014.

Togan, A. Zeki Velidi: "Ali Şir", **İslam Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 349-357.

Turan, Fikret: "Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış "Dîvâne Bûrak Kıssası": Metin, Dil ve Üslup İncelemesi", **Türkiyat Mecmuası**, C:26/1, İstanbul, 2016, s. 311-338.

Turan, Fikret: "Doğu Türk Yazı Dili Edebi Çevresi: Harezm-Kıpçak, Mısır-Surye ve Çağatay Sahası", **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ed. Talat S. Halman, Osman Horata, Ramazan Korkmaz vd., C:1, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 667-682.

Turan, Fikret: **Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure**, Doktora Tezi, Harvard University, The Department of Near

Eastern Languages and Civilizations, Cambridge Massachusetts, 1996.

Türk Dil Kurumu: **Yazım Kılavuzu,** Haz. Şükrü Haluk Akalın vd., 27. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük,** Haz. Şükrü Haluk Akalın vd., 11. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Türk Dil Kurumu: **Tarama Sözlüğü**, 3. Baskı, C:VII, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türk, Vahit: "Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevaî Eseri", **TÜBAR Dergisi**, İstanbul, 2010, s. 395-408.

Ünlü, Suat: **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, I. Baskı, Konya, Eğitim Yayınevi, 2013.

EKLER

EDATLAR DİZİNİ

A

allıda 44, 45
allında 44, 45
ammā 68
ança ki 69
ança kim 69
andaḳ ki 69, 70
andaḳ kim 69, 70
ara 46
artuḳ 34
āsā 37
astıda 46, 47
ayru 35

B

bāri 71
başḳa 35
bel 72
belki 71
bėri 57
bes 73
bes ki 72, 73
bes kim 72, 73
beyle kim 74
bile 63, 105, 106
bilen 63, 64
birle 63, 105
birlen 63
bu ki 74
bu kim 74, 75
burna 57
burun 57
bu vechdin 100

Ç

çaġlıġ 65
çu, çü 37, 75, 76, 77
çun, çün 37, 78, 79, 80
çünki 80, 81

D

daġı 82, 83, 115
daġı .. daġı 111
dėk 38, 39, 65

E

eger 86
eger .. eger 111
egerçi 83,
er 86

erçi 84
eyle kim 84, 85

G

ger 85, 86
ger .. ger 112
ger .. yāḫud 112
gerçi 83, 84
gūyā 87
gūyā ki 87
gūyā kim 87
gūyiyā 87

H

hem 116
hem .. hem 113
hem ki 88
her nėçe 88
her nėçe ki 89
her nėçe kim 88

İ

içide 48
içige 49
içre 49
ile 64, 106
ilen 64
illā 89

K

ḳadar 66
kibi 39, 40
ki 90, 91, 92
kim 91, 92
kimi 40
ki tā 92
ḳuyı 49

L

līk 93
līkin 93

M

mānend 41
meger 94
meger ki 95
meger kim 94
miṣāl 41
miṣillig 42

N

narı 50, 59
nė .. nė 113
nėçe kim 95, 96
nėçük kim 96, 97
nėvçün ki 97, 98
nėdin kim 98, 99

nėdin ki 98
nėge kim 99

O

oḳ 117
ol sebebdin 99, 100
ol vechdin 100

Ö

özge 36

P

pes 101

S

sarı 50, 51
sayı 66, 67
soñ 59
soñra 60

Ş

şāyed 101, 102
şāyed ki 102
şāyed kim 102

T

tā 59, 60, 67
ṭaraf 51
tėgrü 52

U

u, ü 107

Ü

üçün 61, 62
üstide 52
üze 53
üzre 53

V

vār 42, 43
velī 102, 103,
velīk 103
velīkin 103
veş 43
veyā 108
vu, vü 107

Y

yā 109
yāḫud 109
yā meger 110
yan 54, 55
yana 55
yanıda 56
yaʿni 104

yañlıġ 44
ya .. ya 114
yā .. yā 114
yā .. yaḫud 114
yoḳ erse 104, 110
yoḳsa 104, 105

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

أ	ء	:	a, e, ’
آ		:	ā, a
ب		:	b
پ		:	p
ت		:	t
ث		:	s̲
ج		:	c
چ		:	ç
ح		:	ḥ
خ		:	ḫ
د		:	d
ذ		:	z̲
ر		:	r
ز		:	z
ژ		:	j

س	:	s
ش	:	ṣ
ص	:	ṣ
ض	:	ż
ط	:	ṭ
ظ	:	ẓ
ع	:	ʿ
غ	:	ġ, ğ
ف	:	f
ق	:	ķ
ك	:	g, k, ñ,
ل	:	l
م	:	m
ن	:	n
و	:	v, o, ö, u, ü, ū
ه	:	h, a, e
ي	:	y, ė, i, ī